

2018

HEFTET RINGERIKE



RUNE

Agnes Vibeg - 30

Heftet Ringerike 2018

Redaksjonelle adresser:

Ragnvald Lien

Redaktør

E-post: ragnvald.lien@gmail.com

Tlf: 905 68 694

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@kartverket.no

Tlf: 915 82 052

Gunvor Bollingmo

E-post: gmarib@hadeland-energi.net

Tlf: 918 44 073

Frøydis Marie Ruud

E-post: f.m.ruud@gmail.com

Tlf: 915 80 677

Marit Stubbraaten

E-post: audmarit.stubbraaten@hotmail.com

Tlf: 472 65 609

Anne Sofie Hval

Forretningsfører

E-post: anneshval@online.no

Tlf: 911 93 519

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike

v/R. Lien

Almemoen 39

3516 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Forsidebilde:

Lastebilen Jakobs eier Kjell Nygård og lærer Ingrid Bentzen på Ullerål skole i 1984.

Lærer Else Buseth og hennes elever på lasteplanet.

Foto: Ringerikes Blad

Heftet Ringerike 2018

Hefte nr. 90

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Ragnvald Lien

ISBN 978-82-93113-13-3

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 3 500 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.



Årets hefte

Da soldaten Knut Rundtop fra Hemsedal i 1892 skulle gjøre tjeneste på Helgelandsmoen, tok reisen dit tre dager. Turen startet med hest og kjerre til Gulsvik, så med båt til Krøderen jernbanestasjon som åpnet i 1872, og videre med tog på Krøderbanen til Vikersund. Derfra fraktet Randsfjordbanen ham til Hønefoss før siste etappe til Helgelandsmoen.

I 1868 åpnet Randsfjordbanen mellom Drammen og Randsfjord stasjon. Med båt på Randsfjorden kom en helt til Odnes uten å være avhengig av hest og kjerre. Tilsvarende var det mulig å reise med båt fra Hen til Sørum i Begnadalen. Store mengder gods og passasjerer ble fraktet langs Sperillen og på den langsomflytende Begna både sør for og nord for innsjøen.

I vår tid er vi blitt avhengige av bilen og må ofte kjøre rundt fjorder og innsjøer. Mens store innsjøer i dag ofte skiller oss, bandt de i tidligere tider folk sammen. Vassdragenes transport av tømmer, sagskurd og ved er det også slutt på. Etter at brøtning og fløtning i vårt distrikt tok slutt omkring 1967, har store biler og moderne veier overtatt denne transporten. I tillegg har vi i dag fått bruer over mange sund hvor det før var ferjeleier.

Årets hefte spenner over mange andre spennende temaer enn kommunikasjoner og transport. Målet er at artiklene skal speile både nær og fjern fortid og favne både bygd og by. Vi ønsker fremdeles å bringe nytt stoff om kjente ringerikinger, men også løfte fram ukjente lokale aske-ladder som bondegutten Gulbrand Enger fra Ådal. Han dro ut i verden og ble en berømt fiolinbygger i København.

Nytt av året er at tidligere temaer i Heftet Ringerike kan søkes opp på websiden vår, noe som gjør det enklere å bruke tidligere årganger av heftet som historisk kilde.

Adressen er www.heftet-ringerike.com

Dersom du trenger mer informasjon om søking, se vår facebook-side!

Redaksjonen takker for alle bidrag og ønsker god lesning!

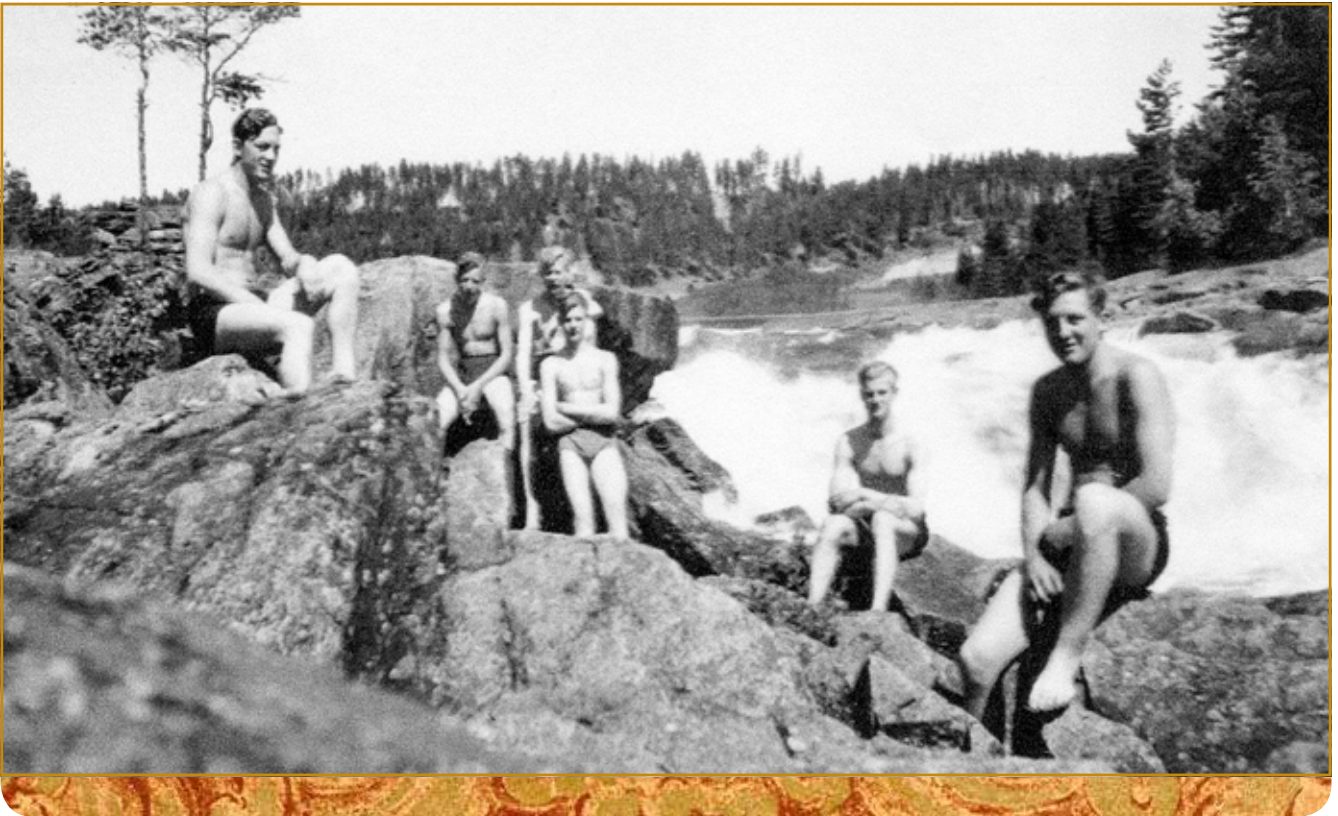
God fornøyelse!

Redaktøren

Innhold

Björg Eltvik	Barndomsminner fra Begna	3
Olav Norheim	Det lysned i Skoven – frå Skaroknatten	9
Anne Sofie Hval	Mysteriet med Hauge-maleriet er løst!	12
Øivin Moen	Randsfjordbanen 150 år i 2018	14
Fred Harald Nilssen	Da det var debatt om kanal eller bane	18
Jens Stenz	Fiolinbyggeren fra Ådal	21
Harald Hvattum	Helgelandsmoen inspirerte til Valdres-Marsj	26
Knut Rundtop og Ola Rudvin	Fra eksersertiden på Helgelandsmoen	28
Marit Stubbraaten	Skauleis til fjells med nikkersadelen	32
Kjell Nygård	Jakob – min gamle lastebil	38
Bjørn Geirr Harsson	Halvdan Svarte – som ble hauglagt på Stein	40
Ole Klanderud og Asle Gire Dahl	På folkemunne – flere historier fra Nakkerud	45
Lillann Aslaksrud	Svenska Norgeshjelpen 1944–45	46
Syver Fremgaard, Fridthjof Jørgensen og Marit Stubbraaten	Minner fra Tysklandsbrigaden	48
Ragnvald Lien	Vikerfjell og Hestebrennajuve naturreservat	53
Ørnulf Hodne	Jørgen Moe og folkevisene	56
Elling Lien Vistekleiven	Ei historie om ØI-Per	63
Erik Moe Haugen	Gründeren Hans Trygve Haugen	64
Svein Eystein Lindberg	Ringerike Etablerersenter	69
Gudmund Bakke	500 år siden reformasjonen	70
Steffen Steffensrud og Anders Skrataas	Sykdommer og helsetilbud i gamle dager	76
Else Marie Abelgård	Sognedalen Bygdekvinne lag i 80 år	78
Anne Sofie Hval	Flott festskrift for en flott kirke	84
Bodil Gusgaard	Ett julenattmotiv i to kirker i Hole	86
Thorleif Solberg	Klassebilde fra Ringerikes høyere skole	94
Preben L. Johannessen	Anna Colbjørnsdatters bibel fra 1632	96

Det er en feil i Heftet Ringerike 2017 side 34: Helt fra starten av 1900-tallet var klassene med få unntak felles for gutter og jenter ved Hønefoss folkeskole. I praktiske fag var det kjønnsdeling.



Ved fossen i 1942 sitter fra venstre:

Johs. Brekke, Reidar Kristoffersen, Rolf Pettersen, Ivar Andersen, Fritjof Andersen, Einar Brekke.

Barndomsminner fra Begna

Begna Tresliperi ved Svinefoss mellom Hen og Hofsfoss var et eget samfunn med fabrikkbygg, boliger og jernbanespor. Far var ansatt som smed, og mor og far oppfostret ni barn der.

Björg Eltvik

Boligene var solide tømmerhus, og det eldste og største lå inn til elvekanten. De neste husene, som var mindre, ble bygd på et høyere platå, og der hørte vi ikke den skarpe lyden fra saga som stadig hvinte. Nå er alle bygninger fra bruket revet, og Begna dam og Begna kraftverk er i dag aktivitetene ved Svinefoss.

Husmødrene

Leilighetene var utstyrt slik det var vanlig på den tiden, med ovner til vedfyring i rommene og vedkomfyr med bakerovn i kjøkkenet. Det var elektrisk lys inne, utelys og lys i kjeller og på loft. Far hadde fritt hus, lys og brensel som en del av lønnsavtalen. Mor var hjemme, og til hjelp i det daglige arbeidet hadde hun bryggerhuset. Der var det vaskerom med vaskestamper, bryggepanne og stor rulle til tøyvask, bakebord og bakerovn til brød og takke

til å steke flatbrød på. Mor bakte brød en gang i uken. Det ble oppbevart i en stor kasse med lokk nede i kjelleren. Flatbrød stekte hun vår og høst sammen med min tante.

Mor var i Hønefoss og handlet matvarer en gang i uken. Deretter kjørte kjøpmannen varene rundt til kundene. Melkebilen kom hver kveld, og der hadde mor to spann og fast bestilling på helmelk. Fløte og skummet melk kunne man kjøpe direkte av sjåføren. Et par dager i uken kom bakeren og solgte brød og kaker. Slakteren kom en dag i uken og solgte slaktervarer, og periodevis kom en mann med kjerre og solgte fisk fra sjøen. Om høsten kom ei dame med hest og vogn og solgte epler.

Ei dame fra Hen kom med nye *Allers*, *Hjemmet* og *Illustrert Familieblad*. Min far holdt *Ringerikes Blad*, og en nabo

holdt *Fremtiden* slik at de byttet aviser hver dag. Ellers kom «Gjøvik-krølle» og solgte skillingsviser. En mann kom iblant med knytte på ryggen og bredte tøyvarer ut over kjøkkengulvet. Manglet man synåler, bendler eller sikkerhetsnåler så gikk man til Pål, en gammel pensjonist som drev litt småhandel for å drøye pensjonen. Det var en liten landhandel nede i Ellingrud ved Follum, men det var sjelden det var nødvendig å gå dit.

Hver sommer dyrket vi poteter og forskjellige grønnsaker, og mor hadde ofte høner så vi fikk friske egg. Brødrene mine spikret bur og hadde ofte kaniner. Om våren kjøpte mor to eller tre grisunger som i løpet av sommer og høst ble fôret med matrester, maisgrøt og gress. Når vekten var kommet opp mot hundre kilo, var de slakteferdige ved fullmåne i begynnelsen av desember måned.

De årene det var tre griser, ble den ene slaktet om høsten. Når grisene var slaktet og partert, kom flere travle dager. Alt av grisene skulle stelles og bearbeides. Det ble kokt blodklubb og laget hodesylte. Lunger, hjerte og litt flekk ble til lungemos. Av ister og annet fett ble det kokt smult. Leveren ble forvandlet til leverpostei. Man skar svoren av ribbene og formet dem så de passet i stekepannen og var klare til steking jul- og nyttårsaften. Det ble sydd rull i flere størrelser, som seinere ble kokt og presset til pålegg på brød. Når så medisterkaker og «benløse fugler» var stekt, kokt og satt til oppbevaring i hollandske krukker, ble det øvrige flesket saltet og satt til oppbevaring i to store eiketønner på loftet. Dette ble middagsmat utover vinteren. Når det ble varmt i været, ble skinkene tatt opp, lagt i tynne tøyposer, hengt til speking og ble middagsmat utover sommeren.



Foto: Follum fabrikk / Buskerud Fylkesfotoarkiv

Begna Tresliperi.

Barndom

Husarbeidet var vi barna med på. Vi skar kjøtt, dro kjøttkverna, bar vann og vasket opp. Dette var begynnelsen på det som kaltes julestria. Nå skulle det bakes kaker, vaskes gardiner og pusses ovner. Vegger og gulv skulle vaskes. Juletre ble hentet og julenek til fuglene ble satt opp.

En stor dag før jul var når vi en søndag var i Hønefoss for å se alle de fine juledekorasjonene i butikkvindue. På julaften når stearinlysene på juletreet var tent, og vi satt ved bordet i stua og spiste ribbe med surkål, poteter og brun saus og fikk riskrem med rød kirsebærsaus til dessert, da var det jul. Julen hadde egentlig ingen bestemt avslutning. Når julefestene tok slutt, kakene var spist og det var flere barnåler på gulvet enn på treet, var julen over.

Det var godt å være barn på Begna, Vi levde sunt med elven og skogen tett inn til. Stort sett kunne vi gå hvor vi ville og var trygge der vi hadde vår gang. Vel kunne elven være farlig hvis vi kom den for nær enkelte steder, men de stedene kjente vi godt til, og vi holdt oss borte fra dem.

Mellom fossen ved Ådals Tresliperi og Svinefoss var det stri strøm i vannet, og det var forbudt område. De eneste gangene jeg besøkte elven der, var når jeg var med min mor og skylte tøy ved elvbredden eller når jeg var med min far i båt og fisket ørret og sik. Særlig var det godt fiske når «Somma gikk» etter at demningen ble åpnet med brøtningsvann. Da steg vann- og fiskebestand i elven Somma sterkt, og fisken ble så ført med elvestrømmen og kom oss på Begna til gode.

BEGNA TRESLIPERI

Aksjeselskapet Bægna Træsliperi ble konstituert i 1888. Driften startet i 1889 ved at selskapet hadde skaffet seg vann- og demningsrettigheter ved Svinefoss i Begna. Etter første verdenskrig var det oppgangstid, og sliperiet ga god fortjeneste til eierne. Selv om det også var nedgangstider og arbeidskamper, gikk sliperiet tilnærmet sammenhengende til det ble nedlagt i 1953.

Kilde: Borgersrud, Grete m. fl: *Træsliperiene ved Hensfoss, Svinefoss, Hofsfoss, Hønefoss*. Bokstav og Bilde as 2016:75–90. Boka har mange flotte bilder av fabrikk og boligene.

*Arbeiderbolig med svalgang.**Arbeiderbolig 1 og 2.**Lagerbygninger.*

Alle foto: Follum fabrikk / Buskerud Fylkesfotoarkiv

Ellers gikk vi på ski om vinteren. De store guttene laget skibakke oppe i skogen, på baksiden av Kaffebakken. Når man hadde passert det siste huset på Begna, på veg til Ådal, kom man til et høydedrag, Vegen gikk opp den bratte bakken, og på toppen var en fin liten slette med utsikt til elven og den andre siden, godt egnet til "kaffe i det grønne". Fra høydedraget gikk det bratt ned til et mer myrlandt terreng. Det var stor aktivitet i Myrabakken her oppe i skogen nær grensen til Ådal Tresliperi. Et tårn bygd av tre var ovarenn, og den naturlige bakken var unnarennet. Guttene trente og arrangerte mesterskap. Jentene deltok ikke i bakken, men var gjerne publikum. De guttene som ikke hadde ski, spente på seg tønnestaver og hadde sin egen akebakke nærmere Begnamoen. Det var utrolig hvilken fart de fikk.



Foto: Einar Brekkes album

Isen på elven var fin til skøyte løp. Her er Ragnar Brekke og Arne Strømmen i farta.

Farlige områder

Ovenfor fossen ved Begna var det bygget en demning tvers over elven. Ovenfor demningen utvidet elven seg og så ganske ufarlig ut på overflaten. Men det

var understrøm i vannet, så vi gikk ikke dit om sommeren. Om vinteren derimot var dette en kjær leikeplass da vannet frøs til, og isen kunne bli en halv meter tykk. De store guttene ryddet bort snø

og laget skøytebane. Banen ble benyttet så lenge isen varte, og det ble arrangert høyst lokale skøyte løp. Ovenfor demningen var inntaket av vann til den store turbinen som gikk gjennom fabrikk.



Foto: Johannes Brekkes album

Aktivitet i Myrabakken i 1942. Fra venstre: Ragnar Brekke, ukjent, Einar Brekke, Kjell Fossen, Johs. Brekke og Arne Strømmen.

Det var bygget et dypt basseng der. Bassenget var delt i to med en solid rist av jern, fra bunnen og godt over vannflaten og en trygg gangveg over. Risten renses vannet for urenheter før det nådde frem til turbininntaket. Hele bassenget var beskyttet av et gittergjerde, og det var gangveg rundt.

Dette var vanligvis forbudt område for oss barn, men ikke på varme søndager om sommeren. Fabrikken hadde hviledag, turbinen var avstengt, og vannet var stille. Barn og voksne som kunne svømme, hadde det beste badebasseng en kunne tenke seg. Mange kom dit for å se på og for å hygge seg.

Nedenfor fossen ble elven bredere og fløt rolig flere kilometer nedover mot Hofsfoss. I badesesongen var denne delen av elven vår daglige badeplass. Vi kunne møtes ved ei stor furu i nærheten av øya ved Veslekastet. Der var det fin sandbunn og stille vann. På grunn av øya gikk elvestrømmen nær land på den andre siden. Nedenfor fabrikken kom vannet fra turbinen ut i en kanal med sterk strøm nedover. Denne kanalen kalte vi Sliperistryken. Ofte, når det ikke var småbarn med, badet vi i Sliperistryken. Vi fløt i den sterke strømmen til den nådde elven som hadde passert gjennom fossen. Der ble strømmen svakere, og vi seilte på tømmerstokker nedover til Veslekastet.

Ettertanker

Som en ser kunne det være hardt arbeid for en husmor. Men det var hardt arbeid for en husfar også. Arbeidet på fabrikken var ingen spøk. Det var åtte timers arbeid i døgnkontinuerlig drift for de fleste, seks dager i uken og med lite ferietid om sommeren. Hjelm, vernesko og hørselvern var ukjente begreper, og ingen snakket om miljøvern.

Vi spiste middag hver dag kl. halv ett, og da hadde far pause fra arbeidet. Mange folk gikk fra sted til sted, dels for å søke arbeid, dels for å få et måltid mat. Det kom mange slike på døra når vi satt ved middagsbordet. Det hendte ikke at mor eller far sa nei. De ble alltid bedt inn og spiste middag sammen med oss.

De var fremmede, spiste pent og opptrådte alltid høvisk. Særlig husker jeg en mann. Vi hadde hatt stekt flesk til middag, og det var fett igjen på fatet.

Han spurte om mor skulle bruke fett. Mor lurte på hvorfor han spurte om det. «Jo, det er fett til å holde varmen med det skorter på for oss som går på vegen», sa han. «Jeg ville jo ha brukt fett, men spis det du, hvis du tror du har godt av det», svarte mor. Hun spurte om han ville ha et stykke brød inntil, men «nei, nei, han var mett, det var bare det fett». Han spiste det kalde fleskefettet med skje.

Det er merkelig hvordan enkelte episoder kan feste seg i et barnesinn. Dette har fulgt meg gjennom hele livet. Det var jo en turbulent politisk tid, og enkelte ord festet seg i hukommelsen. Ord som streik, lockout, krakk og konkurs gjør at jeg alltid reagerer inni meg. Det nevnes i blant «de harde trettiåra», men det har nok vært vondt å snakke om den tiden for mange. Etter hvert bedret situasjonen seg, men krigen kom og ødela det hele.

9. april 1940

Om morgenen 9. april hørte vi på radio at tyske styrker hadde inntatt Norge. Et par dager seinere gikk jeg om morgenen ned til Hønefoss for å prøve klær hos sydamen. Det var bare ei dame i butikken, og systuen var stengt. Hun sa at tyskerne bombet på Hvalsmoen. Det var veldig urolig i byen så hvis jeg hadde noen kjente der, burde jeg oppsøke dem. Kirkeklokkene ringte når det var flyalarm, og da måtte jeg springe inn i nærmeste hus. Jeg tenkte å gå ned til Hannes (Johannes, min eldre bror) på Bilcentralen. Da jeg var halvvegs over bybrua, ringte kirkeklokkene. Det kom en flokk mennesker løpende mot meg. Jeg måtte holde meg fast i gelenderet for ikke å bli revet over ende. Da de hadde passert, løp jeg så fort jeg kunne mot sørsida.

Når man har passert brua, går Øyabakken opp til høyre og videre til Stasjonsbakken. I dette hjørnet lå den gamle karosserifabrikken, litt lavere enn brua, med inngang fra brusiden. En mann ved karosserifabrikken brølte: «Kom her!» Da klokkene ringte faren over, gikk jeg mot Bilcentralen. Ved torvet ble det ringt ny alarm, og jeg ble nærmest presset ned i en kjeller i bankgården.

På Bilcentralen sa Hannes at jeg fikk være der foreløpig. Jeg satt i kjelleren sammen med ei dame som bodde i en



Foto: Berg Eiviks album

Johannes («Hannes») Brekke var ansatt på Bilcentralen i Hønefoss.

TRE NORDMENN DREPT

Episoden som kostet tre nordmenn livet 14. april 1940 er også beskrevet hos Jan Helge Østlund: *Krigen på Ringerike. Beretningen om felttoget i 1940*. Kolltopp Forlag 1995, side 191 ff.

Brødrene Otto Kristoffer Fossen født 1908 og Peder Karsten Fossen født 1910 var fra Begna. Otto Kristoffer ble skutt ved den tyske lastebilen, mens Peder Karsten ble skutt på småbruket Jonsrud.

Asbjørn Gutubø fra Lom var ansatt på Øvre Vågård og var på vei til Hønefoss med sykkel. Det var viktig for ham å komme seg hjem med tog fra Hønefoss til Gudbrandsdalen. Han ble frarådet ved Nymoene, men fortsatte allikevel til fots og ble stanset av tyskerne. Asbjørn klarte ikke å holde hendene oppe mens de sto oppstilt ved Nymoene, og han ble skutt av den tyske vakta.

etasje over verkstedet. Mellom alarmene satt vi oppe i sola. Det var flere busser innom, og i dem satt offiserer og unge menn i uniform som skulle ut i krig. Da det ble stille fra kirkeklokkene en stund, mente Hannes at jeg kunne prøve å gå hjem til Begna. «Bruk veggen», sa han, «ikke ta snarvegen langs jernbanen!»

Det gikk greit et stykke av veggen. Da kom to fly veldig lavt. Det kjentes ut som de var like over hodet mitt, og jeg hørte drønn av bomber over Hvalsmoen. Like etter kom to fly like lavt. De slapp bomber for tidlig. Jeg kunne se de falt og eksploderte på den andre siden av elven. Et par kilometer før jeg var hjemme, møtte jeg far. Han var på veg til Hønefoss for å se etter meg.

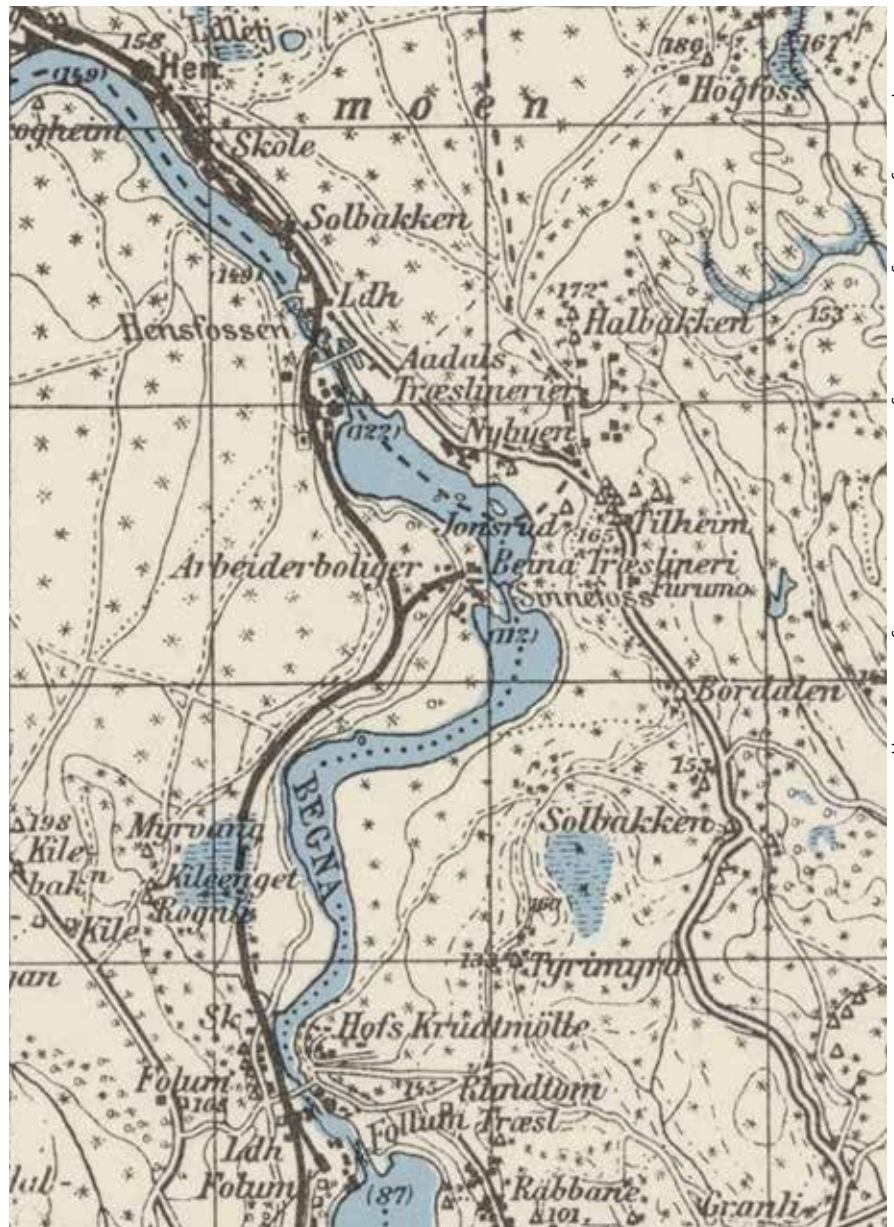
Tyske soldater ved Begna

Noen dager etter [dette var 14. april, se faktaboks], mens jeg kledde på meg om morgenen, hørte jeg skuddsalver ikke så langt borte. De kom fra den andre siden av elven der norske soldater skjøt mot en lastebil med tyskere som var på veg oppover fra Hønefoss. Soldatene trakk seg oppover Ådalen, mens lastebilen ble stående.

Det var stille hele formiddagen. Etter middagstid var det en voksen mann som fikk med seg fem unge gutter. De syklet over til den andre siden der lastebilen stod, for å se om det var sårede som trengte hjelp. Hannes og Einar, (mine brødre) to fettere og en femte gutt var med. Far visste ikke at de hadde dratt. Harald (min eldste bror) hørte det og ville sykle over for å hente dem tilbake, men ble stoppet på veggen av en nabo. De unge guttene forsto ikke hvor farlig dette var.

Mens de var der, kom det en lastebil med tyske soldater til Begna og stoppet på sletta ved jernbaneovergangen. Vi var noen barn ute og ble vinket bort til bilen. Sjøføren, som snakket norsk, sa vi ikke skulle være redde da soldatene ikke ville gjøre oss noe. Plutselig hørte vi skudd fra den andre siden av elven.

Da sprang de tyske soldatene på Begna-siden nedover mot bryggerhuset og elven. De begynte å skyte fra vår side også. Det var kommet flere tyske soldater på den andre siden, og nå skjøt de fra begge sider mot lastebilen der de unge guttene var.



Begna Tresliperi på kart fra 1938.

Vi barna sprang inn i huset så fort vi kunne da skytingen begynte. Da det ble stille, samlet de tyske soldatene seg i lastebilen og kjørte bort fra Begna. Mannen som hadde tatt med seg de unge guttene ble truffet av et skudd og døde. Fetteren min ble truffet i benet, men det gikk bra med ham.

De som var ved lastebilen, ble tatt til fange. Einar fortalte seinere at de måtte stå på linje på Nymoene og holde hendene over hodet hele tiden, både mens de ventet, når de ble kjørt ned til Hønefoss, og når de gikk gjennom byen. Han sa at han ble så trøtt at han nesten ikke klarte å holde armene oppe. De fikk lov til å senke armene en liten stund. Da de skulle løfte dem igjen, var den ene armen så doven at han måtte ta tak med

den andre og dra den dovene armen over hodet og holde fast. Gutten ved siden av ham klarte det ikke. Da han ikke klarte å løfte armene over hodet, ble han skutt og seig sammen. Jeg vet ikke hvem han var. Det var ikke en av guttene fra Begna.

Einar og de andre ble tatt for å være sabotører. Tyskerne trodde det var de som hadde skutt i stykker lastebilen og drept de tyske soldatene tidligere på dagen. De ble ført til Hotell Fønix der de ble forhørt. De hadde vært i en farlig situasjon og var nær ved å bli skutt. Det hendte ett eller annet som gjorde at tyskerne trodde på deres forklaring til slutt. De fikk ikke lov til å gå hjem med det samme. Den ene fetteren var så ung at han fikk gå hjem, men de andre



Foto: Einar Brekkes album

Milorg 1945. Foran fra venstre: Einar Brekke, Kjell Fossen og Karsten Lafton. Bak fra venstre: Knut Pettersen, Gunnar Lafton, Reidar Andersen, ukjent. Knut, Einar og Karsten var deltakere i hendelsen som skjedde 14. april 1940.

ble holdt tilbake på jernbanestasjonen i Hønefoss inntil krigshandlingene i nærheten var over. Det tok flere dager før de kom hjem.

Min bror Hannes ble ikke tatt til fange. Han hadde gått bort til Jonsrud, et hus i nærheten, for å hente ett eller annet som kunne brukes som bandasjer. Mens han var der, hørte han at de begynte å skyte i nærheten og skjønte at tyskerne var på veg. Han løp ned i kjelleren og gjemte seg i potetbingen. En annen ung mann fra Begna, som var på besøk i huset, gjemte seg under bordteppet i stua. Det var vanlig med teppe som rakk ned til gulvet, og der lå de gjemt mens tyskerne var inne og så seg om. Da det ble stille, prøvde han under teppet å kikke ut. Uheldigvis var det litt for tidlig. Det var en tysk soldat som var blitt igjen. Han så at teppet beveget seg og avfyrte et skudd. Mannen som hadde gjemt seg ble såret. Da Hannes kunne liste seg opp fra kjelleren, hadde han en samtale med ham, og fikk en hilsen med hjem til hans

far på Begna. Den unge mannen døde av skuddet litt seinere.

Om kvelden visste ikke Hannes hvordan han skulle komme hjem. Han torde ikke bruke vegen og gå over brua ved Hen. Da det ble mørkt, listet han seg gjennom skogen og ned til elven. Han hadde ikke båt, og det var understrøm i vannet, så han kunne ikke svømme over. Han kom seg over ved å holde seg fast og ake seg fremover på demningen like ovenfor fossen. Vannet var kaldt i april, og taket kunne glippe. Det var et farlig forsøk, men han var sterk og kom over. Der listet han seg mellom trærne, forbi bryggerhuset og hjemme var kjøkkendøren ulåst. Neste morgen kom jeg inn på rommet og så at han lå alene. Jeg spurte hvor Einar var, og han svarte: «Jeg vet ikke hvor Einar er.» Jeg tror aldri jeg har følt meg så «tom» noen gang, som akkurat da. Vi visste jo ikke hva som ville skje den nærmeste tiden, så vi sov med klærne på de første nettene. Vi merket ikke mere til krigshandlinger etter dette.

Skytingen på Begna

Under skytingen som foregikk hadde de i nabohuset søkt tilflukt i kjelleren. Plutselig springer ei ung jente ut. Hun var kjæresten til en av mine fettere som var på den andre siden av elven. Hun springer mot tyskerne som skjøt og roper: «Ikke skyt, ikke skyt, de må ikke skyte Karsten [Lafton]». Sjøføren, som snakket norsk, stopper henne og spør hva dette er. Hun forteller til ham om skytingen tidligere på dagen, om lastebilen som ble stående og om guttene som dro over for å se om det var levende som trengte hjelp i bilen. Han sier: «Nei, de skal ikke skyte Karsten». Jeg vet ikke om det er riktig, men det er nærliggende å tro at det hun fortalte kan ha kommet frem under prosessen på Hotell Fønix og at det har vært med på å spare livet til guttene der. Einar hadde fortalt til mor at det hadde kommet en offiser som hadde gått raskt forbi dem og inn på kontoret hvor de andre offiserene var. Etter det hadde situasjonen bedret seg for dem.

FORFATTEROMTALE

Björg Eltvik, født Brekke i 1926, vokste opp på Begna og var elev ved Follum skole. Opplæringen ellers ble et halvt år husstell, ett år handelskole og tre år sykepleie. Hun har delvis opplæring og er delvis selvlært i broderi, montering og brikkevev. Björg Eltvik har hatt hjemmeproduksjon av bruksferdige Telemarks-bunader for salg, opplæring i kunsthåndverket knipling og har undervist ved kurs. Hun bor i Porsgrunn.



Der det lysna i skogen: Måltrosten musikklag i Sør-Aurdal på utflukt langs hestevegen ovafor Islandsmoen med utsikt mot Koppervikgrenda. Frå venstre: Trond Islandsmoen, ukjent, Arne Leite, Arne Øyhus, Ingebjørg Islandsmoen, Sigurd Leite, Inger Islandsmoen, Ivar Islandsmoen.

Det lysned i Skoven – frå Skaroknatten

“Det lysned i Skoven”, skreiv diktaren.

Og ja, det kan lysne i skogen for ein komponist også.

Olav Norheim

På Ringerike er det ei utbreidd øving å prøve å fastslå kvar den romantiske diktaren Jørgen Moe sto, eller sat, då det lysna så fagert i skogen at han fekk inspirasjon til å skrive ”Det lysned i Skoven, da ilede jeg frem”. Diktaren fekk fart på seg den gongen, og snart sto han der bakkestupet skråna, og han såg den vide bygd og sin kjære heim, og han såg kor dei fjerne åsar blåna. Det er klart, slikt er verdt å skrive song om. Og song vart det.

Värmlandsvisan

Men ingen song utan melodi. Her kjem saga om den. Ein så fin song måtte syn-gast, så klart. Og songen vart etter kvart sunge til ein melodi, ein kjent svensk ein, *Värmlandsvisan*.

Men så, tidleg i morgongryet ein vårdag i 1902 kjem det ruslande ein ung mann nordover Leirskogen, oppe i åsen i grensetraktene mellom Sør-Aurdal og Etnedal i vakre Valdres. Skogsvan-

draren er seinare ingen kven som helst. Han heiter Sigurd Islandsmoen (1881–1964). Han har gått heile natta, men det er vår og lyst i livet, og han kan vegen. I reiseveska si har han litt klede, nokre bøker og ein bunke med notar. Det er notar til orgelmusikk. Trond Bråten i Sør-Aurdal skriv levande om dette i Sør-Aurdal Historielag sitt årsskrift *Sagn og Soge i Søndre Ourdahl* i 2014. Og meir står det i *Tidsskrift for Valdres Historielag* 1965.

Komponisten ser heim

Den unge mannen, som altså seinare blir ein kjend komponist, har kome med toget frå Kristiania til Røykenvika på Hadeland og vidare med dampbåt på Randsfjorden til Odnos. Derifrå vandrar han i veg, velbevandra bygdegut som han er. Han har studert eit semester ved Musikkonservatoriet inni byen. Han vil bli organist og komponist.

På Skaroknatten i Sør-Aurdal set han seg ned og ser utover bygda, ikkje heilt ulikt det diktaren Jørgen Moe gjorde sirka 50 år før på ein annan knatt i ein annan skog lenger sør. Moe såg ”den brede bygd” og sitt ”kjære heim”. Islandsmoen ser Islandsmoen, barndomsheimen. Han ser dalen. Og så ser han Begna bukta seg så smukt nede i dalbotnen, Begna som seinare blir til Sperillen og Storelva – og Tyrifjorden som Jørgen Moe sat og såg på.

Unge Islandsmoen blir så inspirert av å sjå heimstaden ovanifrå at han krotar ned notar på eit ark. Han har skrivne ned eit tema han er fornøgd med. Ti år seinare harmoniserer han melodien for korsong. Då blir det song, då. Ein suksess. Så blir songen spelt inn på grammofonplate av Dovre mannskor til eit arrangement med mannskor og barytonsolo. Som dei sa i Sør-Aurdal etter at Sigurd Islandsmoen laga ny melodi i staden for den som vart brukt, *Ack Värmland du sköna*: ”Han har visst skreve ny *Värmlandsvisa* han Sigurd på Moe, no”.

Ønskekonserten

Då operastjerna Aase Nordmo Løvberg song songen inn på plate med Robert Levins orkester, lysna det i skogen for fullt. I 1959 var plata den mest spelte i Ønskekonserten i radioen. Til samanlikning og mimring for gamle lyttarar: Året før var det *Sail along Silvery Moon*

med Billy Vaughn, og året etter var det *Broen over Kwai* med Mitch Millers kor og orkester som var på topp i Ønskekonserten.

Det lysnet i skogen vart mykje spelt i Ønskekonserten utover på 1960-talet. Platene vart utselt. Det er snakk om 10 000 eksemplar. Platene dei hadde i NRK var utslitt. Så Aase Nordmo Løvberg måtte synge songen inn att på nytt. Ho heldt konsertar rundt om i landet når ho var heime på ferie frå den store verda. I etterpålåg vart ho nesten alltid bedt om å synge *Det lysnet i skogen*. Og det gjorde ho så gjerne, har ho fortalt.

Musikalsk slekt

Sigurd Islandsmoen kom frå ei musikalsk slekt. Oldefar hans var langeleikspelaren Trond i Bagnsbrøta, ”den beste dei hadde hatt der i bygd’n”. Farfar hans Sigurd spelte både langeleik og bukkehorn og skal ha laga eit orgel til Sigurd. Etter kvart spleisa nokre av søskena hans på eit orgel til veslebror Sigurd. To andre onklar spelte. Faren Trond spelte blant anna fløyte og langeleik. Mor hans Sigurd, Ingebjørg, var god til å synge og kunne mange salme- og folketonar. Nesten alle søskena spelte eller song.

Då Sigurd var seks-sju år, starta dei eldre brørne hans ein strykekvartett. Vesle Sigurd sat og hørde på mens dei øvde. Når det kom ein mislyd, sa han ifrå. Til slutt sa dei: ”Du får overta celloen, du då!” Og slik vart det, endå celloen var høgare enn gutungen. Sigurd lærte også mykje musikk av lærarar i bygda og hos ein bygdeoriginal av ein felespelar dei kalla *Lissen i Lindeli’n*. Sigurd Islandsmoen var lenge liten, voks seint og var mykje sjukleg i oppveksten. Ved mobiliseringa i 1905 vart han utkalla til Helgelandsmoen, fortel Trond Bråten. Morgonen han gjekk heimanfrå, hadde han visst sett ”taslin” ut.

Sigurd Islandsmoen kom frå ei musikalsk slekt og er kjend for fleire store musikalske verk. Bildet er frå ca. 1940. Då var han rundt 60 år.



Musikkstudenten

Islandsmoen studerte ved Musikkonservatoriet i 1901 og 1902, altså på den tida han vart inspirert av Jørgen Moe oppe ved Skaroknatten i Sør-Aurdal. Men så ville faren at han skulle utdanne seg til eit yrke han kunne leva av. Derfor tok han lærarskolen på Elverum. Ein gong vart han spurt om han hadde dugande lærarar i song og musikk der. ”Både lærarane gav meg fri dei timane”, svara han. Så var han lærar i heimbygda nokre år, så på Gjøvik. Seinare vart det meir musikkstudium i Oslo og Leipzig. Frå 1916 arbeidde han som organist i Moss. Og der vart han verande. Sigurd Islandsmoen samla folketonar også, mest i Valdres, saman med folkeminnesamlaren Knut Hermundstad.

Komponisten

Komponisten Islandsmoen er kjend for fleire store musikalske verk. Særleg var det verk for kor han komponerte. Han var opptatt av korsong og starta kor og korps. Dei første tiåra på 1900-talet er jo den store kor-tida. Islandsmoen har sett tone til songar av mellom anna Sivle, Garborg og Caspari. Men det er nok melodien til *Det lysnet i skogen* av Jørgen Moe som har nådd ut til flest. Bagn Bygdesamling held no til på garden Islandsmoen, med ei fast utstilling om komponisten.



Kilde: Wikimedia

Det lysnet i skogen: *Tekst av Jørgen Moe, tone av Sigurd Islandsmoen. Aase Nordmo Løyberg syng med Robert Levins Orkester. Plata vart utspelt og utslitt i Ønskekonserten.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bråten, Trond 2014: Organisten, dirigenten, komponisten og mennesket Sigurd Islandsmoen. I: Sagn og Soge i Søndre Ourdahl: 5–40. Utgitt av Sør-Aurdal Historielag, Fagernes.
- Hermundstad, Knut 1965: Sigurd Islandsmoen. I: Tidsskrift for Valdres Historielag 42(3): 177–206.
- Wikipedia: Sigurd Islandsmoen.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim, fødd 1951, bur i Norderhov, forfattar m.a. av bøkene *Alle tiders Ringerike* og *Asbjørnsen og Moe på eventyr*. Leiar i Ringerike Historielag 2007–2010. Redaksjonsmedlem i *Hefet Ringerike* 1992–1999.



Harald Huges maleri.

Mysteriet med Hauge-maleriet er løst!

I Hefte Ringerike 2017 spurte vi leserne om noen visste hva som var utgangspunktet for et maleri av Harald Hauge i Ottar Riis Strøms eie.

Nå er mysteriet løst!

Anne Sofie Hval

Oddvar Kristensen, født i 1926 og oppvokst på Lundstadenga, kan fortelle at bildet viser en knottefabrikk på grunnen til gården Nordre Alme rett nord for Hønefoss. Fabrikktomta ligger ned mot Randselva på østsiden av riksveien. Knotteriet ble anlagt på et sted de kalte «Verket», fordi det en gang var et teglverk der.

Knott til drivstoff

Det var kaptein Wessel-Berg på Hvalsmoen som startet knottefabrikken høsten 1941. Kapteinen var ansvarlig for radiosambandet på moen. Tre av karene i virksomhet på knotteriet som Kristensen husker, var Oskar Svendsen, Otto Krokvik og Henrik Skogmo. Svendsen jobba for Wessel-Berg på Hvalsmoen og bodde der veien gikk ned til «Verket». Huset står der den dag i dag. Opprinnelig ble det kalt «Verkestua» og fungete som bolig for teglverket.

Wessel-Berg fikk lagt strøm fram til fabrikk, og i Randselva var det tilgang på vann. Knott var ved som erstattet bensin og diesel som drivstoff under krigen. Man fyrte den opp i generatorer som var montert på bilene. Det beste treslaget for knott var or, noe Nærstadmarka var full av.

Bjarne Borlaug på Øvre Alme hadde startet opp helt i det små med knotteproduksjon hjemme på gården, og etter hvert fikk han i gang større virksomhet på «Støyperiet» ved Hvalsmoen. Det lå der hvor det i dag er bilverksted, i svingen mellom Randselva og Hvalsletta. I 1944 overtok han knotteriet på «Verket». Produksjonen på «Støyperiet» ble da overtatt av rutebileier Ivar Gustavsen. Da krigen var over i 1945, ble det raskt kroken på døra for knotteriet på «Verket», «Støyperiet» og alle andre steder. Nå er det ingen spor å se etter den travle virksomheten som en gang var her.

Bildedetaljer

På maleriet ser vi knotteriet fra øst mot vest. I bakgrunnen skimter vi veien som gikk opp mot dagens riksvei, der det nå er busslommer og oppkjøring til Nær-



Oddvar Kristensen er tilbake på gamle knottefabrikktomter.



Den røde ringen på kartet viser hvor knotteriet lå.



Et par stykker knott av oretre.



Drosjeeier Anton Torp i Hønefoss gjør ren knottegeneratoren på sin Buick.

stad gård. I dag er det ikke en gang en sti å oppdrive de 300–400 meterne fra riksveien til «Verket».

Hesten midt på maleriet hørte hjemme på Nærstad og het Mjøs-Laila. I bakgrunnen står det en lastebil klar til å reise av gårde med et lass knottesekker. Virket kom som tre meters ved, så ble det kappet opp i 60 centimeters stykker og kløyvd, og til slutt delt i fem centimeter lange knotter. I denne prosessen

brukte de sag med flere parallelle blader på akslingen.

I bygningen til venstre går saga for fullt og legger fra seg store hauger av sagflis. Til høyre ser vi at røyken står til værs fra fyinga som tørket trevirket.

Dette var en viktig prosess, for knotten måtte være knusktørr for å gi best mulig effekt i bilmotoren. I den andre delen av bygget er det lager.

«MAT» FOR GENERATORBILENE UNDER KRIGEN 1940–45

Vedgass ble utviklet ved forbrenning av knotten med lite tilførsel av luft i en lukket tank.

En fikk da ut gass som består av CO (karbonmonoksid). Det ville ellers blitt CO₂ (karbondioksid), men siden det er underskudd på O₂ (oksygen), blir det ett oksygenatom for lite, og det dannes CO og metangass, litt metanolgass og en stor mengde nitrogen, som er 80 % av luften som blir tilført for å lage CO.

Gassen ble så ført inn i bilens forgasser (forgasseren ble som regel byttet ut med en gassblander) og sugd inn i motoren, som tente blandingen på samme måte som med bensin.

Man måtte blande gassen manuelt, med spaker i nærheten av rattet, ettersom gasskonsentrasjonen (kvaliteten) varierte mye. 2,5 kg knott har omtrent samme energiinnhold som 1 liter bensin.

For et vanlig aggregat brukt under krigen holdt en påfylling til 2–4 timer eller 80–100 km kjøring.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Wikipedia: Magasinet for alle nr. 26, 28, juni 1941.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval er født i 1957, oppvokst på nedre Vågård og bosatt i Haugsbygd. Hun er journalist og folklorist, er styreleder i Venneforeningen for Ringerikes Museum og har sammen med sin far Thorleif Solberg utgitt boka *Vågårds og Marigårds historie*. Hval har holdt foredrag om eidsvollsmannen Helge Ellingsen Waagaard og har registrert stedsnavn i bygda. Fra og med 2016 er hun forretningsfører og redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike*.



Randsfjord stasjon med personalet og et damplokomotiv av type IV i toghallen 1885.

Randsfjordbanen

150 år i 2018

Med damplokomotivet startet en ny tid for all transport, og i Norge startet dette i 1854 med Hovedbanen fra Christiania til Eidsvold. I 1863 vedtok Stortinget å bygge den 90 km lange Randsfjordbanen fra Drammen til Randsfjord. Bare fem år seinere ble den åpnet og kan i år feire 150-årsjubileum.

Øivin Moen

Når og hvor gikk verdens første jernbanetog? For å svare på dette må vi først foreta noen definisjoner og begrensninger. Det skal være rutegående tog trukket av et damplokomotiv. Vi utelukker vogner på skinner som skyves eller trekkes av mennesker eller hester, slik det var for eksempel i kullgruvene i England på 1700-tallet og mellom Damtjern og Storflåtan. Vi skal til England, nærmere bestemt Nord-England, der den

industrielle revolusjonen førte til etter-spørsmål etter mer effektiv transport enn hestevogner og kanalbåter. Ingeniøren George Stephenson var ikke oppfinneren av damplokomotivet, men han bygde et lokomotiv som var effektivt og gikk i ca. 45 km per time, en høy fart for sin tid. Det fikk navnet *The Rocket*, og ble satt i trafikk i verdens første jernbanestrekning med rutegående gods- og passasjertog mellom Liverpool og Manchester i 1830.

Denne nye transportmåten ble raskt en stor suksess, og jernbanesporene begynte å spre seg, først i Storbritannia på starten av 1800-tallet og etter hvert i stadig flere andre land. Også i Norge ble det interesse for jernbane. Den første strekningen var 68 km lang og ble åpnet mellom Christiania og Eidsvold i 1854, under navnet Hovedbanen. På Eidsvold kunne folk gå over i dampbåten *Skibladner* på Mjøsa, der den som kjent fortsatt går.

Randsfjordbanen planlegges

Omtrent samtidig ble det nedsatt en komite i Drammen som skulle undersøke mulighetene for å anlegge en jernbane mellom Drammen og Randsfjorden. Også her var tanken å få til korrespondanse mellom jernbanen og dampskip på Randsfjorden. Et alternativ til jernbane var sluseanlegg med båter i Drammensvassdraget, men dette alternativet ble forlatt til fordel for en mer moderne transportmåte: jernbane. Kostnaden ved anlegget ble anslått til ca. 1 million spesidaler, tilsvarende 4 millioner kroner i datidens pengeverdi.

Strekningen Drammen–Randsfjord er 90 km, og med Randsfjordens 75 km kunne man komme fra en kystby og ca. 165 km innover i landet med tog og båt. I 1863 vedtok Stortinget at banen skulle bygges. Staten stilte en sum på 580 000 daler til disposisjon, ca. halvparten av den nødvendige byggesum. Dette var før Norges Statsbaners tid; banen var altså ikke en ren statsbane, også de berørte kommuner måtte bidra med penger. Drammen stilte med 300 000 daler og Eiker med 40 000. Det ble dessuten solgt aksjer for å skaffe penger til anlegget.

Første strekning: Drammen–Vikersund

4. desember 1863 begynte byggingen av banen i Drammen mot Eiker. Byens kjente menn og statsråd Fredrik Stang var til stede. Stang leste opp en hilsen fra kong Karl 15. og erklærte Randsfjordbanens anlegg for åpnet.

Stasjonene etter Drammen var Gulslogen og Pukerud. Innen Eiker kommune ble det anlagt følgende stasjoner: Mjøndalen, Steinberg, Hokksund, Burud, Skotselv, alle bygd i tre. Hokksund og Mjøndalen stasjoner brant og ble gjenoppbygd i mur, i henholdsvis 1897 og 1902. Banen ble bygd med smalt spor eller 1067 mm mellom skinnene. Arkitekt for de første stasjonene var Georg Andreas Bull, men for de nye stasjonene i Mjøndalen og Hokksund var arkitekten Paul Due.

*Tog på Sperillen stasjon
(Finsand endestasjon) med
damplokomotiv type 21 i 1926.*



Bru over Hensfossen 1890–1900.



Dampbåten «Harald Haarfager» ved brygga på Randsfjord stasjon 1872–1880.



15. november 1866 ble første del av Randsfjordbanen åpnet til Vikersund. Dette skjedde uten store festligheter. Grunnen til dette var at store deler av Bragernes var brent og ødelagt fire måneder tidligere. Det gikk to tog i hver retning hver dag, unntatt søndag, da gikk det bare ett tog. Trafikken ble raskt større enn driftsbestyrer Krefting var forberedt på.

Fortsettelsen: Vikersund–Randsfjord

Etter åpningen av jernbanen til Vikersund fortsatte arbeidet med å legge banen helt opp til Randsfjorden. I november 1867 var banen ferdig til Tyristrand, og i oktober 1868 var endelig alt klart for åpning av hele strekningen til Randsfjord stasjon. Og nå skulle det skje med en stor åpningsfest. Den svensk-norske unionskongen Karl den 15. med familie var innbudt til å bli med på åpningsturen 12. oktober 1868 sammen med en rekke andre kjente menn fra distriktet. Presten Jørgen Moe skreiv to dikt til Randsfjordbanen; ett i forbindelse med at første spadetak ble tatt i Drammen 4. desember 1863 og ett dikt i anledning av at kong Karl den 15. deltok i åpningen av banen 12. oktober 1868. Kong Karl hadde også med sin datter prinsesse Louise. Hun ble seinere gift med en dansk prins, og ble mor til vår konge fra 1905, Håkon den 7.

Åpningstoget hadde tre lokomotiver, 20 vogner og 400 passasjerer. På Vikersund stasjon var det satt opp en æresport, og her ble det gjort en kort stopp. Hele strekningen Drammen – Randsfjord tok 3,5 timer. Vel framme på Randsfjord stasjon erklærte kongen Randsfjordbanen for åpnet. Her var det lunsj for inviterte, prominente gjester, og så gikk togturen tilbake til Drammen, hvor det ble holdt festmiddag for de kongelige med taler og skåling for den nyåpnede jernbanen. Fra Randsfjord stasjon kunne passasjerene reise videre med dampskip. Dampskipene hadde flere anløp nordover Randsfjorden til Odnas.

Driftsresultater

Trafikken ved banen økte raskt. Noen tall illustrerer dette: driftsåret 1868–1869: gods: 250 000 tonn; passasjerer: 130 000; driftsoverskudd: 68 000 kr. 40 år seinere, driftsåret 1908–1909, var tallene for gods 490 000 tonn; passasjerer: 250 000; driftsoverskudd: 428 000 kr.



Foto: Fotograf ukjent / Norsk jernbanemuseums samling

Bjerke bru og utbedring av krigsskader 1944.



Foto: Nina og Rune Carlsson / Norsk jernbanemuseums samling

Hønefoss stasjon 1955 med Randsfjordbanen til høyre.



Foto: Erik Bisgaard / Norsk jernbanemuseums samling

Hen stasjon 1974.

ELEKTRIFISERING AV BANENE

1922: Oslo–Drammen

1936: Drammen–Kongsberg–
Hjuksebø

1959: Hokksund–Hønefoss

SIDEBANER

1871: Hokksund–Kongsberg.

1872: Vikersund–Krøderen.

Banen ble nedlagt for persontrafikk i 1958 og godstrafikk i 1985. I dag drifter Norsk Jernbaneklubb museumstog på strekningen.

1872: Drammen–Kristiania/Oslo.

1926: Sperillbanen fra Hen til Finsand. Banen ble nedlagt for persontrafikk i 1933 og godstrafikk i 1957.



Aksjebrev utstedt 1869.

Godstrafikken med tømmer, papir og cellulose var viktig for banen, og mange av fabrikkene hadde sidespor, for eksempel Mjøndalen, Hellefoss i Hokksund, Skotselv, Embretsfoss i Åmot, Katfoss og Union på Geithus og Follum på Hønefoss. Da Roa–Hønefoss (Bergensbanen) sto klar i 1909, tok Jevnaker stasjon over mye av trafikken på Randsfjordbanen. Dette på grunn av at Jevnaker stasjon var lettere tilgjengelig for glassverkene og sagbrukene i området. Persontrafikken mellom Hønefoss og Randsfjord stasjon ble lagt ned i 1933, men gjenopptatt i 1944. I mai 1968, 100 år etter at den åpnet, ble persontrafikken mellom Hønefoss og Randsfjord lagt ned for godt. Fram til 1980-tallet ble øvre del av Randsfjordbanen en ren godsbane.

I 1909 ble hele Randsfjordbanen med sidelinjer lagt om fra smalspor til normalspor, 1435 mm. Dette ble gjort i forbindelse med åpningen av Bergensbanen som var bygd med normal

sporvidde. I 1984 ble skinnegangen fra Bergermoen til Randsfjord stasjon fjernet til fordel for en 2 km lang gang- og sykkelvei. Mellom Hønefoss stasjon og Bergermoen har Samferdselshistorisk senter tilbud om historiske togturer på sommerstid.

Sabotasjer og ulykker

1943 ble et dramatisk år i banens historie. Om kvelden 7. oktober ble et tog med tyske tropper sprengt av skinnene ved Ryghkollen i Mjøndalen og landa delvis i elva. Den kommunistiske sabotasjegruppa *Osvald* (dekknavn for Asbjørn Sunde) utførte sabotasjen, der to (?) tyske soldater omkom og flere passasjerer, både norske og tyske, ble såret. Unntakstilstand, razzia og arrestasjoner ble gjennomført, og fem gisler ble henrettet som represalier.

Osvaldgruppa sprengte Bjerke bru på Ask 8. mai 1944. Brua ble bygd opp igjen og åpnet i 1945. Av andre hendelser nevnes en avsporing ved Sporpind

tre kilometer nord for Åmot 10. oktober 1935 og et ras ved Bjerkemoen på Ask ca. 1970. Det gikk da et større leirras, og skinnegangen ble ødelagt. Banen ble stengt noen dager, og ny skinnegang måtte legges lenger innover i terrenget.

Sluttord

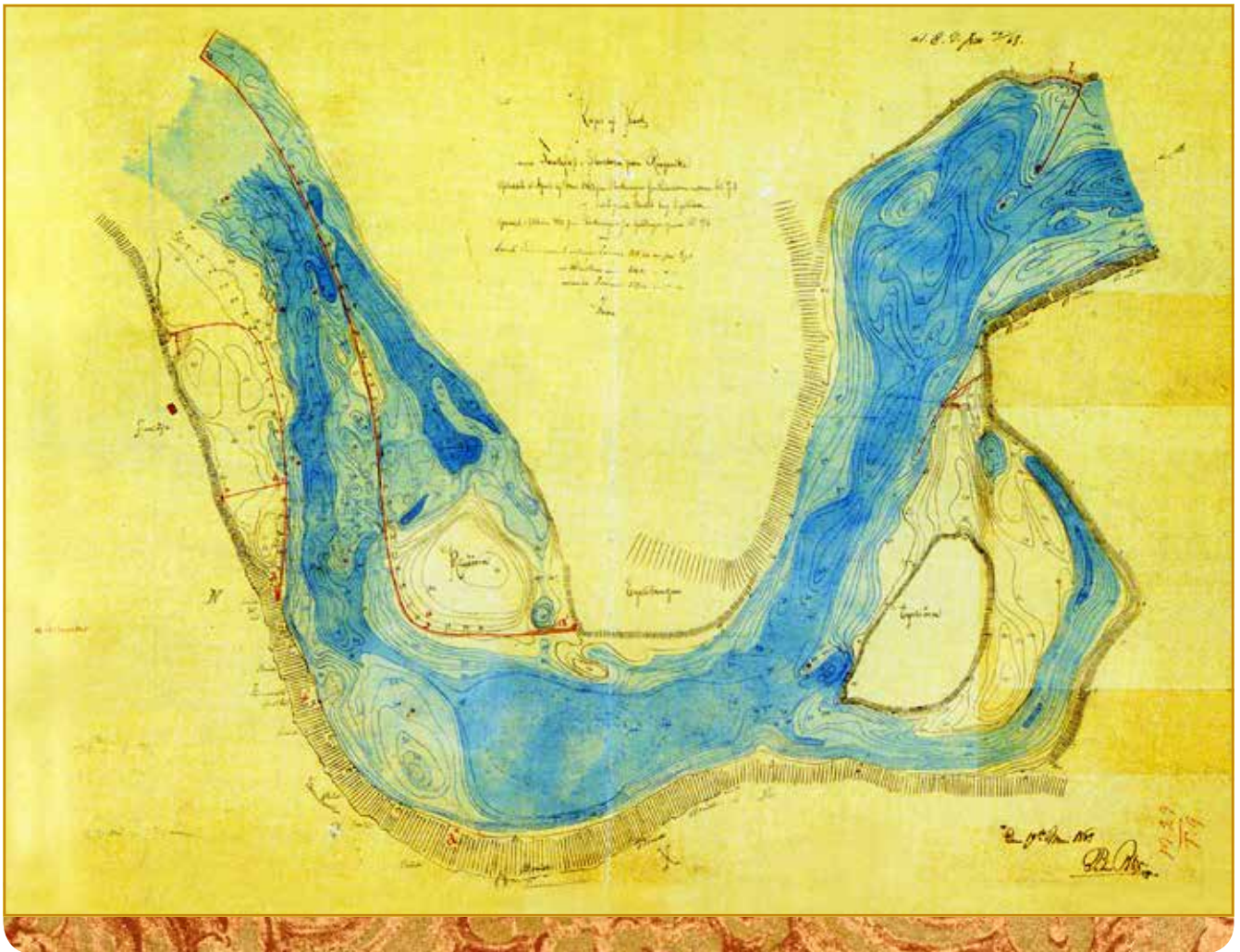
Etter en nedgangsperiode etter krigen da stadig flere kjøpte seg biler og mye av godstrafikken ble flyttet over til trailere, er nå jernbanetrafikken på vei oppover igjen. Pendling inn til store byer kan best gjennomføres med kollektivtransport, og spesielt toget er både miljøvennlig og sikkert, mens det blir lagt stadig nye restriksjoner på privatbilkjøring. Togtilbudet på strekningen Kongsberg–Hokksund–Drammen–Oslo er nå bra, mens det gjenstår å få gjenopprettet et godt togtilbud mellom Modum og Oslo. Ringeriksbanen er nå under planlegging, og det gjenstår å se om ringerikingene får en raskere togforbindelse til Oslo enn det Randsfjordbanen har kunnet tilby.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bergh, Trond 2004: Jernbanen i Norge 1854–2004. Bind 1. Nye spor og nye muligheter 1854–1940. Vigmostad & Bjørke, Bergen.
- Jakobsen, Asbjørn N. 2002: Med nikkel i lasten: sagaen om dampskipstrafikken på Tyrifjorden, Ådalsvassdraget og Krøderen samt Randsfjordbanen, dens sidebaner og Valdresbanen. Eget forlag, Galleberg.

FORFATTEROMTALE

Øivin Moen, født 1950 på Notodden, bosatt i Hokksund. Utdannet lektor i historie, engelsk og tysk. Ansatt ved Rosthaug videregående skole siden 1988. Har vært bidragsyter og foredragsholder i Eiker historielag og Modum historielag, spesielt om annen verdenskrig og jernbanehistorie. Moen er frivillig medarbeider på Krøderbanen.



Tegning fra arbeidet med å gjøre Storelva farbar. Vi ser Eiklitangen mot nord og Hvervenkastet sør på kartet. Fra Losnegård og Losnegård (2001).

Da det var debatt om *kanal eller bane*

I Ringerikes Blad 26. mai 2016 kunne vi lese at Storelva er kartlagt – helt ned på elvebunnen. Det er ikke første gang det er gjort. Det ble gjort allerede i 1858. Hensikten med kartlegginga på 1800-tallet var en annen enn i dag. Da var målet å gjøre elva farbar for dampskip.

Fred Harald Nilssen

I første halvdel av 1800-tallet var Norge et fattig jord- og skogbruks-samfunn. På Ringerike var tømmer- og sagbruksindustrien de viktigste næringsveiene. Trelast var for øvrig landets viktigste eksportvare. I arbeidet med å få tømmer og trelast mer effektivt ut fra de djupe skoger i indre Østlandet til havet var man opptatt av å bedre transporten på veier og elver – de to gamle kommunikasjonsmidlene.

Tømmeret kunne fløtes på elvene og på de få kanalaneleggene som fantes. Transport langs dårlige veier var derimot mer

slitsomt og lite effektivt. Dette opptok byenes og bygdens fremste menn. Da som nå var ikke alle like framsynte. Men de var engasjerte og forholdt seg til tradisjoner og utviklingstendenser.

Kanalenes tiår

1850-åra var det store tiåret for kanalbygging her til lands. I tillegg var tiåret ei gjennombruddstid for kommunikasjoner og samferdsel, slik som telegraf, post, veier og dampskipstrafikk. Da landets første jernbane fra Christiania til Eidsvold så dagens lys, fikk det fart på debatten om det skulle satses på jernba-

ne framfor kanaler. Det ble en dragkamp mellom «banister» og «kanalister». I 1860-åra utgjorde trelasten 75 prosent av all godstrafikken på jernbanene.

Dragkampen

Med Ringerikes beliggenhet og naturforhold var det naturlig med debatt mellom «banistene» og «kanalistene». Det skriver Andreas Ropeid, forfatter av Hønefoss-bøkene, utførlig om. I annet bind av Hønefossboka har han viet debatten et helt kapittel. «Kanal eller jernbane», heter kapitlet som kort oppsummert endte med nederlag for «kanalistene».

KANALISERING

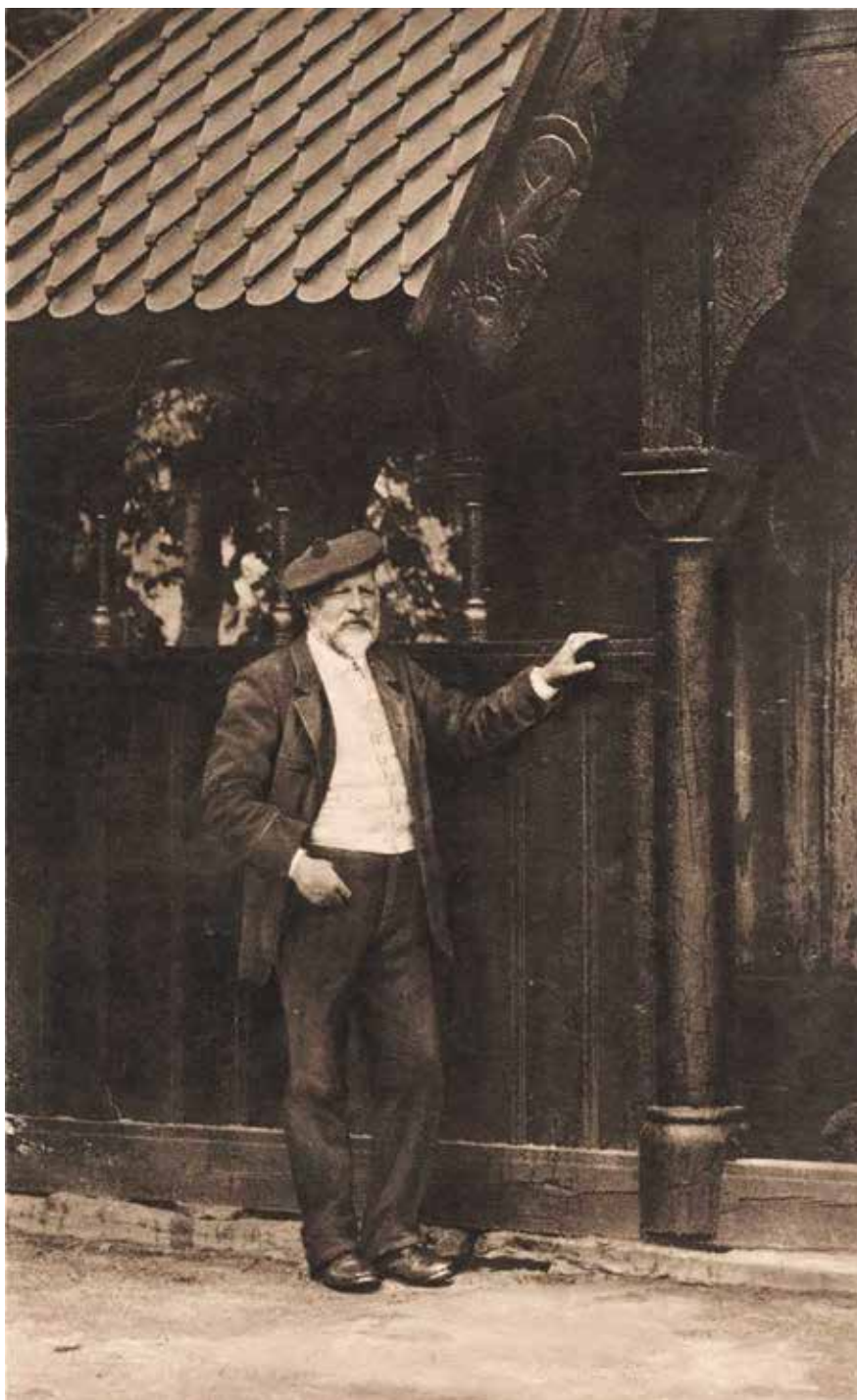
I 1847 ble det satt i gang arbeid med kanalisering av de større vassdragene fra Drammen fram til Krøderen, Randsfjorden og Sperillen. Stortinget valgte å satse på jernbane framfor dampskip, og kanaliseringsprosjektet ble oppgitt med unntak av strekningen mellom Hen og Sperillen.

Kanalen her ble åpnet i 1868, og i alt gikk fire båter på kanalen: D/S Delphin, Sperillen, Bægna og Valdres, foruten to små slepebåter: Fram og Valdrisen. Forholdene på kanalen ble forverret etter at staten i 1905 hadde utført regulering av Sperillen.

Dampskipene trafikkerte strekningene Hen–Nes og Sørumsjøen i Begnadalen og hadde to faste ruter om dagen: Ned til Hen om morgenen og tilbake til Sørumsjøen om kvelden. Ruta ble nedlagt i 1929.

Kilde: Borgen (2000).

Parallelt med arbeidet for jernbane ble det arbeidet med å gjøre det mulig å farte med dampskip mellom Ringerike og Drammen. Det ble en kamp mellom teknikken og naturen. Fremst i arbeidet sto ingeniør Peter Andreas Blix (1831–1901). Han var utdannet i Hannover og fikk jobb i Kanalvesenet da han etter studiene vendte hjem til Norge. Et av de første oppdragene han fikk, var i 1856 å finne ut om det var mulig å gjøre Storelva seilbar opp til Hønefoss. En privatperson hadde etablert dampskips-trafikk på Tyrifjorden og ville utvide ruta med anløp i den unge kjøpstaden på Ringerike. Lokalpolitikerne ivret for prosjektet, og de hadde fått et forslag på bordet om å kanalisere vassdraget helt til Drammen. I flere måneder samarbeidet Blix med en tidligere studiekamerat, Nils Lassen. Det ble satt i gang opprenskingsarbeid, og vinteren 1858 kunne kanaldirektøren presentere detaljplanen for regulering av Storelva (se Losnegård og Losnegård 2001:51). Men prosjektet viste seg snart å bli flere ganger så dyrt som opprinnelig beregnet. Det fikk likevel ikke kanaldirektøren til å gi seg. Han ville bruke de pengene han hadde til rådighet, og våren 1859 ble Folefos-sen gjort farbar.



Peter Andreas Blix ved Hopperstad stavkirke, Vik i Sogn, som han restaurerte.

Men i åra som fulgte, var det flere flommer, og både isgang og tømmer reduserte farbarheten. Den lokale iveren for anlegget skrumpet inn, men verken kanaldirektøren eller Blix ga seg. Først i 1865 ble Storelva farbar for dampskip, men da Randsfjordbanen var i ferd med å bli ferdig, fikk båttrafikken liten betydning. Etter åtte år ga Blix seg og forlot jobben i Kanalvesenet til fordel for jernbane. Randsfjordbanen knyttet Sperillen, Randsfjorden og Tyrifjorden til

havet. På innsjøene var skipsfarten enn så lenge mer attraktiv i konkurransen med transport på vei og bane.

Kamp om Ringeriksbanen

I kjølvannet av debatten om kanal eller bane dukket det også opp en annen kamp, nemlig kampen om hvor en jernbane mellom Hønefoss og havet skulle gå. Om banen skulle gå om Drammen eller Christiania. Det første kapitlet om Ringeriksbanen utspant seg altså på

slutten av 1850-tallet. Utfallet er velkjent. Men her er altså historien:

Drammenserne ville ha samme konkurransevilkår som Christiania-borgerne når det gjaldt handelen på «Oplandene».

I et fellesmøte for formannskapene for Hønefoss og Norderhov oppsto det 6. februar 1858 en diskusjon «hvorvidt det maatte ansees at andrage til Regjeringen om at Undersøgelser vorder anstillende om Muligheden af Jernbananlæg fra Ringerige til Christiania som Ud- eller Gjennemgangspunkt, samt om de med et saadant Anlæg, dets Mulighed forudsatt, forbundne Omkostninger».

Ordførerne i Hønefoss og Norderhov fikk enstemmig i oppdrag å skrive søknaden. Ifølge Ropeid ble «en lang og forunderlig høytravende» søknad sendt 17. april. Ringeriges Ugeblad skreiv begeistret om vedtaket og karakteriserte det som at «en Almeenaand har begynt å røre sig her».

Tre alternativer

Carl Abraham Pihl som i 1858 ble ansatt som sjef for det nyopprettede hovedkontoret for Statens Jernbaneanlegg, lagde et forslag til «en Jernbane mellem Drammen og Randsfjorden samt Extract af Overslagene for samme». Han fikk i oppdrag å utrede en Ringeriksbane og undersøke alternativer mellom Hønefoss og Christiania.



Peter Andreas Blix (1831–1901).

Det ene alternativet skulle gå fra Hønefoss, mens de to andre skulle begynne ved Randsfjorden og gå enten om Hønefoss eller Hakadal. Pihl mente alternativet om Hønefoss til Drammen var det mest realistiske. Dermed ble den første planen om Ringeriksbanen skrinlagt. Første akt i historien om banen var ute.

Dermed var det duket for Randsfjordbanen. Stortinget vedtok i 1862 å bygge den. 6. mars ble proposisjonen lagt fram av Indredepartementet, og 11. mai samme år vedtok Stortinget med 65 mot 44 stemmer å bygge Randsfjordbanen. Gleden var stor i Drammen, og banen ble åpnet til Vikersund i 1866 og til Randsfjord i 1868.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Borgen, Per Otto 2000: Ringerike. By- og bygdeleksikon. Forlaget for by- og bygdehistorie, Drammen.
- Borgersrud, Grete 2011: Dampskibet Bægna og kaptein Johan Petter Christensen. I: Heftet Ringerike 83: 20–25.
- Hansen, Trond Børrehaug m.fl. 1980: Jernbanen i Norge. Pax, Oslo.
- Losnegård, Gaute og Rolf Losnegård 2001: Peter Andreas Blix. I strid for vern og vekst. Selja forlag/Skald forlag, Førde.
- Ropeid, Andreas 1965: Hønefoss. B.2: Handverk og industri 1800–1900. Utg. av Hønefoss kommune. Hønefoss.
- Svensrud, Ingar 2006: Frakt av folk og gods: Vannveien og videre til Lærdal med hest gjennom Ådalen. I: Heftet Ringerike 78: 44–46.

FORFATTEROMTALE

Fred Harald Nilssen, født i 1948, er utdannet adjunkt. Virket som journalist og redaksjonssekretær i *Norsk Skoleblad* og som nettredaktør i bladet *Utdanning*. Han var redaktør av *Heftet Ringerike* i åtte utgaver (1996–2003). Fred Harald Nilssen er ivrig maratonløper.

Foto: Jens Stenz



Gulbrand Enger satte spor etter seg. Her på en fiolin han bygde i 1870.

Fiolinbyggeren fra Ådal

I Danmark er vi så heldige å ha hatt en fiolinbygger som vi regner blant de absolutt fornemste kunsthåndverkerne, og vi kaller Gulbrand Poulsen Enger med stolthet for «dansk» selv om vi måtte «importere» ham fra Norge!

Jens Stenz (oversatt fra dansk av Marit Stubbraaten)

Som profesjonell fiolinbygger får man ofte interessante kunder på besøk. Et slikt møte hadde jeg da Århus Symfoniorkester hadde «lånt» konsertmester Jon Elsrud Gjesme en uke i mars 2017. Jon kom til mitt verksted med sin konsertmester-fiolin som hadde behov for noen liminger og justeringer.

Vår samtale falt tilfeldigvis på hans etternavn Elsrud. Jeg fortalte ham at jeg for en del år siden hadde hatt kontakt med Eigil Elsrud, som hadde spurt meg om opplysninger om Gulbrand Enger (1822–1886). Kontakten med Eigil Elsrud førte til at jeg senere, som historieinteressert fiolinbygger, foretok en «pilegrimsreise» til Enger-gården i Ådal for å besøke slektninger og finne opplysninger om fiolinbyggeren Gulbrand Enger.

Jeg viste tre Gulbrand Enger-fioliner til Jon Elsrud Gjesme som spilte på dem, og slik kom vi inn på historien om Enger. Det viste seg at det er flere i Jons slekt som er inngiftet i Enger-slekten. Og hvis man studerer kartet, ser man at gårdene Elsrud og Enger ligger på hver sin side av innsjøen Sperillen, så det er ikke så unaturlig at de to slektene er blitt ført sammen.

Fødsel, oppvekst og familie

Men nå til sakens kjerne: Gulbrand Enger! Gulbrand Poulsen Enger ble født på Enger-gården 18. mai 1822 som nr. 11 av i alt 13 barn (Elsrud 1997). Han

ble døpt i Viker kirke 16. juni 1822; foreldre er gårdbruker Poul Ellingsen Enger og hustru Bergit Fingarsdatter. Faddere er Ola Blaxtvedt, Fingar Buttingsrud, Kari Lunde, Gjertrud Holte og Mari Holte. Slektsgården Enger ligger vakkert til ved Sperillen i Ådal. Enger-slekten kan spores langt tilbake gjennom adskillige generasjoner, og man finner Enger-ætlinger over store deler av Norge, Danmark og USA.

Jeg har ikke kunnet finne noen opplysninger om Gulbrands barndom, men det sies at hans eldre bror Fingar var en dyktig håndverker som laget finsnekkerier, blant annet til kirkeinventar. Man kan forestille seg at Gulbrand har latt seg inspirere til håndverket gjennom disse arbeidene. 22. oktober 1849 blir Gulbrand Enger viet i Aker kirke i Kristiania til jomfru Josephine Frederikke Arnesen født 29. oktober 1824.

Året etter får de sønnen Poul, som selv blir en habil fiolinbygger og anerkjent fiolinist i voksen alder. I 1852, da gutten er to år, får de et barn til. Dette barnet dør av lungebetennelse kort tid etter fødselen, og 12 dager senere dør også Josephine Frederikke i barselseng, 27 år gammel. På denne tiden bor de i Lakkegata i Kristiania.

Utdannelse og karriere i Norge

Som 20-åring melder Gulbrand Enger 30. mars 1842 utflytting til Kristiania for å avtjene verneplikten som militærmusiker. I Danmark skjedde det ofte på denne tiden at unge soldater tok navn etter den gården hvor de var født eller den byen de kom fra. Dette var praktisk hvis det i et regiment var flere med samme navn, for eksempel Anders Petersen. Den ene kunne da bli kalt Anders «Faaborg» og den andre Anders «Næstved», og disse navnene ble ofte hengende ved etter endt militærtjeneste. I kirkeboken for Aker kirke ser man 22.10.1849 at Gulbrands fulle navn er Gulbrand Poulsen Enger.

Etter militærtjenesten blir Gulbrand ansatt ved teaterorkesteret i Kristiania som tubaspiller. Han lærer seg etter noen få spilletimer å spille fiolin og får i denne forbindelse interesse for fiolinbyggerfaget. Han reparerer sin egen fiolin og får snart reparasjonsoppdrag fra kollegene i teaterorkesteret da det viser seg å være et behov for en dyktig håndverker til å

Foto: Hans Christian Hennberg



*Gulbrand Poulsen Enger
– København ca. 1855.*

vedlikeholde instrumentene. Som selv-lært fiolinbygger innser Gulbrand at han må tilegne seg et dypere kjennskap til faget. I Kristiania hadde man gjennom den verdensberømte fiolinisten Ole Bull hørt om den Kongelige Hoff-Instrumentmakeren Thomas Jacobsen i København, født i 1810, samme år som Ole Bull.

Thomas Jacobsen (1810–1853)

Litt bakgrunnskunnskap om Thomas Jacobsen er nødvendig her for å komme videre i historien. Thomas Jacobsen ble født i Hedensted i Jylland som sønn av en smed, Jacob Thomsen. Han kom som militærmusiker i kontakt med Niels Jensen Lund (1784–1858) som var fiolinbygger i «Livgarden til Hestes kasserne» i København. Etter fire års læretid ble Jacobsen selvstendig. I 1842 besøker Ole Bull København og får sin «Schatzkammer-Geige» reparert hos Thomas Jacobsen. Denne fiolinen, som er tilskrevet selveste Gasparo da Salo (1542–1609), kan i dag ses på Kunstindustrimuseet i Bergen. Ole Bull er såre tilfreds med reparasjonene og skriver et pent brev til Jacobsen, hvor han anbefaler ham å reise til Paris for å arbeide for Jean Baptiste Vuillaume (1797–1875).

Thomas Jacobsen søker økonomisk støtte og får et stort legat på 300 Riksdaler per år i tre år fra kong Christian 8. og fra «Den Reierske Fond». (300 Riksdaler tilsvarer omtrent en konsertmesters årslønn.) Han kan dermed oppsøke og arbeide på de fineste verksteder i Europa og ender med å arbeide et helt år i Paris hos Jean Baptiste Vuillaume, datidens desidert fineste verksted for fiolinbygging, reparasjon og ekspertise. I 1847 kommer Jacobsen tilbake til København med de beste anbefalinger og blir straks utnevnt til Kongelig Hoff-Instrumentmaker. Verkstedet og boligen hans lå i Squaldergade 169 i det sentrale København, tett ved Nicolaj kirke. Gaten heter i dag Nikolajgade, og huset er nr. 17.

Alt ser positivt ut for Jacobsen som blir gift med Anne Kirstine Jørgensen og får to sønner. Den eldste må ha følt seg tvunget inn i fiolinbyggerfaget da han blir døpt Nicolo Antonio Gasparo Jacobsen etter fiolinbyggerne Nicolo Amati, Antonius Stradivarius og Gasparo da Salo. Men han og den yngre broren Olaf Carl Albert får likevel aldri noen karriere i fiolinbygging.

Sommeren 1853 er ekstremt varm, og kvaliteten på drikkevannet er elendig i det indre København. Faktisk er det sunnere å drikke øl enn vann, og i flere småbyer innføres det en lov hvor skolebarn må drikke 1 liter øl om dagen! Ulykkeligvis rammes København og flere andre byer i Europa av kolera, og Thomas Jacobsen dør 28. juli 1853. Dermed mister Danmark sin til dags dato best utdannede og mest talentfulle fiolinbygger.

Enger flytter til København

Gulbrand Enger mistet, som før nevnt, sin kone i 1852, og som enkemann sitter han tilbake med sin morløse sønn Poul Enger. Jeg forestiller meg at sønnen på to år blir plassert i fosterhjem. I 1852 reiser nemlig Gulbrand til København og arbeider en kort periode hos Thomas Jacobsen. Det foreligger en reparasjonsseddel fra Gulbrand Enger, hvor det står «Malmø 1848», men det er ikke kjent om han arbeidet hos en fiolinbygger i Malmø, ei heller hvor lenge han oppholdt seg der. I 1853 kommer Gulbrand igjen til København, hvor ulykken rammer verkstedet ved at Thomas Jacobsen dør.



Foto: Ukjent fotograf / Engerfamiliens eie

Enger-gården hvor Gulbrand Enger kom til verden i 1822. Fotografert ca. 1920.

«SCHATZKAMMER-GEIGE»

Denne betegnelsen, som på norsk betyr skattekammerfiolin, er navnet på en av Ole Bulls fioliner, som blir tilskrevet den berømte italienske fiolinbyggeren Gasparo da Salo (1542–1609).

Ole Bull kjøpte dette instrumentet av en samler i Wien for en astronomisk pengesum. Denne fiolinen hadde tidligere ligget i samlerens skattekammer, herav navnet «Schatzkammer-Geige».

Det er ikke kjent hvor mange svenner som arbeidet på Thomas Jacobsens verksted, men jeg regner med at det nok har vært to-tre stykker. Gulbrand må ha vært særdeles talentfull helt fra starten, for han ble satt til å bestyre både verkstedet og forretningen for enkefru Jacobsen. Det har vært viktig å opprettholde det Kongelige Hoff-Instrumentmakerverkstedets posisjon.

I København fantes nemlig flere andre fiolinbyggere som Johannes Hjorth, Niels Jensen Lund, Brødrene Gade, Christian Hansen, Carl Felzsner og Carl Metthus Weis, så konkurransen må ha vært stor.

Kontakten med Det Kongelige Kapel har vært særdeles viktig å beholde fordi tittelen som Kongelig Hoff-Instrumentmaker også innebar at man hadde leveransen av friske tarmstrenger og notepapir til Det Kongelige Kapel, en sikker inntektskilde. Det finnes reparasjonssedler i instrumenter fra perioden 1853–1855, hvor Gulbrand Enger anvender Thomas Jacobsens opptrykte sedler, men med sin egen underskrift. Han har altså helt fra starten ønsket å markere seg og gjøre seg kjent. En fiolin kommer jo vidt omkring, og en reparasjonsseddel er en enkel og diskret måte å drive reklame for sin forretning.

Dannelsesreiser

Thomas Jacobsen hadde på sin lange dannelsesreise rundt i Europa knyttet mange fine forretningsforbindelser. Dette kommer Gulbrand til nytte da han på lignende vis reiser rundt i Europa i 1854–55. Med støtte fra legater og fond får han mulighet for å arbeide seks måneder i Tyskland, men jeg har ikke kunnet



Foto: Jose Maria Mora / Nasjonalbibliotekets bildesamling

Fiolinvirtuosen Ole Bull (1810–1880) fotografert i New York.

finne navnet på det tyske verkstedet hvor han arbeidet. Den største inspirasjonen har han uten tvil fått da han får anledning til å arbeide seks måneder for Jean Baptiste Vuillaume i Paris. Jean Baptiste Vuillaume var datidens desidert viktigste og mest suksessrike fiolinbygger, reparatør og ekspert. Det er derfor gjennom Vuillaumes verksted at de aller fleste og fineste fioliner av Amati, Stradivari, Guarneri, Bergonzi med flere ble forhandlet i perioden 1825–1875. Vuillaumes verksted var et Mekka for fiolinbyggerlæringer, og året 1855 er et av de viktigste i J. B. Vuillaumes karriere.

Den kjente italienske fiolinsamleren Luigi Tarisio, født 1796, var død i Milano i november 1854, og ryktet hadde nådd Paris. Vuillaume kjøpte hele Tarisios enorme fiolinsamling på en gang, og den omfattet: 24 fioliner av Antonius Stradivarius (inklusive Messias-fiolinen fra 1716, den best bevarte av dem alle)

og ytterligere 120 italienske mesterfioliner! Man kan levende forestille seg hvilken enorm inspirasjon det må ha vært for Gulbrand å kunne studere disse instrumentene. Oppholdet i Paris kom til å prege hans valg av fiolinmodeller resten av hans yrkeskarriere, og han opprettholdt den forretningsmessige forbindelsen med Vuillaumes firma.

Karrieren skyter fart

I oktober 1855 kommer Gulbrand Enger hjem til København, og nå går det for alvor fremover med ham og hans karriere. 20. oktober 1855 søker han om dansk statsborgerskap og får dette i desember samme år. 9. januar 1856 gifter han seg med enkefru Ane Kirstine Jacobsen (1821–1885) og overtar både verkstedet og tittelen som Kongelig Hoff-Instrumentmaker. Han får et meget fint omdømme, ikke bare ved Det Kongelige Kapel i København, men over hele Skandinavia.

I likhet med sin læremester Thomas Jacobsen bygger, reparerer og handler Gulbrand Enger med fine strykeinstrumenter og buer. For sine nybygde instrumenter mottar han hedersbevisninger ved store utstillinger i Kristiania 1854, Malmø 1861, Stockholm 1866, og København 1872. I 1854 nevnes det at en nybygd fiolin fra Engers verksted koster 40 Riksdaler, trolig en meget rimelig pris i forhold til instrumentets håndverksmessige kvalitet.

Kontakten med de dyktigste profesjonelle musikerne og gode amatører er viktig for Enger. Ole Bull besøker, som før nevnt, ofte København på sine reiser gjennom Europa, og i 1866 kjøper han to fioliner som Enger har bygd på bestilling. Dessverre er det ikke kjent hvor disse to fiolinene befinner seg i dag. Ole Bull sørger også for at hardingfelebyggeren Erik Johnsen Helland (1816–1868) får et legat i 1860 for å studere fiolinbygging hos sin landsmann i København. Ved dette møtet får Gulbrand Enger en direkte innflytelse på hardingfelas utvikling til en større modell med kraftigere klang.

I 1875 blir Gulbrand Enger tildelt den Ørstedske Legatpræmie av Industrieforeningen for «den kunstfærdighet, hvormed han af ældre, ubrugelige instrumenter har dannet andre af meget forskjellig form og størrelse». Her refereres det til de mange reparasjoner som Enger utførte.

Man ser ofte gamle instrumenter hvor Enger har laget nye deler, for eksempel dekk, bunn, sider eller snegle, som regel meget kunstferdig utført. Det refereres også til at han av gamle instrumenter eller instrumentdeler har fremstilt nye instrumenter med gammel klang. Dette var et moderne fenomen i Paris og London i perioden 1800–1880, men tendensen er heldigvis gått av mote igjen. I dag gjør man mye mer for å bevare så meget originalt som mulig på de gamle instrumentene.

Ved sitt 25-årsjubileum mottar han et sølvdrkkebeger fra en delegasjon av profesjonelle musikere fra Det Kongelige Kapel og Konservatoriet, anført av cellisten Franz Neruda, konsertmester/professor Valdemar Tofte og kapellmester Holger Simon Paulli. Begeret er prydet med en liten figur av «Myllarguten», Torgeir Augundsson, på lokket.



Alle foto: Jens Stenz

Reparasjonsseddel fra Thomas Jacobsens verksted med Gulbrand Engers signatur: 1854.



Fra venstre: Snegle, bunn og dekk.

Fiolin bygget av Gulbrand Enger i København 1870, kopi etter 1714 Yoldi-Moldenhauer-Antoniuss Stradivarius-fiolinen, som i dag eies av Det Kongelige Teater i København. Finnes i Jens Stenz' privatsamling.



Original sjablone fra Engers verksted 1870 til bygging av Stradivarius 1714-fiolinen, kjent som "Yoldi-Moldenhauer". Finnes i Jens Stenz' privatsamling.

Ved siden av sitt virke som fiolinbygger var Enger også en meget aktiv kammermusiker som flere ganger spilte i strykekvartetter og strykekvintetter i Køben-

havn Kammermusikkforening, hvor han i en periode også var kasserer. Han fikk oppleve at to av hans sønner tok opp arven etter ham.

SNEGLE

Ordet «snegle» brukes om hodet på en fiolin fordi dette ofte har form av et sneglehus. En slik spiralform ble i renessansen og barokken mye brukt på bygninger og gjenstander, f. eks. fioliner, når man skulle avslutte en linje. På norsk brukes også ordet «snekke» om hodet på en fiolin.

**Poul Enger (1850–1888)**

Poul Enger er eneste sønn fra Gulbrands første ekteskap i Kristiania. Som før nevnt dør moren omkring 1852, og jeg anser det for sannsynlig at Poul ble satt i fosterhjem mens faren er under utdanning i Danmark og ute i Europa. Jeg har ikke funnet noen opplysninger om når Poul ankommer København, men en fiolin som er bygd i 1864, er signert «Poul Enger, i København 1864». Dette tyder på at han har vært i lære allerede som 14-åring. Faren Gulbrand har nok hjulpet den unge lærlingen en god del, for fiolinen viser mange karaktertrekk fra Gulbrands hånd.

I folketellingen fra 1879 er Poul Enger registrert som bosatt i Stockholm fra 2. september 1879, og i 1882 er han registrert på adressen Mästersamuelsgatan 48. Her står det også at han er tilflyttet fra Kristiania! Poul Enger døde 7. juli 1888, bare 38 år gammel! Han står oppført som musiker. I dag vet vi bare om seks instrumenter – alle fioliner – fra hans hånd. De er alle bygde i samme stil som farens instrumenter og er av god kvalitet.

Hagbart Joachim Gulbrand Enger (1860–1921)

I sitt andre ekteskap med Ane Kirstine Jacobsen får Gulbrand tre barn, Hagbart Joachim Gulbrand Enger, Carl Christian Enger og Marie Caroline Amalie Enger. Hagbart Enger er «fiolinbyggersønn» nr. 2. Han kommer til verden 8. oktober 1860 i København. Akkurat som halvbroren Poul kom Hagbart meget tidlig i lære på farens verksted. En fiolin i min samling er datert 1882 og vitner om en fullt utdannet fiolinbygger på 22 år.

Hagbart Enger studerer først på farens verksted, men reiser i 1885 til Østerrike for å videreutdanne seg hos David Bittner i Wien. I 1886 fortsetter han utdannelsen i Tyskland hos Andreas Rieger i München, men oppholdet må avbrytes da faren Gulbrand dør 20. desember 1886. Heretter overtar Hagbart verkstedet i København. Det viser seg at han er en meget dyktig håndverker, og hans instrumenter er fullt på høyde med farens arbeider. Men som forretningsmann er han dessverre ikke like talentfull, og i 1896 går han konkurs og må legge ned verkstedet. Hagbart ble aldri gift og fikk, så vidt jeg vet, ingen barn. Han døde på Frederiksberg Hospital 18. april 1921, 60 år gammel.

Sluttord

Gulbrand Enger døde på høyden av sin karriere 20. desember 1886. Han er da 64 år gammel og har arbeidet profesjonelt i København som selvstendig næringsdrivende i 32 år. Som jeg nevnte innledningsvis, får han stor betydning for musikernes utviklingsmuligheter i en tid jeg våger å kalle den danske gullalder i fiolinbyggingsfaget. Fiolinbyggertradisjonen i Danmark har også mye å takke Ole Bull for. Sett med mine øyne var det Ole Bull som gjennom sine reiser og bekjenskaper i Europa vakte in-



*Nikolajgade nr. 17 i København
– huset hvor Ths. Jacobsen og
Gulbrand Enger hadde verksted.*

teressen for mer moderne instrumenter (større og flatere Stradivarius- og Guarnierus-modeller) med større klangstyrke. Dette er helt i tråd med at romantikkens orkestre og konsertsaler ble større, og at komponistene derfor skrev verker for større orkesterbesetning.

For instrumentbyggerfaget i Danmark fikk denne nye tendensen sitt gjennombrudd med Thomas Jacobsen, som imidlertid døde i en alder av 43 år. Gulbrand Enger ble fiolinbyggeren som til fulle brakte fiolinbyggertradisjonen opp på et mer internasjonalt nivå. Hans instrumenter benyttes i dag av orkestermusikere, kammermusikere og private.

Her ender historien om fiolinbyggeren fra Ådal som fikk så stor betydning i Danmark.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Dansk Biografisk Leksikon, Gyldendal
- Elsrud, Eigil 1997: Enger i Ådalen (G.nr. 287). I: Hringariki, nr.1: 2-21.
- Hjorth, Arne 1963: Danish violins and their makers. København
- Møller, Dorthe Falcon 1983: Danske instrumentbyggere 1770–1850. En erhvervshistorisk og biografisk fremstilling. Gade, København.
- Jens Stenz' arkivmateriale, innsamlet fra Rigsarkivet, Det Kongelige Bibliotek, kirkebøker, private intervjuer med familiemedlemmer i Enger-slekten (spesielt Gulbrand Engers tipp-tippoldebarn Martine Flaten). Dessuten instrumenter i Jens Stenz' private samling.

FORFATTEROMTALE

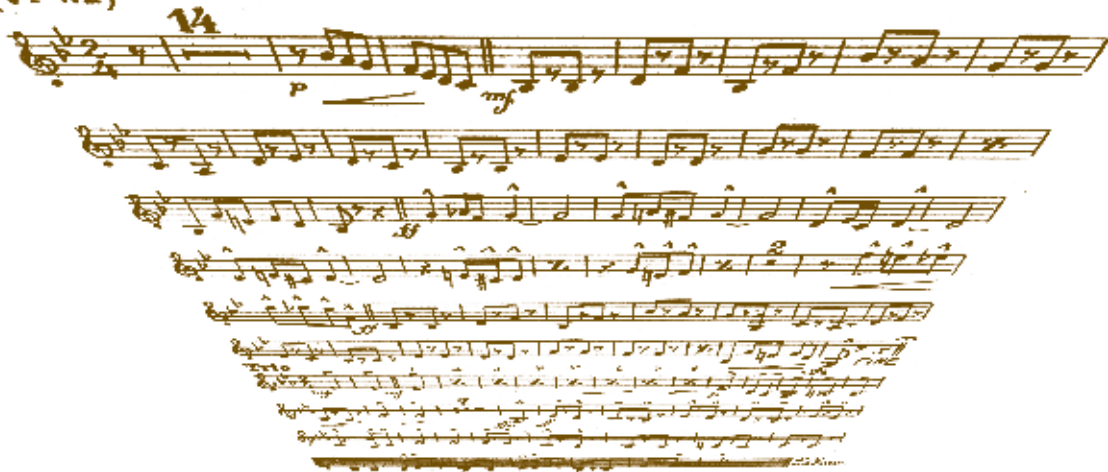
Jens Stenz, født 1960 i Randers, studerte fiolinbygging ved The Welsh School of Violin Making & Repair og avsluttet svennebrevet med utmerkelse i 1985. I 1985–86 arbeidet han i København hos Emil Hjorth & Sønner. Selvstendig næringsdrivende med spesialer i reparasjon, nybygging og handel med finere strykeinstrumenter i eget verksted i Århus. Har lenge interessert seg for danske fiolinbyggeres historie og har bygd opp en betydelig samling av gamle danske strykeinstrumenter. Han har også skrevet artikler og holdt foredrag om dette emnet. Er oldermann for Violinbyggernes Mesterlaug i Danmark og representerer Danmark som delegat i The International Society of Violin and Bow Makers.

Valdres - Marsj.

Tuba II in B (♩)

JOHANNES HANSSEN

(♩ = 112)



Helgelandsmoen inspirerte til

Valdres-Marsj

Valdres-Marsj av Johannes Hanssen er noe så uvanlig som en norsk verdensmarsj, mye mer kjent i utlandet enn de fleste er klar over.

Visste du at den er skrevet etter inspirasjon som komponisten fikk på Helgelandsmoen?

Harald Hvattum

Rekrutter fra Hallingdal og Valdres avtjente verneplikten i Hallingtunet og Valdrestunet på Helgelandsmoen (Aslaksrud 2006). Og det var nettopp i Valdrestunet at tanken om *Valdres-Marsj* ble født. Det var gjennom en ny hærordning i 1867 at det kom valdressoldater til Helgelandsmoen. Før den tid hadde valdrisene hatt militærtjenesten sin på lokale ekserseplasser i Valdres (Hvattum 2004:388).

Hvem var Johannes Hanssen?

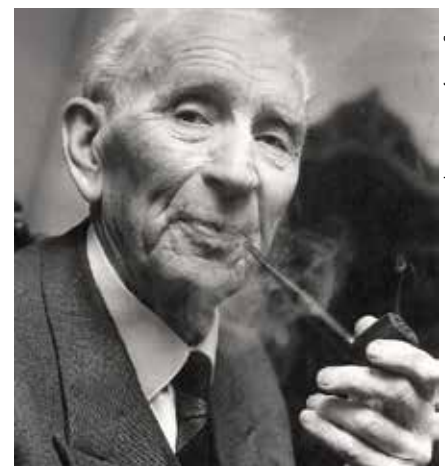
Militærmusikeren *Johannes Hanssen* (1874–1969) var født i Ullensaker på Romerike. Faren var lærer, og familien flyttet en del rundt etter hvor han fikk lærerposter. Johannes fikk mye av oppveksten sin på Helgøya på Hedmarken. Det var også der han fikk kontakt med korpsmusikken.

Våren 1890 ble Johannes Hanssen ansatt som musikelev ved 2. Brigades Musikkorps i Kristiania (Brigademusikken i Kristiania). I over 40 år skulle han dels spille, dels dirigere Brigademusikken eller Divisjonemusikken i Kristiania som den ble hetende fra 1916.

Hanssen steg med årene i grad til sersjant i 1892, musikkserjant i 1911, musikkinstruktør i 1917 og furér i 1919. Senere avanserte han også til musikkøyntant. Hanssen var i tillegg aktiv i det sivile musikklivet her i landet (Hvattum 2000).

Valdres-Marsj var den første marsjen Johannes Hanssen skrev. Senere skrev han blant annet *Festmarsj*, *Norsk brudemarsj*, *Luftforsvarets parademarsj*, *Honnørmarsj* og *Sam Sadera*. Det var også han som komponerte OL-fanfaren

i Oslo i 1952, men det er altså tilknytningen Hanssen hadde til Helgelandsmoen denne artikkelen skal handle om.



Fotograf: Ukjent / NTB Scapix

Valdres-Marsj var den første marsjen Johannes Hanssen skrev. På dette bildet fra 1964 er han ca. 90 år.

HVA VAR EN FURÉR?

Furér var en tidligere norsk underoffisersgrad inntil 1930 og lå mellom kommandersersjant og sersjant. Furér hadde ansvaret for logistikk og vedlikehold omtrent som en adm.off. i dagens kompanier, eller kunne være troppssjef.

Grunnlaget fra Helgelandsmoen

I radioprogrammet Musikkpaviljongen i NRK i 3.12.1994 kunne lytterne høre et gammelt intervju der Hanssen selv fortalte om opprinnelsen til marsjen. Hanssen hadde en yngre bror som også var militærmusiker og tilsatt ved Valdres Bataljon på Helgelandsmoen. Johannes Hanssen drev også selv militærøvelser flere ganger med den samme bataljonen.

Den gangen var det slik at de forskjellige bataljonene hadde egne bataljonsignaler, og det hadde blitt en mote å skrive marsjer bygd på signalene. De to musikerbrødrene satt en gang hjemme hos Johannes og pratet om at det var merkelig at ingen hadde skrevet en marsj til Valdres Bataljon. Bataljonsignalet deres var, etter Johannes Hanssens mening, det peneste av de norske bataljonsignalene. Broren oppfordret da Johannes til å skrive en marsj over dette temaet. Det ble kimen til *Valdres-Marsj*. Johannes Hanssen fant ut at han ville kombinere bataljonsignalet med folkemusikk fra Valdres. Det hadde han også hørt på Helgelandsmoen. Det hadde seg nemlig slik at den kjente folkemusikeren Olav Moe fra Valdres ofte var på Helgelandsmoen og underholdt sambygdningene sine.

Av disse to elementene Hanssen hadde opplevd på Helgelandsmoen, ble altså *Valdres-Marsj* bygd opp. I 1904 syntes Hanssen selv at marsjen var blitt så brukbar at han instrumenterte den ut for



Tegning av Gøsta Hammarlund i Norsk Musikkliv 8/1944.

Brigademusikken i Kristiania. Etter en noe laber mottakelse under oppførelsen i 1904 har *Valdres-Marsj* fått en eventyrlig utbredelse.

Høsten 1964 kunne Aftenposten melde at det store amerikanske grammofon-selskapet RCA-Victor hadde gitt ut en plate med det en mente var verdens ti beste marsjer. Blant dem var det en norsk, nemlig *Valdres-Marsj*. Amerikanske Norman E. Smith omtalte i 1986 *Valdres-Marsj* i det amerikanske oppslagsverket *March Music Notes* og slo da fast at marsjen var kjent i omtrent

alle land som hadde brass- eller janitsjarkorps. Et annet amerikansk oppslagsverk, *The Heritage Encyclopedia of Band Music*, utgitt fem år senere, slo enda mer på stortromma med utsagn om at *Valdres-Marsj* var en av verdens mest kjente marsjer.

Vi forbinder i dag *Valdres-Marsj* med Valdres, men det var altså på en mo like utenfor Hønefoss det hele startet. Marsjen fortjente kanskje derfor også en plass i den innsamlingen av Ringeriksmelodier *Hefтет Ringerike* presenterte i 2015?

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aslaksrud, Reidar 2006: Helgelandsmoen – et tilbakeblikk. I: Hefтет Ringerike 78: 62–65.
- Hvattum, Harald 2000: Valdres-Marsj. I: Årbok for Valdres 2000: 273–280. Utg. av Valdres Historielag.
- Hvattum, Harald 2004: Framgang, oppbrot og motstrumar. I: Valdresbygdene si historie 1800–1914. Valdres Bygdeboks forlag, Leira. [Er del av Valdres Bygdebok, B.3].

FORFATTEROMTALE

Harald Hvattum (født 1954), bosatt på Brandbu i Gran kommune, er mag.art. i etnologi 1982, med historie og nordisk arkeologi som støttefag. Bygdebokforfatter i Etnedal, Engerdal og Nord-Aurdal. Har ellers publisert diverse jubileumsbøker, lokalhistoriske artikler i flere årbøker, andre lokale skrift og aviser. Hvattum har spesialisert seg på lokal utvandringshistorie og veghistorie. Styremedlem i Landslaget for lokalhistorie 2005–2017.



Ragnhild og Knut Rundtop med barna fra venstre: Kari, Syver, Per og Ola. Bildet er tatt 1924–25.

Fra eksersertiden på *Helgelandsmoen*

Tiden på slutten av 1800-tallet og fram mot 1905 var urolig for landet. Det var nødvendig å trene soldater og etter hvert stille grensevakt mot Sverige. I vårt område var Helgelandsmoen mye brukt til trening og eksersis.

Fortalt av Knut Rundtop til Ola Rudvin

Den første dag jeg så mennesker i uniform, var på Rolvshus i Gol da det var sesjon, og vi skulle trekke lodd. Det var noe nytt, jeg hadde aldri sett militære før. Der var kapteinen, noen sersjant, militærlegen og lensmann Døhlie.

Sesjon på Gol

Vi var en flokk gutter fra Gol og Hemsedal. Det var liksom en viss frykt tok meg ved synet av disse offiserer. Jeg hadde hørt at mange av dem var slemme og strenge. Jeg trodde det var noen fæle mennesker. Blant sersjantene var Næs og Helgesen fra Ål. Næs var den tiden lærer på Gulsvik og ble senere kirkesanger i Torpo og sist Ål.

Vi var nå i spent forventning om hvordan denne forretning med oss ville gå. Men det var ikke mange som slapp mili-

tærtjenesten denne tiden. Krigskommissæren var den som ledet møtet. En gammel, grå mann, men spenstig og stram som en ungdom. Vi skulle da én for én undersøkes av legen. Jeg klaget over at jeg blødde så mye og ofte neseblod og særlig under anstrengelse da jeg ble varm. Han sa ikke stort. Men han syntes det var uhyggelig. Jeg ble utskrevet til linjen [de best utstyrte og best trente troppene], og det ble de fleste av oss. Det var ikke annet å tenke på.

Til Helgelandsmoen 1892

Jeg som aldri hadde vært borte, fikk da friste på å komme ut en tur. Neste vår skulle vi på Helgelandsmoen. Om vinteren fikk jeg et brevkort fra kaptein Amundsen om at jeg var trenmannskap [tilknyttet hæravdeling som transporter forsyninger] og skulle være på moen bare 18 dager. Jeg stusset på om det

var tilfellet, men da jeg hadde fått dette kortet, måtte jeg vel tro det. Jeg ordnet meg på den måten både med niste og all ting. I mai måned reiste vi. Far fulgte seks stykker av oss til Gulsvik. Vi hadde en koffert å frakte hver. For skyss til Gulsvik måtte hver betale to kroner. Turen gikk så å si pent. Men litt brennevin vanket det blant noen av dem. På Gulsvik møtte offiserer som tok ledelsen med oss resten av turen. Det var da oppstilling på militært vis med oss på Gulsvik og ved Krøderen. Først på tredje dag kom vi til Helgelandsmoen.

Innlosjering på brakkene

Første dag på moen ble vi ordnet inn på brakkene og mottok utrustningen. Hemsedølene og golvingene ble innlosjert sammen, unntatt jeg og Knut Sletten som ble med ålingene. Golvingene fikk sersjant Aastad til lærer, og ålingene fikk



Knut Rundtop (1869–1957) i 1956.



Per, Knut og Kari Rundtop på Rundtopp, 55/13, i Hemsedal.

Haganæs. Begge disse var fra Valdres. Til kaptein fikk vi, 2. rekruttkompani, en ved navn C. Anker. Obersten var den senere general Melby. Jeg spurte da kaptein Amundsen om jeg skulle bli tren, men det var en feiltagelse av ham. Han hadde forvekslet meg med Knut Olsen Løstegård fra Gol. Det var han som var trensoldat. Det ble en skuffelse for meg og dem hjemme.

Hjemlengsel

Som en kristelig skikk ble det hver morgen sunget verset «Vor Gud han er så fast en borg» og lest Fadervår. Om søndagen var det preken i en stor hule kalt Furuhallen. Den var innrettet som en kirke med benker og talerstol. Så var det hornmusikken som spilte. Det var en gammel prest og en kapellan, og de var der en søndag hver. Messen varte bare en halv time, og så marsjerte vi tilbake til brakken.

Jeg hadde en sterk lengsel hjem og skrev ofte. Halvor Aalstveit skrev brev for mine hjemme, og det var gode brev jeg således fikk, som var meg til bestyrkelse.

Det var to dødsfall der i rekruttskolen. Det var en gutt fra Hemsedal, Knut Emre, og en som for meg var fremmed. Knut Emre fikk hjernebetennelse og lå i ca. åtte dager. Han var bevisstløs de siste dagene, og fråden stod i mun-

nen på ham. Begravelsen foregikk fra moen til Hole kirke, og det var fire av sanitetskorpset til å bære ham. Den døde ble satt inn i kirken hvor kapellan Møller holdt en vakker tale over ham. Så ble han begravet på fremmed jord. Hans foreldre var tilstede ved begravelsen og et kompani av soldatene. Det var en høytidelig begravelse. Alt skulle gå forsiktig, stille og pent til.

Den andre begravelsen var i et annet kompani. Det er en ting jeg får nevne at han hadde tatt livet av seg selv. Han var blitt tankefull og taus i det siste, og en morgen fant kameraten ham død i sengen med overskåret hals. Han hadde skåret to snitt med barberkniven sin, men det tredje var det avgjørende for hans liv. Et brød han hadde, var tilsølt av blod og lagt blant annet avfall som ble tatt og trillet på elven. Jeg var da på kjøkkenet. Jeg syntes det var rart å måtte trille den gangen. [Se også Aslaksrud og Løken 1993:30.]

Militærlivets prøvelser

Kaptein Anker ville dagen etter oppmuntre oss til å være frimodige, om noe slikt hender. Sorg eller et tungt nedslått sinn skulle ikke finnes der, sådanne hendelser skulle passere uten å gjøre noen tankefulle. Hvordan livet enn artet seg, munterhet skulle det være. Noen selvprøvelse over slike ting var for meget.

Av tenkende mennesker var ikke mange enige med ham. Var det noen som sturet eller syntes livet var tungt, kom han og sa: «Her har dere ingen ting å sture for. Her har dere det utmerket godt!» Det var nå mange som syntes livet der var en stor tvang. Men jeg tror at tvangen der var en god oppdragelse for mange.

Det er godt at en mann bærer åk i sin ungdom. Jeg var meget for meg selv i mine fristunder. Jeg hadde frykt for å blande meg med fremmede når det ikke var kjente jeg kunne holde meg til.

Denne første turen var i 1892. På slutten jeg var der, fikk jeg noen gode venner i Helge Paulhus og Anders Hulbaklien. Vi hadde anledning til å være sammen om kveldene. Tiden gikk da fort, og snart fikk vi også slutte for dette året.

Turen hjem reiste vi både natt og dag og var hjemme etter et par døgn. Far møtte da igjen på Gulsvik, og derfra en natt og en dag så var vi på Nørelien. Å komme fra flatbygdene og se fjellene igjen her i Hemsedal var et stort opplyftende syn. Vi hadde da vært borte i ca. 60 dager. Så kom vi fra uroen og larmen på ekserserplassen og inn i den stille, fredelige og ensformige slåttonnen på Nørelien seter. Da hadde jeg prøvd livet ute og skjønnte kanskje mere på at hjemme er best.

Mobiliseringsøvelse

Det jeg har skrevet om militærlivet, er mest om den første turen min, og da de andre turene var meget lignende, vil jeg gå raskere forbi dem. I denne tid var det først tre år i linjen, og det sjettede året gjorde man tjeneste 12 dager i landvernet. På grunn av at bataljonsamlingen ble opphevet i 1893, slapp jeg med to linjeturer i 1892 og 1894. Så var jeg der igjen i 1897, det var min landvernstur. [I hærordningen av 1889 ble det av det eldre mannskapet av linjen, som var seks årsklasser, satt opp landvern med seks årsklasser.]

Etter at de vanlige 12 dagene var gått, ble det kommandert en utmarsj på 12 dager. Jeg hadde om våren vært syk av gulsott, og av den grunn slapp jeg utmarsjen, men til gjengjeld måtte jeg være 12 dager i 1898. Denne turen tenkte jeg var min siste tur til ekserserplassen. I april 1900 mens jeg holdt på å kjøre tømmer fra Nedre Myte, sånn kl. 18–19, kom det ordre om at nå skulle mange årsklasser ut på mobilisering.

Vi måtte i all hast ordne oss for å reise om kvelden. Her i Løken krets ble det Bjørn Løken som fulgte til Gulsvik. Vi reiste først til Gol. Hos Hermund Teigen lå vi en to timer. Vi kom da til Gulsvik på ett døgn. Andre dagen over Ringnesåsen til Krøderen eller Sundvollen [navn som tidligere ble brukt om Krøderen tettsted] og derfra til Helgelandsmoen samme dag. Det var i snøløysingen, bekken rant etter veien, og vannet gikk langt oppå leggene. De som hadde gode støvler, bar andre over der det var verst. På toppen av Ringnesåsen måtte vi inn i en hytte, som kaltes Sæter, og bytte hoser. Alt gikk med liv og lyst. Hver dag fikk ha sin egen plage.

På Helgelandsmoen ble det i all hast levert klær til oss og utrustning. Hensikten med dette var nå for det meste å se hvor fort de kunne samle folkene om et krigstilfelle ble virkelighet. Været var nå slått om til kaldt, og vannet som rant alle steder, frøs til is. Vi fikk just ikke noen så storartet mottagelse, vi måtte ha losji i en stor spisesal. Den var gissen, så man så ut mellom hvert bord. Vi fikk da halm til å ligge på, så mye vi ville ha. Vi fikk ikke kle av oss den gang og gå til sengs. Vi måtte kle på oss våre sivile klær utenpå de militære, slå ned luen og ha votter på hendene. Denne spisesalen



Foto: Historieboka.no

Gulsvik damskipskai fotografert 1890.



Foto: Historieboka.no

Krøderen damskipskai og dampsg.

var så bred at det fikk ligge fire rader i bredden, så den rommet mange mennesker. Vi sov ikke meget den natten, og om morgenen var det nok mange som skalv og hakket tenner. Men der var også mange store kaffekjeler som alt var i kok, og det er ikke ofte kaffen har gjort så godt som da. Da vi hadde spist og fått utrustningen på, bar det i vei på en utmarsj, men ikke lenger enn at vi rakk til moen igjen samme dag.

Lengre utmarsj

Da ble det ikke lang stans, for vi skulle til Sundvollen [Krøderen tettsted] om kvelden for så å marsjere oppover Krøderen om natten. Da var det skare og fint å gå. Vi hadde da oppstilling i Sundvollen hvor kaptein Amundsen tok avskjed med oss og takket oss for turen og bekla-

get at vi hadde hatt det vondt. Men han håpet at disse turene ikke måtte gjenta seg. Det var siste gang vi så kaptein Amundsen. Han døde ikke lenge etter. Han var sjef for 4. Landvernskompani. Mens vi var i hans tjeneste, var det lærer og sersjant Bøie Elingbø som ledet sungen og andakten. Han var også hemsedølenes troppssjef. Han var her i Hemsedal for å holde mønstring over sine soldater en gang om året. Det var fast regel i de tider.

Hjemturen

Vi reiste oppover Krøderen om natten. Så tok vi inn i Buøen [nord i Krøderen på vestsiden ved Gulsvik] noen timer etter at vi hadde gått 3 ½ mil. Siden gikk vi ca. 10 mil på ett døgn, og derav fikk vi kjøre én mil.

Etter den turen ble jeg så sårpent at jeg ikke var god igjen på tre uker. Jeg ble til sist så halt at det ikke var godt for meg å gå. Jeg fikk meg noe plaster på Nes, og det hjalp litt. Dette var en tur jeg ikke glemmer fordi det var noe utenom det alminnelige. Det var i 1900 om våren i april. Vi var vel borte en åtte dagers tid. Det var en hel flokk fra Hemsedal. Det var da noen eldre karer enn meg, og en hel del yngre.

Etterord

Jeg tror nå ikke at turene på moen legemlig sett var til skade for meg. Jeg ble heller sterkere med helsen etter den tid, og det med neseblødningen som jeg fryktet for, ble så å si helt borte. Jeg må si at alle på moen var snille mot meg og ville meg vel.

Jeg fikk et annet syn på de militære enn etter den første gang i Gol. De fleste av dem var meget snille. Og de hadde sannelig et tålmodighetsarbeid å utføre. Sersjantene måtte springe på tærne for sine foresatte, for så å utføre deres befalinger. De måtte gjøre som hunder hele dagen og ta vare på alle de dovne, likegyldige og vrang karer som iblant fantes der.

Disse steder, hvor vi streifet over der på eksererplassen rundt Hole kirke, og de steder på Ringerike vi besøkte under felttogene, ble minnerike for oss. Det har i senere dage dukket frem den tanke: Det skulle være moro og se disse steder igjen.

Høsten 1905 var vi også i spent forventning om at vi måtte ut igjen da unionen med Sverige ble oppløst. Men det gikk som Amundsen håpet, vi slapp å dra ut på slike turer mer. Det var nå alvorlig



Krøderen stasjon på Krøderbanen ble etablert i 1872 på Sundvollen i Krødsherad.



Kornmagasinet på Helgelandsmoen.

å tenke på om sådanne ting skulle blitt virkelighet. I 1900 var nå denne mobiliseringen bare leik og spøk. Men som vi vet, var det på nippet til å bli alvor

i 1905. Det var et Guds nådes under at det gikk over. Herren har hatt sin nådes hånd over Norges land og folk som vi ikke kan fulltakke ham for.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aslaksrud, Reidar og Erik Løken 1993: Helgelandsmoen 125 år : 1868–1993. Helgelandsmoen.
- Rundtop, Knut 1933: «Jeg får forsøke at nevne litt fra Eksersertiden på Helgelandsmoen.» Teksten er skrevet ned av sønnen Ola Rudvin. Heftet Ringerike har valgt å bruke moderne rettskrivning, men ordvalg og setningsbygning er i stor grad beholdt.

FORFATTEROMTALER

Knut Rundtop (1869–1957) var gårdbruker i Hemsedal. Han overtok gården Rundtopp (55/13) som ligger langs Lykkjavegen og to kilometer fra Ulsåk. Ekteskap ble inngått i 1898 med Ragnhild Persdatter Århus (1874–1954). De hadde følgende barn: Ola (1899–1978, tok navnet Rudvin), Kari (1904–1987), Ragnhild (1907–1919), Per (1909–1969, var bonde på Rundtopp) og Syver (1912–1990). Sønnen til Per, Knut Rundtop, bor i Hønefoss.

Ola Rudvin (1899–1978) var altså født Rundtop, men endret navn. Han gikk Indremisjonsselskapets bibelskole i Oslo i 1918, fullførte Oslo lærerskole i 1921, og samme år tiltrådte han som redaksjonssekretær i Indremisjonsselskapets avis *For Fattig og Rik*. Samtidig var han lærer i norsk, kirkehistorie og sjelrelære ved bibelskolen. Mye tid ble brukt på å skrive *Indremisjonsselskapets historie*, som kom i to bind i 1967.



*Turpionerer i fjellantrekk anno 1819: Flosshatt og livkjole.
Johannes Flintoe: Bjønnestigvarden, 1819. Gouache 50 x 62 cm. Nasjonalgalleriet.*

Skauleis til fjells med nikkersadelen og andre turfolk

DNT Ringerike kan feire 125-årsjubileum i 2018 – samme år som Den Norske Turistforening runder 150. I anledning disse to jubileene kan det passe med et nostalgisk tilbakeblikk på fotturismen i gamle dager. Hvem var de første fotturistene, og hvordan har det norske turlivet utviklet seg i regi av turistforeningen sentralt og lokalt?

Marit Stubbraaten

De aller første fotturister som dro ut fra Christiania tidlig på 1800-tallet, var unge naturforskere: botanikere, geologer og glasiologer. Målet var å utforske den norske naturen på et vitenskapelig grunnlag. Men mange av disse var også turenthusiaster som jaktet på spennende na-

turopplevelser og så det som en ekstra utfordring å begi seg inn i ukjent terreng hvor ikke engang karttegrnerne hadde våget seg før dem. Høyfjellet, med Jotunheimen som selveste manndomsprøven, hadde høyest status, men på vei mot fjellet vandret de «skauleis» gjennom villmarkspregede skogsområder som Krokskogen, Holleia og Ådal-

skogene og videre over Norefjell og Vikersfjell. Dette betydde at Ringerike ble satt på kartet som turrike allerede i fotturismens barndom på 1800-tallet.

Diktere og malere

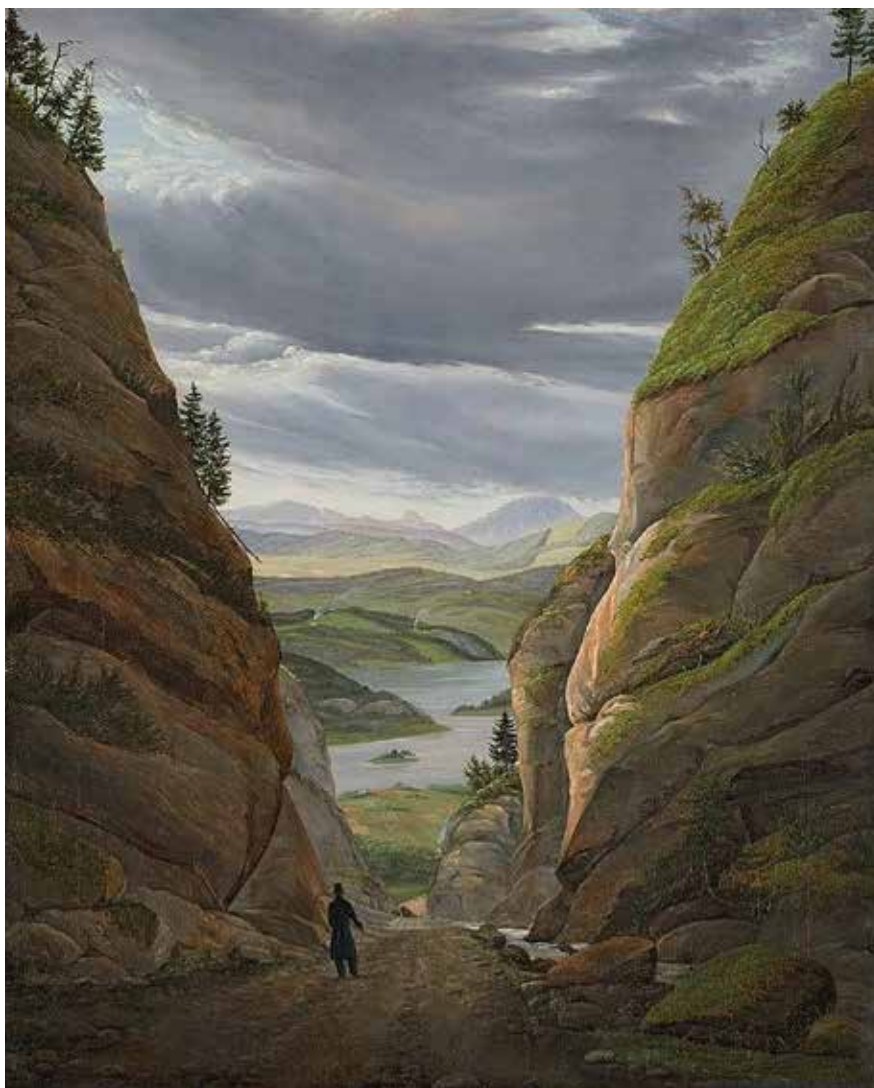
Også mange kunstnere var turpionerer som tidlig oppdaget skjønnheten i den norske naturen. De pekte på fjell

og fjorder, fosser og breer som de mest eksotiske motivene, men også skogen inspirerte mange kunstnere. Og etter unionsoppløsningen i 1814 sto bondekulturen sterkt som symbol på det ekte norske, særlig i nasjonalromantikkens blomstringstid fra midten av 1800-tallet.

Eventyrsamleren og skautraveren Peter Chr. Asbjørnsen ble det første æresmedlem i Den Norske Turistforening to år etter stiftelsen i 1868, og det er hans fortjeneste at de milevide, dype østlandsskogene ble satt på turkartet i folks bevissthet. Helt fra ungdommen dro bygutten på tur i Nordmarka når verden gikk ham imot, og ingen har som Asbjørnsen skildret den magiske sommernatta på Krokskogen og tiurleiken i trolske Holleia. Hans ungdomsvenn og samarbeidspartner, ringeriksdikteren Jørgen Moe, elsket også skauen, og det var på sine mange fotturer i de enorme skogsområdene på Ringerike at Asbjørnsen og Moe fant mye av den eventyrskatten som de reddet for ettertiden. Kjente malere som Johannes Flintoe, I. C. Dahl, Peder Balke, Thomas Fearnley og Hans Gude var også turpionerer som dro på dristige oppdagelsesferder til turmål som var ukjente for folk flest.

Og med sine nasjonalromantiske malerier av storslått natur og bunadkledde bønder laget de god reklame for Norge som turistland hjemme og ute. Selvsagt måtte de bli fascinert av nyoppdagede fossefall som Rjukanfossen og Vøringsfossen, men også den viltre, flomstore Hønefossen imponerte nok til at både Hans Gude og I. C. Dahl malte den i flere versjoner.

Allerede på første etappe ut av hovedstaden fikk kunstnerne det første glimt av fagre, frodige Ringerike fra toppen av «Krogklevens svimlende Portal». Før 1858 gikk nemlig hovedveien mellom Christiania og Bergen over Krokskogen, og etterpå ble den en populær turistvei. Krokkleiva ble malt av bl. a. Johannes Flintoe, I. C. Dahl og Thomas Fearnley, og litt senere av den unge Edvard Munch. I dag står det et info-skilt nær Malesteinen hvor malerne stoppet og tok sine skisser. I 1848 skrev P. Chr. Asbjørnsen at Krokkleiva var en «europaberømt» turistattraksjon, og navnene Kongens Utsikt og Dronningens utsikt er en påminnelse om at også kongelige besøkte disse spektakulære utsiktspunktene.



Turgåer i Krokkleiva i 1833.

– Ringerike får også svært positiv omtale i flere av de utenlandske reiseberteningene som gjorde Norge kjent som turistland. Bl. a. skriver den franske forfatterinnen Léonie Biard i 1838 at den naturskjønne «landsbyen» Sundvollen fortjener å bli like berømt som Chamonix. Og i 1857 skildrer den amerikanske reisebokforfatteren Bayard Taylor den fryktinngytende karjolturen ned Krokkleiva, men konkluderer med at Ringerike er et vakkert landskap både sett i fugleperspektiv fra «den bejubledde Kongens Udsikt» og på bakkenivå.

Nikkersadelen

Den Norske Turistforening (DNT) ble i pionertiden dominert av nikkersadelen, ironisk brukt om velstående byfolk og eksentriske utlendinger som utgjorde flertallet av de første fotturister som tegnet medlemskap i DNT helt fra starten i 1868. Engelskmennene var den første og største gruppen utlendinger som opp-

daget og gjorde Norge kjent som tur-eldorado, og klatrerlegenden William C. Slingsby ble DNTs andre æresmedlem i 1909. Målet med foreningen var «å lette og utvikle turistlivet her i landet», og det var mange oppgaver å ta fatt på.

Hønefoss og Omegn Turistforening

Vår lokale turistforening ble stiftet i 1893 og er blant de 13 eldste lokalforeningene fra nikkersadelens glanstid. Foreningen skulle arbeide for å «ophjelpe Turistvesenet i Hønefoss og Omegn» og var lenge en liten, eksklusiv forening for byens bedrestilte borgere. Medlemmene måtte innvoteres og godkjennes av generalforsamlingen og ble oppført med prestisjefylte yrkestitler. I starten var medlemskontingenten én krone, og på det første årsmøtet ga Hønefoss Brændevinsamslag et beløp på hele 500 kroner som skulle brukes til å «fremme og lette fotvandring og friluftsliv i skog og fjell». Og det trengtes, for med datidens mangelfulle

kart og stimerking var det så visst ingen sport for pyser å være fotturist. Det kunne bl. a. by på problemer å skaffe seg skyss og losji i avsidesliggende bygder hvor folk ikke var vant til slike «byfanter» som bare dro på tur for fornøynsens skyld. Men det ble også knyttet vennskapsbånd mellom vandrere og vertskap på gårder og setrer som tok imot turister, og disse stedene ble varmt anbefalt i DNT-årbøker og gjesteprotokoller. I tillegg satset DNT og lokalforeningene på å bygge sine egne overnattingssteder for medlemmene.

På Ringerike gjaldt dette i første rekke Ringkollen Turiststue, også kalt Turisten eller Ringkollstua. Denne ble åpnet i 1894 og var Ringerike Turistforenings flaggskip helt til den ble solgt til Skiforeningen i 1948. I Heftet Ringerike fra 1977 forteller en eldre hønefossdame om Ringkollstua i gode, gamle dager. Det første bestyrerparet, Johan Bye og kona, drev turiststua i 25 år, og gjestene var turglade byfolk som nøt godt av fru Byes kokekunster og stortrivdes. «Og hver kveld kom vi unge og dansa halve natta til håse toner fra den gamle tutgrammofonen», minnes Edith Sørensen. – I mellomkrigstida, da turiststrømmen vokste, ble særlig Vikersetra så populær at budeiene ikke klarte å huse alle turistene som ville overnatte, og i Strømsodbygd ble gården Åmodt rost som «et godt sted å være». Her styrte turistverten og mesterjegeren Per Maribo som foreslo å merke skogstiene med *blått* i stedet for med rødmaling fordi rødt var vanskeligere å se når det begynte å mørkne. Med DNTs velsignelse ble derfor stinettet på Ringerike merket med blått.



Hønefossen, malt av gullaldermaleren I. C. Dahl i 1833.

Kilder

De beste offentlige kildene om fotturismen i gamle dager er DNTs årbøker, foreningsprotokoller og hyttebøker fra turisthyttene. Og før fotoapparatet ble vanlig, var skisseboka med i sekken for å dokumentere vandrernes tur- og naturopplevelser. Her følger noen eksempler på hva disse kildene kan berette om turlivet i pionerfasen — før felles-turer, merkede stier og ubetjente DNT-hytter med standardnøkkel ble vanlig.

Turustruening

De aller første vandrerne dro på fottur i samme antrekk som de brukte hjemme i byen: svart livkjole, flosshatt og høye lærstøvler, noe som dokumenteres på bildene til de turglade 1800-tallsmalerne. Til og med på Gaustatoppen har en av dem tegnet seg selv med flosshatt! Paraplyen var også med på tur, for regntøy var ennå ikke vanlig. Men de engelske fotturistene ble snart trendsettere med sine mer praktiske knebukser, såkalte knickers, kombinert med knestrømper og gamasjer. Velstående norske fotturister kopierte engelskmennenes turutstyr, herav navnet nikkersadelen.

Likevel var det de kvinnelige fotturistene som hadde de mest håpløse turklærne. Langbukser var den gang helt utelukket for damer, så de måtte gå på tur i sine fotside skjorter og tekelige hatter eller kyser. Men antrekket hindret ikke de mest sporty damene i å

bli med på lange fotturer eller å bestige bratte 2000-meterstopper. At Slingsby etter å ha besteget Store Skagastølstind i følge med en ung, vakker dame kalte denne tinden for en «dametopp», virker ganske nedlatende. – Og selv om tindebestigerne stundom tok sjanser som satte både deres eget og de lokale fjellførernes liv i fare, ble særlig Slingsby etter hvert en ivrig talsmann for å bruke fjellvett. «Dumdristigheten er for uklok til å være modig», hevdet han i 1882, sytti år før DNTs første fjellvettregler ble lansert i 1952.

DNT gjorde det tidlig til en hjertesak å propagandere for riktig turutstyr, og utvalget ble etter hvert merkbart bedre. I en liste over reiserekvisita fra 1873 tilbys bl. a. kompass, reisekikkerter og turstaver med jernpigg. Men det ble også reklamert for reise Piper og lommelerker med eller uten drikkebeholder, for tobakk og brennevin var standardutstyr på tur. Så sent som i 1951 sto «tobakk, snadde og røkesaker» på DNTs huskeliste; likeså «konjakk eller akevitt».

Men selv om de urbane turistene ofte hadde bedre turutstyr enn de innfødte, hendte det at bøndene utkonkurrerte dem i praksis, for eksempel på ski. Ikke uten skadefryd forteller sønnesønn til turistverten Per Maribo om en påske da noen byfolk leide Strandefjellsetra i Ådal. Turistene hadde nok fine kjøpeski, men på den harde skaren tok beste-



Den komplette fotturist fra nikkersadelens dager.



Foto: Axel Lindahl / Norsk Folkemuseum

Fotturister i tidstypiske turdrakter foran Røisheim i Bøverdalen i juli 1886.

far Maribo innersvingen på dem med bedre skiferdigheter og ikke minst med sine hjemmelagde ski med stålkanter. Ved å skru fast et baufilblad på hver ski unngikk han skrens og fall i bratte skråbakker. At professor Francis Bull, som også var gjest her, var engstelig for å drikke vannet fra fjellbekken og helte litt konjakk i turkoppen for å drepe smådyr, forundret også bondegutten. Byfolk var jammen rare!

Farer underveis

I seterdriftens tid bød også turene på uunngåelige møter med større beitedyr i skog og fjell. Bl.a. framgår det av mange turberetninger at ikke alle fotturister satte like stor pris på nærkontakt med store kuflokker «fordi det i følget gjerne vanker ett og annet ondsinnet hankjønn». Olme okser blir ironisk karakterisert som «fjellens farligste rovdyr med usluttelig appetitt på turistkjøtt», så her gjaldt det å redde seg i sikkerhet så godt en kunne. Men turfolk med stutekompleks møtte ikke mye sympati hos bonden eller budeia, og en artikkelforfatter konkluderer slik: «Landsens folk har i grunnen aldri forstått vandrende turistens aversjon mot å henge spiddet på et stuehorn. I hvert fall ikke til bunds!»

Møter med villdyr kunne også forekomme i nikkersadelens glanstid. F. eks. forteller vassfarlegenden Berte Skrukkefyllhaugen om en turist fra byen som traff på bjørn: «Denna karen sto og skalv over hele kroppen då han fortalte at'n hadde sett en diger bjønn berre hundre meter unna, og han ba så tynt om å få ligge i stugu mi om nåtte. Og det fekk'n!» Neste morgen møtte Berte selv denne bjørnen og måtte jage den vekk med fiskestanga si da den angrep kua og kalven hennes. Men bykaren trodde henne ikke før hun viste ham rester av bjørneragget på den knekte fiskestanga.

Kost og losji

DNT hadde helt fra starten arbeidet for å skaffe medlemmene trygge, men enkle overnattingssteder, særlig der det trengtes mest, nemlig i Jotunheimen og på Hardangervidda. Her ble da også de første betjente DNT-hyttene reist.

Men i turistforeningens pionerfase måtte vandrene også søke losji på private skystasjoner, gårder og setrer eller overnatte i primitive steinbuer, og det var på disse overnattingsstedene at turfolk kom i tettest kontakt med bygdefolk. Disse møtene stemte ikke alltid

med det glansbildet som de nasjonalromantiske kunstnerne hadde tegnet av den norske bonden.

For mange av turpionerene fra overklassen fortonte det seg som et kultursjokk å komme til disse overnattingsstedene, bokstavelig talt utenfor folkeskikken, slik de så det. Bl. a. reagerte de på den åpenlyse *nysgjerrigheten* de ofte ble møtt med, særlig på avsidesliggende steder. «Da jeg kom ind i Stuen, fulgte en hel Del med ind for at bese mig og mine Sager fra øverst til nederst», forteller en dansk maler. Og hans norske kollega Peder Balke, som var en drevne fotturist, skriver om «et middelaldrende Fruentimmer med Barter som en gammel Dragon, der strax efter min Ankomst utfrittede mig om min Reises Formaal samt om jeg var gift eller forlovet.» Men på plus-siden anføres *gjestfrihet* som et adelsmerke ved de norske bøndene. De tok imot turister som etter å ha feilnavigert på fjell og vidde, kunne komme fram så sent at gårdens folk hadde lagt seg. Men en sengeplass fikk de alltid selv om de stundom måtte dele rom og seng med mus, lus og lopper. Og rensligheten kunne det være så som så med mange steder.

De urbane vandrerne reagerte for eksempel på at alle måtte drikke av samme ølbolle, eller at vertinnen slikket kniven ren eller tok en stor skje med sukker i munnen for deretter å sprute sukkeret utover grøtbollen før gjestene kunne begynne å spise grøten. Å få servert grøten i et nattemøbel, altså en potte, skjerpet heller ikke appetitten. Men som ubudne gjester måtte de ta til takke med bondens bordskikker og kosthold som var ganske forskjellig fra hva de var vant til i sine bedremannshjem i byen. Ifølge utallige hjertesukk i DNTs årbøker fikk vandrerne det samme overalt hvor de kom, nemlig melk, grøt, smør og poteter, for ikke å glemme det uunngåelige flatbrødet som de ble så inderlig lei av.

Damer på tur

Det var uten tvil flest menn som gikk på fottur i turistforeningens pionerfase, men leter vi godt i årbøkene, finner vi noen få turberetninger hvor damer får være med på tur. Disse gir ofte et klart bilde av tidens kjønnsrollemønster. Jeg refererer fra en artikkel i DNTs årbok for 1873 som viser hvordan unge menn så på kvinner som turkamerater. Fem lærerkolleger, tre damer og to menn, var på fottur i fjellet, og damene hadde nok minst turerfaring. Men mennene opptrer som kavalerer og tilbyr å bære damene på gullstol over flere strie elver, en risikosport både for bærerene og damene, som med et nøddrop kommer tørrskodd over. Verre ble det da de sent på kvelden kom fram og fant setrene tomme og stengt med hengelås. «To av våre damer fandt etter moden overveielse, at nu kunde det være passende tid at besvime», forteller skribenten. Men etter en liten dram, kvikner damene til, og alle fem overnatter i et knøttlite sel som de klarer å åpne. Forfatteren konkluderer med at «sammen med sterke, snarrådige og modige menn er det ikke uanstændigt for kvinder at vandre til fjelds!» – På Besse-seter samme år observerte en flokk på 14 menn for første gang en dame alene på tur i fjellet og reagerte slik: «En dame i Jotunheimen! For en opplevelse! Ned til stranden bar det med oss. Det merkelige vesen måtte mottas med hurra og honnør.» – Men etter hvert gikk flere og flere kvinner i fjellet uten mannlig turføølge, og drøye femti år senere er kvinner også mer likestilte når det gjelder turklær. I årboka for 1939 skriver en dame følgende uten å forarge så mange. «Skjørter har ingenting på tur å gjøre, men et par lette sommerbukser må man ha!»



Kvinnene hadde de mest håpløse turklærne. Reformdrakten fra 1887 med kortere skjørt (til venstre) ble anbefalt av Norsk Kvinnesaksforening.

Koiestrøket blir til

I mellomkrigstida begynner et nytt kapittel i DNTs historie, hvor også Ringerikes Turistforening spiller en sentral rolle. Nikkersadelens glanstid er over, og både DNT og lokalforeningene satser på å rekruttere medlemmer fra nye lag av folket. Som et ledd i denne demokratiseringsprosessen bygges det enkle, ubetjente hytter nær byene som skal gjøre det lettere og billigere for vanlige folk å dra på tur i helger og ferier. Det er nå Ringerike blir kjent som koiestrøket på grunn av de fem små turistkoiene som blir bygd på Vikerfjell, i Holleia og Ådalskogene i perioden 1932–1942. Koiene blir reist i samarbeid med DNT, som blir eier av koiene, mens Ringerikes Turistforening får ansvar for å drifte dem og merke stier i koiestrøket. Denne satsingen bidrar til å gjøre skauen mer attraktiv som turrike.

Den aller første turistkoi ble bygd på Vikerfjell i 1932, hvor den avløste den private Vikersetra som overnattingssted da turiststrømmen økte. Så fulgte Hovinkoia (1937), Grønknutkoi, Tjueborgkoi og Ådalskoi i 1942. Sistnevnte ble flyttet til Buvannet i 1952 og skiftet navn til Buvasskoi. At koiene ble en suksess, viser stigende besøks-tall og storfornøyde tilbakemeldinger i

hyttebøkene. En av dem som har gjort PR for koiestrøket, er DNT-legenden og krigshelten Claus Helberg, senere også kjent som dronning Sonjas turguide. Han startet sin lange karriere i DNT i 1938 som tilsynsfører på Hovinkoia og Vikerkoia og ivret for å utvikle Ringerikes storskoger som tureldorado.

Skauleis til fjells

Den andre visjonen som DNT og Ringerikes Turistforening delte, var at de små skogskoiene skulle gjøre det tryg-gere og billigere å gå til fots til fjells langs en sammenhengende merket fotturrute som skulle starte i hovedstaden og ende på høyfjellet. Slagordet «Skauleis til fjells» ble lansert i DNT tidlig på 1930-tallet, men da velstanden vokste og bilen ble allemannseie på 1960-tallet, ble denne kongstanken lagt på is i DNT sentralt. Men ikke på Ringerike! Ringerikes Turistforening adopterte mottoet «Skauleis til fjells» og fortsatte å restaurere de gamle koiene og reise nye koiere på vei mot fjellet. Den første av disse var Storekrakkoi i Bogen, opprinnelig ei jakthytte som ble ombygd til turistkoi og åpnet i 1959. Og takket være de tre nyeste koiene, Vassfarkoi (2007, brant i 2018), Fønhuskoi (2013) og den vesle «åremålskoi» Ellingseter-



*Sjokkerte turfolk får rømmegrøten servert i en nattpote.
Tegning av Johannes Flintoe i: Fra Scener af Reiselivet i Norge, 1840. Nasjonalgalleriet.*

koia (2017), kan dagens turfolk vandre i nikkersadelens fotspor helt til det sagnomsuste Vassfaret. Og derfra er det ikke langt igjen til høyfjellet. «Vassfarstien» kalles denne nye, blåmerkede langturruta som starter i Hønefoss og går innom syv av DNT Ringerikes koier før den ender ved Strøen nord i Vassfaret.

Hovinkoia på museum

I jubileumsåret 2018 skal en av de eldste koiene fra koiestrøket spille en hovedrolle. Hovinkoia var den koia som best hadde bevart sitt opprinne-

lige preg, så i 2016 ble det bestemt at den skulle fredes og flyttes til Norsk Folkemuseum på Bygdøy etter lang og tro tjeneste i Holleia. Her er den blitt erstattet av en ny koie på samme tomt. Den gamle skogskoia er nå på plass på en fjellknaus med panoramautsikt over Friluftsmuseet etter å ha oppnådd kjendisstatus på en utstilling i Slottsparken sommeren 2016. På Folkemuseet skal den stå som et minnesmerke over det enkle, sunne turlivet som har utviklet seg i regi av DNT og lokalforeningene i løpet av 150 år.

Medlemstall DNT Ringerike, Ringerikes største frivillige forening:

1893: 50	1948: 500	2013: 2100
1933: 100	1983: 1000	2018: 2700
1945: 40		

Navneskifter i DNT Ringerike:

1893–1927:
Hønefoss og Omegn Turistforening
1927–1936:
Hønefoss og Oplands Turistforening
1936–2015:
Ringerikes Turistforening (RT)
Fra 2015: DNT Ringerike

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Andersen, L. Aars 1929: Fotturer i Oslo Omegns skoger. I: DNTs årbok 1929, Oslo.
- Bjorli, Trond 2016: Hovinkoia til Norsk Folkemuseum. Museumsbulletinen nr. 83, 4/2016.
- Caspari, Theodor 1928: Fra Jotunheimen i gamle dager. I: DNTs årbok 1928, Oslo.
- Hauge, Marius 1998: Gamle Norge på trykk. Grafikken og historien. Andresen & Butenschøn, Oslo.
- Helberg, Claus 1994: De første vandrere. Utgitt av Den Norske Turistforening.
- Lykken, Knut B. 2005: Turglede med konger og kunstnere. Forlag Lykken Konsult.
- Maske, Julie 2017: Historien. I: DNTs årbok for 2017.
- Mohn, E. 1873: Eventyr tilfjelds. I: DNTs Årbog for 1873, Kristiania.
- Schandy, Tom 1994: Tiurleik i Holleia. I: Fjell og Vidde nr. 7 – 1994, Oslo.
- Stang, Esther 1929: Med telt og fiskestang. I: DNTs årbok 1929, Oslo.
- Stubbraaten, Per H. 2013: En livsfrisk forening. Ringerikes Turistforening runder 120 år. I: Heftet Ringerike 2013.
- Sørensen, Edith 1977: Den gamle Ringkollstua. I: Heftet Ringerike 1977.
- Aarnes, Halvor 2006: Natur og friluftsliv.
- Aasnæs, Paul 1993: Skauleis til fjells. Ringerikes Turistforening 100 år.

FORFATTEROMTALE

Marit Stubbraaten (født 1945) er cand. philol. fra Universitetet i Oslo med fagene nordisk hovedfag, engelsk og historie. Hun er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole. Interesser: Litteratur, historie, kunsthistorie og botanikk.



Jakob og Kjell på Ullerål skole i 1984. Det er lærer Else Buseth og hennes elever som befinner seg på lasteplanet, mens bileier Kjell Nygård og lærer Ingrid Bentzen står foran. Elevene er: Inger-Beathe Teslo, Hilde Gulbrandsen, Vibeke Busterud, Hege Elisabeth Andersen, Anita Langvandsbråten, Nina Håndstad, Ingvild Johansen, Jannicke Myhre, Siv Merete Solli, Linn Birkeland, Jørn Aronsen, Håkon Gårdhammer, Marianne Linnerud, Tove Berg, John Petter Haugli, Richard Englund, Siv Eiren Frøshaug og Janecke Baksvær.

Jakob - min gamle lastebil

I 2018 er det jubileum. Da har lastebilen vært i mitt eie i 60 år – jeg kjøpte den i 1958.

Det er vel ikke så vanlig med et så langt forhold mellom en bil og dens eier?

Min Chevrolet Six 1932-modell lastebil er blitt et kjært familiemedlem som lyder navnet Jakob.

Kjell Nygård

Da jeg kjøpte bilen på Jevnaker i 1958 hadde den E-skilten. Etter registreringen i Hønefoss ble nummeret F 33355, et skilt den fremdeles har. I 1971–72 gikk Chevroleten som byggebil et års tid da jeg satte opp huset mitt. Jeg kjørte omtrent alt jeg trengte til huset med denne gamle bilen. Den gikk trofast og uten problemer hele tiden. Jeg kan nevne at jeg kjørte ca. 120 lass med fyllgrus, lastet på med

skuffe og tippet av. Det er nemlig tipp på bilen, sveivetipp selvfølgelig, som funket aldeles utmerket. Før min tid var det også montert ekstra fjærer bak, samt tvillinghjul. Den var registrert for en last på 2 100 kg.

Mormor og ...

Etter hvert ble det mindre nyttekjøring, og da ble det en del av hva jeg vil kalle kosekjøring. Jeg og bilen har blant annet stilt opp i det som kaltes Barnehjelpsdagen, et årlig arrangement med

opptog gjennom byen for å samle inn penger til barn som trengte hjelp. Da hadde jeg høye lemmer på lasteplanet som var fullt av unger. De holdt ut stenger med poser på så publikum langs ruta kunne legge penger i dem.

Ullerål skole var skolen der jeg selv hadde vært elev. Kona mi jobbet der, og barna mine gikk der. I 1984 hadde skolen prosjekt om «gamle dager». Da stilte forfatteren i gammeldagse klær sammen med lastebilen og tok noen

Foto: Kjell Nygård



Foto: Kjell Nygård

I 1971 og 1972 ble Jakob brukt som byggebil da familien Nygård bygde seg hus på Haldenjordet i Hønefoss. Medhjelpere er Kjells far Einar Nygård og Kjells fetter Villy Bakken. Ingen av dem lever lenger.

runder i nabolaget med skolebarn som passasjerer. Vi var «Mormor, ungene og en grønn lastebil». Ringerikes Blad var på plass, og Ingrid Bentzen og jeg ble foreviget foran Jakob med lastepanet fullt av skolebarn. Bildet og omtalen av prosjektet kom i avisen etterpå.

Jeg har tre døtre som har vokst opp med denne bilen og er veldig glad i den. På sommeren satte jeg noen bøylere på planet og trakk over en presenning. Dermed hadde vi campingbil. Der lå vi tørt og fint selv om det kom en skur. Som regel gikk turen over Hensmoen og opp til Vælsvannet.

Urestaurert gammel sliter

Denne bilen har aldri vært restaurert, så den ser så gammel ut som den er. Det synes jeg er helt greit. En gammel sliter skal se sliten ut! Jeg har ikke hatt hjerte til å kvitte meg med bilen heller. Nå har den dessverre ikke vært på veien på noen år, men forsikringen er betalt, og skiltene er på. Fram til september 2017 hadde den ikke vært kjørbær på mange år. Jakob og jeg er omtrent like gamle. "Selv vil jeg nok ikke sitte bak rattet på den flere ganger", tenkte jeg da, "men min eldste datter har fått det skriftlig at hun skal arve bilen, så vi får se..."



Bildet er tatt på parkeringsplassen utenfor Linneaveien 7, blokk familien bodde i sent på 60-tallet og tidlig på 70-tallet.

Pensjonisttilværelse

Sommeren 2017 fikk vi telefon fra Aasterud, de som eide låven på Sandaker, der Jakob hadde stått tørt og trygt i over 20 år. De fortalte at gården skulle selges, og dermed måtte låven ryddes før visning.

Siden Jakob ikke kunne gå for egen maskin, kontaktet vi Falk som hentet bilen hjem til oss i Haldenveien 121. Der har den stått utenfor gjerdet med presenning over. Tanken var å få den opp i carporten før vinteren.

I september kom svogeren min Erik Nygård, som er bilmekaniker, for å prøve å få liv i vårt ærverdige familiemedlem. Etter noen timers jobbing med blant annet skifte av pluggledninger, lyktes dette. Det ble nytt liv i gamle Jakob, og til og med selvstarteren virket!

Lys, blink og alt virket som det skulle. STOR STAS! Nå ble det en rolig, liten tur rundt rundkjøringen ved Morgenbøen med Erik som sjåfør, før jeg sjøl kjørte bilen på plass i carporten hjemme. Så fikk jeg sitte bak rattet på min kjære gamle lastebil nok en gang!

Det er hyggelig for hele familien å ha fått Jakob hjem igjen!



Foto: Kjell Nygård

Jakob var med på campingtur ved Vælsvannet på begynnelsen av 1970-tallet. På lastepanet står familiens to døtre Inger, født 1968, (til høyre) og Ragnhild, født 1969.



Foto: Kjell Nygård

Bildet er tatt på Hensmoen, og ved rattet sitter Fredrik Ingebretsen, som den gang var feierlærling.



Foto: Marit Nygård

Jakob er hjemme igjen og starter i 2017 etter lagring på en låve på Sandaker i mange år. Sjåfør er Kjell Nygård.

FORFATTEROMTALE

Kjell Nygård, født 1933, vokste opp på plassen Nygård på Haldenjordet i Hønefoss. Nygård var opprinnelig husmannsplass under Hov. Bygningene, som lå der Haldenveien 14 er i dag, ble revet rundt 1970. Nygård har vært til sjøs og har jobbet på ulike bedrifter i Ringerike: Follum, Norpapp og Udis. De siste 17 årene før han gikk av som pensjonist, var han i feiervesenet i Ringerike kommune.



Halvdan Svarte rustet sine menn til strid. Maleri av Thomas Klevjer. Personene er oppstilt slik Erik Werenskiöld har plassert dem på sin tegning (NK 1979).

Halvdan Svarte – som ble hauglagt på Stein

Kommunevåpenet til Hole består av fire kongekroner på rød bunn.

Den øverste av kronene, eller kanskje er det den nederste, representerer småkongen Halvdan Svarte. Vi skal her se nærmere på hva gamle kilder sier om personen Halvdan som var knyttet til gården Stein i Hole.

Bjørn Geirr Harsson

Gårdsnavnet Stein kan tyde på at gården hører til de eldste i området, trolig omtrent fra samme tid som gårdene Mo, Bjørke, Hurum og Sørum. Men hvor gammel bosetningen på Stein er, vet vi ikke. Det er gjort funn av flintsigder og annen steinredskap, på og ved gården, som viser at korn ble dyrket der i yngre steinalder, det vil si for kanskje inntil 6000 år siden (Harsson, M. 2000).

Fra slutten av 700-tallet til slutten av 1000-tallet viser arkeologiske funn at maktsenteret på Ringerike flyttes sydover fra Veien-området i Heradsbygda til Norderhov og Hole, hvor kongsgården Stein trolig har spilt en sentral rolle (Stylegar 2004). På Stein gård ligger en av landets største gravhauger. Den er 5,5 meter høy med et tverrmål på 53,4 meter og bærer navnet Halvdanshaugen. Folketradisjonen sier at det er haugen

der Halvdan Svarte er hauglagt. Margit Harsson skriver i sin artikkel (2004) at tradisjonen knyttet til Halvdanshaugen, kan ha gått i ubrutt linje tilbake til den tiden da Halvdan ble hauglagt, men dette kan selvsagt ikke bevises.

De eldste kildene

Den eldste skriftlige kilden hvor Halvdan Svarte er nevnt, finner vi i det norske skaldediktet *Haraldskvadet* fra



slutten av 800-tallet. Men her er han bare omtalt som far til Harald Hårfagre. I boken *Stein – en storgård på Ringerike* (Harsson, M. 2000) nevnes 13 gamle skriftlige kilder hvor Halvdan Svarte er omtalt. Det er foruten *Haraldskvadet* og *Ågrip*:

- *Islendingabok* fra 1122 til 1133
- *Historia Norvegiae* fra en gang mellom 1150 og 1210
- *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* fra ca. 1180
- *Noregs Konungatal* fra ca. 1190
- *Fagrskinna B* fra ca. 1220
- *Den store sagaen om Olav den hellige* av Snorre Sturluson fra før 1220
- *Heimskringla* av Snorre Sturluson fra perioden 1220–1235
- *Landnámabok* fra Island på 1100–1200-tallet
- *Hauks bok* fra ca. 1310
- *Fagrskinna A* fra ca. 1300–1350
- *Flateyrbok* fra ca. 1390

Første navngitte person på Stein

Den første navngitte personen med tilknytning til gården Stein er Halvdan Svarte. Vi finner ham omtalt i den eldste bevarte norske kongesagaen som kalles *Ågrip* (Ågrip=Utdrag). Den er skrevet i perioden 1190–1200 og fikk navnet *Ågrip*, fordi de første sidene manglet. *Ågrip* innledes med følgende setning om Harald Hårfagre:

...Deretter vart han teken til einekonge. Han kallast Harald Luva då, for han var ikkje hårfager på den tida.

Litt lenger ned på samme siden står det om far til Harald:

Men såleis vart avferda til Halvdan (Svarte): Han var på veitsle på Hadeland, og då han kørde frå veitsla i slede, drukna han i Røykenvik i Randsfjorden, ein stad som det var eit hol i isen til å vatna feet i. Sidan vart han ført til Stein på Ringerike og hauglagd der.

Stein er en av få innlandsgårder som er nevnt ved navn i de eldste kildene, så det er tydelig at gården må ha vært kjent i vide kretser på den tiden.

Halvdan Svartes hauglegging

I Snorres *Halvdan Svartes saga*, som er en del av *Norges kongesagaer* (NK 1979), beskrives hendelsen med Halvdans død mer detaljert. Punkt 9 i sagaen er formet slik:

Halvdan Svarte kjørte fra veitsle på Hadeland, og veien hans falt slik at han kjørte over Randsfjorden; det var om våren; det var varmt av solen og det tinte godt. Og så kjørte de over Røykenvik, der hadde de brukt å vanne buskapen om vinteren, og der det var kommet møkk på isen, hadde det gravd seg hull av solvarmen. Da nu kongen kjørte over der, brast isen under ham, og der druknet kong Halvdan og en mengde mennesker. Da var han 40 år gammel.

Bildet over viser morgenstemning ved Halvdanshaugen på Stein gård i 2004.

Veitsle var betegnelsen på det at kongen og hans følge kunne ha fri kost og losji i nærområdet der de oppholdt seg på reise, gjerne under innkreving av skatter.

Han hadde vært så årsæl en konge. Folk sørget så over ham, at da det ble kjent at han var død, og at liket var ført til Ringerike og skulle gravlegges der, kom det stormenn fra Romerike og Vestfold og Hedmark, og alle krevde de å få liket med seg og hauglegge det i sitt fylke; alle trodde at de skulle få godt år om de fikk det. De ble forlikt på den måten at de delte liket i fire deler; hodet ble lagt i haug på Stein på Ringerike, og hver av de andre tok sin del med seg hjem og haugla den der, og alle disse haugene heter Halvdanshauger.

Vi merker oss at de eldste kildene nevner Halvdans hauglegging på Stein uten å skrive noe om deling av liket. Det er først i Snorres versjon og senere kilder at delingen av liket og flere Halvdanshauger kommer inn i historien. Deling av lik oppfattes av historikere som en handling knyttet til kristendommen og helgendyrkelsen. Vi har derfor grunn til å tro at hele liket av Halvdan ble lagt i haugen, som oppgitt i de eldste kildene.

Harald Hårfagre i øst eller vest?

Når det gjelder familieforholdene omkring Halvdan Svarte, er det mye som avviker i de ulike kildene. De fleste historikere er imidlertid enige om at Halvdan Svarte er far til Harald Hårfagre, Norges første rikskonge, selv om grensene for det Norge han samlet, er temmelig uklare. Siden Harald Hårfagre er sønn til Halvdan Svarte, er det mange som har tatt det for gitt at da holdt også Harald Hårfagre til på Østlandet, kanskje på Ringerike og Stein. Men ingen gamle kilder viser at så var tilfelle. Tvert imot viser de ganske entydig at Harald har vokst opp på Vestlandet, nærmere bestemt i Sogn. Da Harald døde på sotteseng (av sykdom) i 931 eller 932, var han om lag 80 år gammel. Harald ble hauglagt på Haugar ved Karmsund. Derfor er det ikke grunnlag for å plassere Harald Hårfagres krone i Holes våpenskjold.

Halvdan og Ragnhild 1

Halvdan Svartes slekt bakover i tid spriker når vi tar for oss de gamle kildene. Men da er vi så langt tilbake i historien at kildene inneholder svært få konkrete fakta. Snorres *Halvdan Svartes saga*

nevner at han har sine røtter i Vestfold og Agder-området. De eldre kildene plasserer far til Halvdan, Gudrød Veidekonge, til Opplandene og indre Østlandet (Rindal 1997; Krag 2004). Men Snorre knytter ham, som nevnt, til Vestfold.

Ifølge Snorre falt faren, Gudrød Veidekonge, i et slag da Halvdan bare var ett år gammel. Moren, Åse, tok da sønnen med til Agder og overtok det riket som hennes far, Harald Granraude, hadde hatt. Der vokste Halvdan opp, og det mørke håret hans ga grunnlag for tilnavnet Svarte. Hos Snorre fikk han kongedømme i Agder da han var 18 år gammel. Så kjempet han til seg halve Vingulmark. Snorre skriver at Halvdan fikk ei kone som het Ragnhild, og hun var datter til kong Harald Gullskjegg i Sogn. Også i *Landnåmabok* står det at Halvdan giftet seg med datter til Harald Gullskjegg, men der heter hun Tora.

Halvdan og Ragnhild fikk en sønn som de kalte Harald etter far til Ragnhild. Harald Gullskjegg var sønneløs, så den unge Harald fikk vokse opp hos ham i Sogn. Siden Gullskjegg var blitt gammel og sykkelig, lot han unggutten

Vingulmark dekket stort sett det som i dag er Østfold, Akershus og Oslo. Halvdan Svarte vant stadig nye slag og kjempet også til seg Opplandene opp til Helgøya i Mjøsa. Opplandene var i middelalderen betegnelsen på alt innland omkring Viken, det vil si landet fra Ringerike, Romerike i sør, over Hadeland, Land, Toten og Hedmarksbygdene nordover til Gudbrandsdalen og Østerdalen (NSL 2005).

Harald arve hele sitt rike, og dermed fikk Harald kongetittel. Kort tid senere døde Harald Gullskjegg, og samme vinter døde Ragnhild. Den følgende våren ble Harald syk og døde i Sogn, bare 10 år gammel. Da Halvdan fikk vite om sønnens død, reiste han til Sogn hvor han ble tatt godt imot. Dermed gjorde han like godt krav på rike og arv etter sin sønn. Siden han ikke møtte motstand, skriver Snorre, la Halvdan under seg riket der og vendte så tilbake til Opplandene igjen.



Halvdan Svarte og hans menn går gjennom isen på Randsfjorden.

Halvdan og Ragnhild 2

Tilbake igjen til Østlandet giftet Halvdan seg på nytt, også denne gang med en kvinne som bar navnet Ragnhild. Hun var datter til Sigurd Hjort og hadde en halv voksen bror som het Guttorm; selv var hun i 20-års alderen da dette skulle ha skjedd.

I Snorres versjon går det slik for seg: *Sigurd Hjort het en konge på Ringenrike, han var større og sterkere enn noen annen mann, vakrere var han også enn alle andre. Far hans var Helge den kvasse, og mor hans Åslaug, datter til Sigurd Orm-i-auga, som igjen var sønn av Ragnar Lodbrok. Ragnhild, datter til Sigurd Hjort, var ei ualminnelig gjev og vakker kvinne. En gang Sigurd red alene langt til skogs, kom han til en rydning et sted bort imot Hadeland. Der kom Hake berserk mot ham med 30 mann. De sloss og Sigurd Hjort falt. [...]*

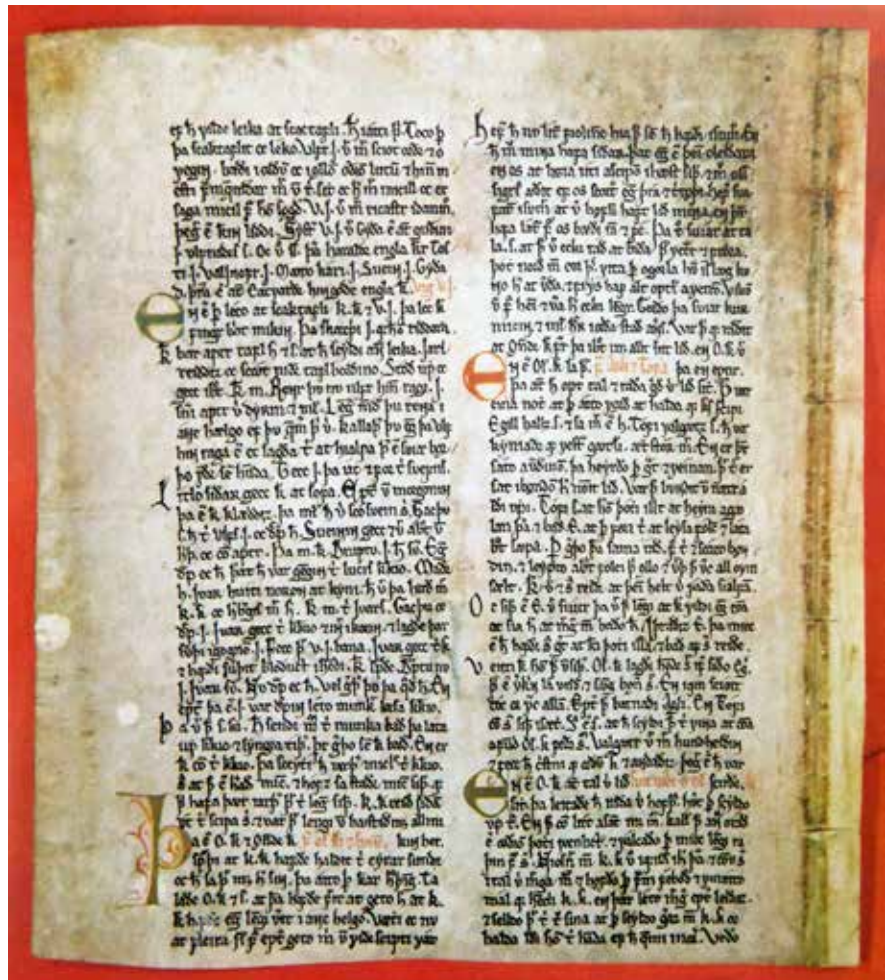
Da red Hake til Sigurds gård på Ringenrike [sannsynligvis Stein] hvor han tok Ragnhild og hennes bror med seg til Hadeland. Hake tok også med seg mye gull og sølv og mange dyre saker. Så lot han stille til gjestebud og tenkte å holde bryllup med Ragnhild. Halvdan Svarte hadde hørt om dette og kalte til seg en som het Hårek Gand. Han ba Hårek om å dra til Hadeland og hente med seg Ragnhild, datter til Sigurd Hjort.

Så beskriver Snorre hvordan Hårek med 100 mann tok seg frem til Hakes gård, brøt seg inn og hentet både Ragnhild og hennes bror, sammen med alt som fantes av gull og sølv.

Da de kom tilbake til gårds inviterte Halvdan til stort gjestebud hvor han tok Ragnhild til kone, og siden ble hun en mektig dronning. Hun fødte en sønn som de kalte Harald [som da senere skulle få tilnavnet Hårfagre].

Historien virker unektelig noe merkelig ved at Halvdan skal ha giftet seg to ganger med kvinner som het Ragnhild. I begge tilfellene fødte de en sønn som fikk navnet Harald.

Denne historien stemmer dårlig med andre kilder. Selv om Snorres kongesagaer inngår i verdenslitteraturen, må vi huske at den inneholder en blanding av sannhet, sagn og Snorres egen diktning.



Bildet er fra (NK 1979).

Eneste bevarte arket fra håndskriftet Kringla, en avskrift av Snorres kongesagaer utført i ca. 1280. Resten av Kringla gikk med i den store brannen i København 1728.

Som Erik Gunnes (1976) skriver: «Det dreier seg om en totalopplevelse av en fortid, sett og formidlet av en kunstner.»

En svakhet i Snorres kongesagaer

Claus Krag, som er kalt «Norges fremste vikingtidforsker», antyder en naturlig forklaring på hvorfor Snorre trekker Harald Hårfagre i retning av Østlandet. Han former det slik (Krag 2004):

Kongesagaene ble skrevet i nær forbindelse med det norske kongedømmet, selv om det for det meste var islendinger som skrev. Fra slutten av 1150-årene og til ut på 1200-tallet stod det danske kongedømmet sterkt, og de danske kongene prøvde flere ganger å gjøre seg gjeldende også i Norge, blant annet gjennom regulære krigstog. [...]

Kravet på Norge, særlig på Viken, begrunnet de danske kongene historisk. I denne situasjonen måtte det være verdifullt for det norske kongedømmet, som motsatte seg de danske kravene, om man med noen styrke og en god historisk begrun-

nelse kunne hevde at Vestfold så langt fra hadde vært dansk – det var tvert imot den norske kongeaettens gamle slektsland. Den nye oppfatningen av de geografisk-historiske forholdene under Halvdan Svarte og hans forfedre var uten tvil nyttig for det norske kongedømmet – så mye må vi kunne si.

Nærmere det opprinnelige

Går vi tilbake igjen til de eldste skriftlige kildene og ser nærmere på Haraldskvadet fra slutten av 800-tallet, får vi den første bekräftelsen på at far til Harald Hårfagre var Halvdan. Der står det, oversatt til dagens bokmål:

*Harald vi fulgte,
Halvdans sønnen,
Den unge konge*

De neste skriftlige opplysninger om Halvdan finner vi hos de pionerene i norsk-islandsk historieskriving, nemlig islendingene Sæmund (1056–1133) og Are (1067–1148), begge med tilnavnet Frode (frode=den lærde).

Sæmund skrev en kortfattet historie på latin med vekt på kongehistorie, regjeringstid og noen få viktige begivenheter som skjedde under de ulike kongene. Sæmunds verk er gått tapt, men *Noregs konungatal* er bevart.

Dette verket er skrevet omkring 1190 til Sæmunds sønnesønn, Jon Loptsson. Det er skrevet som en versfortelling basert på Sæmunds verk. Her står det blant annet:

*Tok den kraftige
Harald brått,
den hårfagre,
kongsnavnet,
den gang Halvdan
hadde druknet
i <laksehallens never> (dvs. isen).
Og er han (Halvdan)
i haug lagt
på det hærglade
Ringerike*

Are Frode var den første som skrev om de norske kongene på norrønt språk, og han tok for seg kongerekken lenger tilbake enn Sæmund, helt til de svenske

kongene i Ynglinge-ætten. Men også Are Frodes verk er gått tapt, bortsett fra selve slektsrekkene. Derimot er verket til den norske munken Teodoricus, *Historia de antiquitate regum Norwagiensium* (HARN), fra ca. 1170 bevart. Når det gjelder tiden før Harald Hårfagre, bygger dette på Are sitt verk. Om Halvdan Svarte står det i HARN at han arvet kongedømmet på Opplandene etter sin far.

I tråd med påstanden til Claus Krag kan det se ut som om litteraturen utover på 1200- og 1300-tallet har supplert historien fra Sæmund og Are enten ved diktning eller muligens hentydninger fra muntlige tradisjoner som kan ha versert på den tiden.

Konklusjon

I litteraturen om Halvdan Svarte utover på 1100- til 1300-tallet blir omtalen av ham stadig mer utfyllende. Hva som blir diktet, og hva som er resultat av muntlige tradisjoner, er vanskelig å avgjøre. På den tiden sto muntlige overføringer av historien sterkt, for det var få som kunne skrive.

Gjennom lange vinterkvelder var historiefortelling sikkert en høyt aktet foreteelse, hvor gamle historier kunne gå fra generasjon til generasjon.

Det vi står igjen med som temmelig sikkert, er at Halvdan Svarte var småkonge i den vestlige delen av Opplandene, hvor Hadeland og Ringerike var sentrale områder. Når han dertil ble hauglagt på Stein, har han temmelig sikkert hatt denne gården som kongsgård. I den tiden vi hadde småkonger i Norge, eller bygdekonger som de også kaltes, ble tittelen konge brukt om dem. Derfor tror jeg det er god dekning for å si at den øverste kronen i Hole kommunes våpenskjold representerer en historisk konge med navnet Halvdan Svarte.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Fagrskinna 1972: Fagrskinna : en norsk kongesaga [fra 1220-årene]. Oversatt og med innledning av Johan Schreiner. 2. utg. Fabritius forlag, Oslo.
- Gunnes, Erik 1976: Rikssamling og kristning : 800-1177. = Norges historie. Knut Mykland (red.), b.2. Cappelen forlag, Oslo.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld og Magnus Rindal 2009: Middelalderbrev fra Ringerike 1263–1570. Originaltekster med oversettelse til moderne norsk. Utgitt av Ringerike Slekthistorielag ved Bjørn Geirr Harsson. Kolltopp forlag, Hønefoss.
- Harsson, Bjørn Geirr 2017: Sigurd Syr – småkonge på Ringerike. I: Heftet Ringerike nr. 89: 38–43.
- Harsson, Margit 2000: Stein – en storgård på Ringerike. Eget forlag, Hole.
- Harsson, Margit 2004: Ringerike og Stein – et landskap og en gård. I: Halvdanshaugen – arkeologi, historie og naturvitenskap. Red. av Jan Henning Larsen og Perry Rolfsen. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter nr. 3: 113–125. Universitetet i Oslo.
- Krag, Claus 2000: Norges historie fram til 1319. Universitetsforlaget, Oslo.
- Krag, Claus 2004: Halvdan Svarte i de eldste historiske kildene. I: Halvdanshaugen – arkeologi, historie og naturvitenskap. Red. av Jan Henning Larsen og Perry Rolfsen. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter nr. 3: 183–191. Universitetet i Oslo.
- NK 1979 = Norges kongesagaer, bind 1–4. Skrevet av Snorre Sturluson (1178–1241) og Sturla Thordarson (1214–1284). Redaktører: Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy. Jubileumsutgaven, Gyldendal, Oslo.
- NSL 2005 = Norsk Stadnamleksikon, 4. utgave. Redaktører: Jørn Sandnes og Ola Stemshaug. Samlaget, Oslo.
- Rindal, Magnus 1997: Halvdan Svartes liv og død. Kronikk i Dagbladet, 4. desember 1997.
- Stylegar, Frans-Arne 2004: Mellom Stein og Gjermundbu. Makt og bebyggelse på Ringerike i vikingtid og middelalder. I: Halvdanshaugen – arkeologi, historie og naturvitenskap. Red. av Jan Henning Larsen og Perry Rolfsen. Universitetets kulturhistoriske museer. Skrifter nr. 3: 145–182. Universitetet i Oslo.
- Ågrip 1973: Ågrip or Noregs kongesoger [fra ca. 1190]. Oversatt av Gustav Indrebø. Samlaget, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson er født i 1940 og oppvokst på Nordstrand i Oslo. Han studerte realfag med geofysikk som hovedfag og avsluttet sin yrkeskarriere i Statens kartverk som sjefsingeniør innenfor geodesi. Harsson er bosatt i Hole og er for tiden leder av Hole historielag. Han har vært med på utgivelser av flere bøker og lokalhistoriske artikler. Han har vært med i redaksjonen i *Heftet Ringerike* – som redaktør 2005–2009. Harsson ble tildelt Hole kommunes kulturpris 2017.



Tyristrand kirke.

Muntre minner fra bygdelagene i søndre del av Ringerike er i ferd med å gå i glemmeboka. Men ennå kan de vel more noen lesere? Disse er autentiske historier.

På folkemunne – flere historier fra Nakkerud

Ole Klanderud og Asle Gire Dahl

Stiger Ole Ellingsen på Nikkelverket eide et gammelt stueur i kasse. Disse stod ikke høyt i kurs i 1880-årene. Alle ønsket seg et regulator-ur. Det var et pendelur med minuttviser som kunne henges på veggen og tikket mer diskret. Barna fikk derfor lov til å åpne døra på den gamle klokka og huske med den lange perpendikkelen (pendelen), og snart lå klokkekassa i skjulet og urverket i leikestua.

Gustav Lerskallen (Haug) kom dit og ba om å få kjøpt kassa for kr 2,-. Det fikk han, og verket ble gitt ham attpå handelen. Han var en flink smed og gjorde klokka i full stand selv om flere deler var borte og delvis ødelagt. Han hadde liten plass i huset i Lerskallen og satte derfor klokka i stallgangen. Der gikk den hele vinteren og slo sine malmfulle slag når den ble trukket opp.

I begravelsen etter Gustavs kone gikk Maren Østby nede ved stallveggen. Da hørte hun en underlig sang i luften. Hun kom inn igjen og påstod at hun hadde hørt de himmelske klokker. «Etter den dag ble den gamle golvklokka kalt for 'De himmelske klokker'», fortalte Gustav med et smil.

Altertavla ble innviet

Som ledd i utsmykningen av Tyristrand kirke hadde enkefru Thora Roscher fått den berømte kunstneren Adolph Tidemand til å male et stort alterbilde *Kristus i skyen*. Det skulle avdekkes under gudstjenesten 2. juledag 1875. Kirken var fullsatt. Georg Martin Olsen var baker og landhandler på Nordre Grefsrud og medlem av Kirketilsynet.

Han var rødhåret og satt bak et forheng som skjulte kunstverket. På et signal skulle han trekke i en snor som dro forhenget til side. Snoropphenget satte seg imidlertid fast så bare en flik av bildet ble synlig. Derimot kunne alle se Olsen som kikket fram med et fortvilet ansiktsuttrykk. Bokholder F. Müller ved Ringerike Nikkelverk (direktør 1880–84) vendte seg til sin sidemann i benken og hvisket nokså hørbart: «Jeg synes grannivelig det er Judas Iskariot som sitter der oppe!»

Hjelp fra den synske

Hans Olsen hadde mistet synet på det ene øyet og bodde i Hølet (Hullet), et småbruk i Parken på Nakkerud. Mari Velstad var enke og bodde på nabobruket Stålhovde. Disse var naboer og vel forlikte. Men en dag ble Maris nye høygaffel plutselig borte – sporløst! Mari skrev da til mannen med den sjette sans, Marcello Haugen på Lillehammer, uten å gi ham opplysninger om naboskapet.

Tre uker senere kom det brev fra ham med følgende konklusjon: «Gaffelen er tatt i besittelse av en enøyd mann i Deres umiddelbare nærhet.»



Gården Lerskallen, gnr. 132 bnr. 1 på Drolsum, Modum, under annen verdenskrig.

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl, født 1942, er bosatt på Nakkerud. Fra 1995 har han vært dosent, senere professor i pedagogikk og fagdidaktikk ved Høgskolen i Buskerud. Dahl har skrevet *Nakkerud. En kort bygdehistorie* (2004) og vært bidragsyter til tidligere numre av *Heftet Ringerike*. Han har også vært styremedlem i Nakkerud og Tyristrand Historielag.

Ole Klanderud, født 1956, er utdannet jurist 1983 og advokat fra 1985. Dommerfullmektig og politiadjutant. Klanderud overtok landbrukseieendommene Nedre Stigsrud i 1984 og Anders-Stigsrud i 1994. Eiendommene på Nakkerud har vært i ætta siden 1869. På Anders-Stigsrud fantes en mengde kladder som inneholdt folkeminner som tidligere eiere hadde tatt vare på og skrevet ned.



Barn som har fått servert «svenskesuppe» på ukjent sted i Oslo. Svenskesuppa var et av bidragene som den norske befolkningen mottok fra Sverige i humanitær bistand under den tyske okkupasjonen av Norge 1940–1945.

Svenska Norgeshjelpen og bespisningen på Ringerike 1944–45

I august 1944 kom det et brev til Hønefoss og Ringerike Sanitetsforening fra hovedorganisasjonen om at Svenska Norgeshjelpen, som allerede var inne flere steder i Norge, nå også ville hjelpe her på Hønefoss.

Lillann Aslaksrud

Bespisningen ville bli seks dager i uken for alle skolebarn. Menyen skulle være havresuppe tre dager, ertesuppe to dager og betasuppe én dag, og porsjonene skulle være en halv liter. Bespisningen skulle foregå på skolen i skoletiden og administreres av humanitære hjelpeorganisasjoner etter direktiver fra Svenska donatorrepresentasjonen. Vil Sanitetsforeningen bidra?

For å få tilberedt maten var det nødvendig å finne en bedrift som kunne ta ansvar for dette. Oppskrifter fulgte med, og alt var nøye beregnet. Norgeshjelpen betalte alle utgifter med bespisningen, og lærerpersonalet skulle

hjelpe til. Det var dessuten forutsatt at Sanitetsforeningen stilte med frivillige medlemmer i nødvendig grad. Det måtte være streng varekontroll og føres eget regnskap som også måtte underlegges revisjon.

Varene skulle lagres forsvarlig og forsikres mot brann og tyveri. «Vi er fullt på det rene med at dette er et stort og krevende arbeid som blir pålagt foreningen», skrev hovedorganisasjonen, «men vi er også sikre på at det blir gjort på beste måte, så det kan bli så vellykket som mulig. Lykke til!» Brevet var undertegnet av formannen i Norske Kvinners Sanitetsforening, Martha Larsen Jahn.

Sentrumsskolene ble med

De skolene som skulle delta i bespisningen, var Ringerikes høyere skole og folkeskolene Hønefoss, Eikli, Follum og Ullerål, og etter noen tid også Veien. I oktober 1944 kom det forespørsel fra Sokna om å få bli med, men det var det foreløpig ikke anledning til. Senere samme måned kom bekreftelsen fra Ringerike Meieri at de påtok seg koking av suppen til kr 12,- per liter, etter månedlig regning, og da kunne bespisningen starte. Etter at tiltaket var vel i gang, kom det en forespørsel fra Modum Røde Kors om hvordan samarbeidet med Norgeshjelpen var kommet i stand, for «dette trenger vi i høy grad også her i Vikersund», het det i brevet.

Også de eldre

I 1945 søkte Sanitetsforeningen om å få utvide bespisningen til også å gjelde de «gamle» i Hønefoss etter de samme retningslinjene som gjaldt for skoleelevene. Antall eldre over 60 år i Hønefoss ble beregnet til 270, men foreningen håpet å kunne utvide til 350 da det var andre som av ulike grunner hadde det vanskelig og kunne trenge litt tilskudd i kosten.

Alle som deltok i bespisningen, fikk julepakker fra Norgeshjelpen. I alt 1 100 pakker ble utdelt i november 1944. I juni 1945 kom det nok en gang pakker, denne gang 1 110 feriepakker til alle barna, og litt senere kom det også overraskende pakker til de eldre som deltok. I april var foreningen varslet om at bespisningen ville bli holdt i gang til omkring 1. juli 1945, men senere kom det nok et brev fra Norske Kvinners Sanitetsforening om at både barne- og eldrebespisning på Svenska Norgeshjelpens regning skulle fortsette fra høsten og fram til årsskiftet, og at de håpet på Sanitetsforeningens fortsatte innsats. Barna skulle få julepakker også dette året! Det ble en del varer igjen etter avsluttet bespisning, og dette fikk foreningen tillatelse til å dele ut der hvor de etter vurdering mente behovet var størst.

Takk til foreningen!

Etter at bespisningen opphørte 1. januar 1946, mottok Sanitetsforeningen en stor takk for det arbeidet som var nedlagt, og skolebestyrer B. Busengdal ved Hønefoss folkeskole ga uttrykk for at «svenskesuppen helt sikkert hadde reddet barn fra underernæring og svekket helse». De som hadde deltatt i bespisningen, ville gjerne vise sin taknemlighet ved å gi en pengegave, og det ble lagt ut lister i Ringerikes Blad og hos Sanitetsforeningens formann, Randi Aslaksrud. Det innsamlede beløp ble oversendt til Svenska Norgeshjelpen for anvendelse til et, for dem, nyttig formål. Sanitetsforeningen takket på sin side Ringerikes Meieri ved

SUNNHETSTILSTANDEN

Fra alle fylker blir det meldt om vansker med ernæringen i 1942–1944. De fleste leger mener at 1942 var det verste året. Mjølkekangelen var stor over hele landet, og smør og fett var det lite av, især i byene. Ikke engang de små smørrasjonene en skulle hatt var det dekning for, og kjøtt var det sjelden en fikk. I det hele tatt var det vanskelig å skaffe fersk mat, da tilførselene av fisk også sviktet. Utover i 1943 og 1944 ble det en del bedring. En fikk iallfall margarin på merkene, og folk ventet seg etter hvert bedre til å innrette seg etter forholdene.

Brødet av det grove mjølet, som til å begynne med ofte var tungt og dårlig, ble også bedre etter som folk fikk øvelse i å bake av det. Mange distriktsleger hevder at brødet av det grove mjølet var sunt. Men de fleste melder om øking av fordøyelsessykdommer, særlig gastroenteritter og dyspepsier, på grunn av brødet og på grunn av krisekosten i det hele tatt.

De fleste steder ser det ut til at barna har klart seg gjennom krigsårene forholdsvis bra, også i byene. Dette skyldes for en stor del utdelin-

gen av svenske- og danskesuppe på skolene, utdelingen av tran til barn og at de har fått mjølk hele tiden. Mjølkekangelen gikk vel hardest ut over eldre mennesker, som ofte var avhengig av mjølk på grunn av dårlig fordøyelse eller andre skrapeligheter.

Mangelsykdommer har opptrådt mer og mer etter som krigen varte. Det ble meldt om tilfelle av scorbut [skjørbuk] og en del tilfelle av gingivitt [tannkjøttbetennelse] som en antok antakelig skyldtes C-vitaminmangel.

Men stort sett har folk etter legenes mening klart krisen bedre enn ventet, skjønt det overalt er iakttatt store vekttap hos folk, og mange led også av en sterk tretthetsfølelse. Folk ble også utvilsomt mer mottakelige for alle smittsomme sykdommer på grunn av den dårlige og utilstrekkelige kosten i krigsårene.

Dette gjelder vesentlig bybefolkningen. Bøndene sto hele tiden, hva kostholdet angår, i en klasse for seg. De benyttet i større grad gardens produkter, og mange steder levde de bedre enn før krigen.

Kilde: Statistisk Sentralbyrå (1948)

bestyrer Døssland for tilberedning og utkjøring, og takk vanket det selvsagt også til alle de medlemmer som hadde vært frivillige hjelpere i dette arbeidet.

Det var et stort og ansvarsfullt arbeid Sanitetsforeningen påtok seg, og det er selvsagt mange i dag som ikke vet noe om «svenskesuppe» og «svenskepakker». Men vi som var skolebarn under krigen husker helt sikkert den deilige ertesuppa, havresuppa og betasuppa (etter min hukommelse ofte med litt for store fleskebiter!) – og så kanskje ei skje med tran til dessert!



Foto: Fotograf ukjent / Arkivet

I dag hjelper Norge mange tusen skolebarn verden over med nødvendig utstyr og mat. Men under den 2. verdenskrigen var det vi som trengte hjelp fra andre.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Statistisk sentralbyrå 1948: Sunnhetsstilstand og medisinalforholdene. Hovedresultatene 1942–1944: 16–17. I: Norges offisielle statistikk, rekke X, nr. 160 (90–92. årgang). Aschehoug, Oslo.
- Hønefoss Sanitetsforenings arkiv.

FORFATTEROMTALE

Lillann Aslaksrud er født i Hønefoss i 1932. Hun er utdannet barnepleier og har arbeidet med barn med funksjonshemming. Lillann Aslaksrud har vært medlem av Hønefoss Sanitetsforening siden 1951 og var foreningens leder 2002–2016, og fra 2017–18.



Soldatbladet «Budstikka», som kom ut en gang i måneden, var populært.

Minner fra Tysklandsbrigaden *ved to veteraner*

I 2015 ble Tysklandsbrigadens Veteranforening, avdeling Ringerike, nedlagt, 68 år etter at den første kontingenten på 4 200 norske soldater ankom Cuxhaven som besetlestropper i det slagne Tyskland. Men de få gjenlevende veteranene fra Tysklandsbrigaden har fortsatt en viktig historie å fortelle.

Fortalt av Syver Fremgaard og Fridthjof Jørgensen til Marit Stubbraaten

Vi er i Tyskland for å fullbyrde freden, ikke for å hevne oss! Slik lød oppdraget til de i alt 50 000 norske soldatene som tjenestegjorde i Tysklandsbrigaden i perioden 1947–1953, og håndboka de fikk, het «Til Tyskland for freden». De to første årene var Tysklandsbrigadens viktigste oppgave å medvirke til en fredelig overgang fra Hitlers nazistiske stat til et demokratisk, avmilitarisert Tyskland. Men da forholdet mellom Sovjetunionen og Vest-Europa ble stadig mer spent som følge av Berlinblokaden og delingen av Tyskland, fikk brigaden en ny

funksjon som en forsvarsstyrke. Etter at Øst-Tyskland (DDR) og mange andre land hadde havnet bak «jerneteppe», fryktet nemlig Vest-Tyskland (BRD) og resten av det frie Europa et sovjetisk angrep, noe som førte til dannelsen av NATO i april 1949. Og som en følge av dette trusselbildet ble Tysklandsbrigaden i september 1948 overført fra Harz-området nær sonegrensen i øst til grenseområdet Schleswig-Holstein i nord.

Det var altså med den kalde krigen som bakteppe at de to tjuetåringene Syver Fremgaard fra Reinli i Valdres og

Fridthjof Jørgensen fra Hønefoss ble sendt til Tyskland som siste del av førstepgangstjenesten etter fullført rekruttskole i Fredrikstad. Begge husker de seks månedene i Tyskland som det skulle vært i går, og beretningene deres er forbausende samstemte selv om de ikke var i samme kontingent. Syver er ett år eldre enn Fridthjof og tilhørte Brig. 502, mens Fridthjof deltok i Brig. 512. Men begge tjenestegjorde i byen Flensburg i Schleswig-Holstein nær grensen mot Danmark, og begge tilhørte Artilleriet, hvor de fikk opplæring i skarpskyting med håndvåpen, maskingevær og kano-

ner. Under øvelser utførte begge sambandsoppdrag, og i tillegg var Syver bataljonskriver og førte mannskapslister. Men hvordan opplevdes det egentlig å dra utenlands på et slikt militært oppdrag for unge gutter som knapt hadde vært utenfor Norge før?

Syver hadde opplevd dramatiske kampf handlinger hjemme i Bagn og Bagnsbergatn i april dagene 1940 med falne både på tysk og norsk side, og Fridthjof hadde i 1944 opplevd det store sjokket at hans far ble arrestert og sendt til fangeleiren Grini. Men de hadde også vært i kontakt med mange nok tyskere i løpet av krigen til å skjønne at ikke alle okkupantene var bøller. Fridthjof, som hadde lært tysk på skolen, forteller om en episode utenfor Hønefoss skole i 1944 der en ung tysk soldat sto og gråt åpenlyst på gata. Da Fridthjof høflig spurte: «Warum weinen Sie, Herr Soldat?», fortalte tyskeren at hans hjemby Dresden nettopp var blitt bombet og at flere i hans familie var drept.

Hva visste dere om forholdene i Tyskland, og hva forventet dere?

– Vi lærte så godt som ingenting om situasjonen i Tyskland de seks månedene på rekruttskolen i Fredrikstad, så vi kjente verken noen spesiell frykt eller forventning da vi gikk om bord på trosskipskipet KNM Svalbard. Men jeg husker at noen av guttene som hadde kjæreste, gråt litt før de skulle gå om bord, minnes Fridthjof.

– Ellers gikk overfarten greit for oss innlandskrabber, og vi kom til en by som ikke var blitt bombet og ødelagt under krigen slik som f. eks. storbyene Hamburg, Bremen og Dresden. Men i løpet av tjenesten var vi begge en tur i Hamburg og opplevde en by i ruiner, med åpenlys nød og mange som tigget.

– Men i Flensburg merket vi, trolig takket være den amerikanske Marshallhjelpen, ingen synlig varemangel med unntak av kaffe som vi av og til fikk tilsendt hjemmefra. Ellers var det vi som sendte pakker hjem til Norge med varer som det var vanskelig å få tak i hjemme på grunn av rasjonering, forteller Syver.

Noe begge to husker godt, var alle krigsinvalidene uten armer og bein som de så overalt i bybildet i Flensburg. Disse var en stadig påminnelse om krigens grusomhet.



Kanoneksersis under øvelse.



Kanonbatteriets radiosamband opprettes under øvelse.



Vaktskifte i «Hegra Leir» i Flensburg, oppkalt etter Hegra Festning i Trøndelag.

Leirliv og tjeneste

– Vi soldater bodde i moderne kaserner i «Hegra Leir» litt utenfor Flensburg, mens de norske offiserene leide leilighet i Flensburg og fikk ha med seg kone og barn. De fleste menige bodde på flermannsrom, men som korporal ble jeg plassert på tomannsrom, forteller Fridthjof.

Syver husker at han av og til ble beordret til å sitte barnevakt for den vesle datteren til sin nærmeste overordnede, som bodde i Flensburg. Begge beskriver forholdet mellom soldater og befal som godt.

Det var bare nordmenn i leiren, men under regelmessige militærøvelser traff de briter og registrerte at det var mye større avstand mellom de britiske soldatene og deres befal. De syntes også at de britiske offiserene virket arrogante som tviholdt på sin engelske livsstil, bl. a. sin *five o'clock tea* og *toast* i stedet for kaffe og tysk rugbrød.

På fritida var de norske lite sammen med britiske soldater, men beundret dem for deres militære profesjonalitet. Den norske Tysklandsbrigaden sto for øvrig under britisk operativ kommando, men var underlagt norsk administrasjon og jurisdiksjon.

Var dere noen gang i farlige situasjoner under brigadetjenesten slik at dere følte frykt?

På dette spørsmålet svarer begge benektende selv om de var med på mange tøffe øvelser der det ble skutt med skarpt.

– Men britene ledet øvelsene så profesjonelt at det sjelden skjedde uhell eller ulykker, og etter hvert fikk også vi god trening i å mestre våre oppgaver.

På motorveien skjedde det en del stygge ulykker med tung militærmotorsykel, og Syver husker at det etter en slik ulykke ble plassert et motorsykelvrak godt synlig ved inngangen til leiren med følgende innskrift: «Vi har begravet ham. Blir du den neste?»

– Det hendte også at vi følte uro for den spente politiske situasjonen mellom øst og vest, og her fikk vi lite informasjon fra vårt befal, som kunne ha dempet vår bekymring, mener begge to.



Alle foto: Fridthjof Jørgensen

De norske soldatene koser seg med øl og røyk i den engelske kantinen.



Ukentlig pussvisitasjon. Slendrian ga «ompu» og i verste fall inndradd perm.



Bombet kirke i Hamburg, hvor deler av sentrum ble lagt i ruiner i 1944.



Selvportrett av Fridthjof Jørgensen, iført motorsykkelhjelm.



Brigade 512 klar for hjemreise med troppetransportskipet KNM Svalbard etter endt tjeneste.

Alle foto: Fridthjof Jørgensen

Hva slags forhold hadde dere til tyskere generelt så kort tid etter krigen, og hvordan var forholdet til den tyske lokalbefolkningen i Flensburg?

– I Hegra leir jobbet mange hyggelige lokale tyskere som kjøkkenpersonell eller vaskehjelp, og vi fikk et inntrykk av at de var positive til oss og så på Tysklandsbrigaden som et vern mot angrep fra Sovjetunionen. Og selv om vi fikk dra på byen når vi hadde perm, var det forbud mot å «fraternisere» med lokalbefolkningen, så vi knyttet derfor ingen nære vennskap med dem vi møtte. Men vi ble som regel godt mottatt på utestedene. Som soldater måtte vi alltid være iført uniform, det vil si beret og battleddress med et lite norsk flagg på ermet både i tjenesten og på fritida. Det var strengt forbudt å innlede forhold til tyske kvinner. Likevel hendte det at noen soldater brøt disse reglene, og dette ble innrapportert og medførte straff. Og jeg som jobbet som kontorist, måtte loggføre disse forseelsene, opplyser Syver.

Begge forteller at noen soldater i brigaden fikk tysk kjæreste som de opprettet kontakten med og senere måtte kjempe for å få gifte seg med. Og da det ble kjent at de norske brigadesoldatene fikk utdelt kondomer, ble det politisk rabalder i Stortinget og avisene hjemme, fikk de senere høre. Kristelig Folkeparti oppfattet utdelingen av prevensjon som en direkte oppfordring til «umoral» og «løse forbindelser», men

kristenfolket kom ingen vei med sine protester overfor forsvarsledelsen som ville hindre kjønnsykdommer og uønskede graviditeter.

I hver brigade var det bare noen få norske kvinner, som tjenestegjorde som sykepleiere, kontordamer og kantineansatte. De fleste av disse var av «moden årgang», for norske myndigheter ville ikke sende yngre kvinner til et så mannsdominert miljø langt hjemmefra. Men opprinnelig hadde Forsvarsdepartementet foreslått at ca. 100 kvinnelige soldater skulle tjenestegjøre i Tysklandsbrigaden på frivillig basis, men dette forslaget ble nedstemt i Stortinget med stort flertall i desember 1946, like før den første kontingenten, Brigade 471, skulle dra.

Knyttet dere nære og varige vennskap med dem dere var sammen med i brigaden?

– Nei, egentlig ikke, svarer begge to. Ingen av oss kom i samme avdeling som noen vi kjente fra før, så det ble til at vi var mest sammen med dem vi bodde og jobbet sammen med, og vi ble gode venner med mange av disse. Men det ble ikke til at vi holdt nær kontakt etter at vi kom hjem. Derimot var det alltid artig å møte noen som hadde vært i Tysklandsbrigaden i ulike sammenhenger, for vi hadde jo opplevd noe unikt sammen i ungdommen som vi tok med oss som en felles erfaringskapital senere i livet.



Three Pence-seddel, til intern bruk i brigaden. De norske soldatene fikk utbetalt lønna i denne «valutaen».

Fikk dere sett noe mer av Tyskland mens dere var brigaden i Flensburg?

– Ja, vi fikk tilbud om to ti-dagers velferdspermisjoner i løpet av de seks månedene vi var i brigaden og kunne skrive oss på lister med anbefalte reisemål i Tyskland eller nabolandene. I tillegg kunne vi dra til nabobyene på kortere helgepermer.

– Jeg dro på juleperm til Østerrike og opplevde en uforglemmelig jul i Bad Hofgastein med en stor, vakker kirke som vi gikk til julegudstjeneste i. Jule-sangen «Stille Nacht, heilige Nacht» forbandt jeg alltid siden med denne første julen som jeg feiret langt hjemmefra. Og senest i februar i år var jeg tilbake i denne turistbyen som jeg hadde så gode minner fra, forteller Fridthjof.

– Jeg valgte å dra hjem på juleperm, men fikk også sett litt mer av Tyskland på kortere permer, f.eks. Kiel som også var bombet, sier Syver.

Hva var det viktigste resultatet av Tysklandsbrigaden slik dere vurderer det i ettertid?

– Det må være at vi fikk en svært profesjonell militær opplæring under britisk kommando, og etter brigadetjenesten ble vi med jevne mellomrom innkalt til repetisjonsøvelser for å holde kunnskapene ved like. Og da Tysklandsbrigaden ble oppløst i 1953 og den siste av i alt tolv kontingenter, Brig. 532, ble trukket hjem, ble den omdannet til Brigaden i Nord-Norge som skulle forsvare Norge mot et mulig sovjetisk angrep i nord. Så på den måten kan vi si at Tysklandsbrigaden ble kimen til en moderne norsk hær i regi av NATO, uttrykker de to, helt på linje med det synet på brigaden som den norske forsvarsledelsen har gitt uttrykk for i ettertid.

– I tillegg førte nok tjenesten i Tysklandsbrigaden til at mange av oss fikk et mer nyansert og forsonlig syn på tyskerne fordi vi med egne øyne hadde sett at også Tyskland hadde måttet betale en høy pris for å ha startet krigen, konkluderer de to veteranene fra Tysklandsbrigaden.

Heder til Ringeriksveteraner fra Tysklandsbrigaden

På spørsmål om de er blitt hedret for sin innsats i Tysklandsbrigaden, opplyser Syver Fremgaard (88) og Fridthjof Jørgensen (87) at de mottok Forsvarets medalje for internasjonale operasjoner i



Medaljen med det rødstripete båndet, påført brigadenummer, ble tildelt veteranene i 2007.

Syver Fremgaards diplom som han mottok sammen med medaljen med det blå båndet i 2002, mer enn 50 år etter endt tjeneste.



Foto: Marit Stubbraaten

2002, altså mer enn 50 år etter endt tjeneste. En ny minnemedalje ble utdelt i 2007, og så sent som på Frigjøringsdagen 8. mai 2017, under 70-årsmarkeringen for Tysklandsbrigaden, ble de sammen med fem andre framtrøtte veteraner fra Ringerike, Per Kristian Sunde, Sigurd Sætran, Torbjørn Eriksen, Trygve Nesdal og Erling Rønning, hedret med nok en medalje for sin tjenestegjoring i Tysklandsbrigaden.

I 2015 ble Tysklandsbrigadenes veteranforbund med medlemsforeninger over hele landet nedlagt, og i juni

samme år ble også Tysklandsbrigadens veteranforening, avdeling Ringerike, nedlagt etter å ha fungert som et trivelig møtested for lokale veteraner i 25 år. 25-årsjubileet og den endelige avslutningen ble feiret med en høytidelig, men humørfylt fest på Rustad Kafe på Sokna. Av referatet i Ringerikes Blad for 14.07.2015 framgår det at medlemmenes gjennomsnittsalder da var 85 år, og de tre eldste hadde fylt 95. Veteranforeningens siste formann var Sigurd Sætran, som avrundet med å takke for «vennskap, samhold og livgivende trivsel gjennom 25 år».

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Breidlid, Olav og Bjørkevik, Ernst Olav 1997: De norske styrker i Tyskland 1947–1953. Fra okkupasjon til forsvar av tysk jord. Elanders forlag, Oslo
- Jørgensen, Fridthjof 2007: Tale på 60-årsjubileet for Tysklandsbrigadens Veteranforening, avdeling Ringerike 20.03.2007
- Sætran, Sigurd 2015: 25-årsjubileum for Tysklandsbrigadens Veteranforening. Ringerikes Blad 14.07.2015
- Bjørntvedt, Halvor 2017: 70-årsmarkering for Tysklandsbrigaden på frigjøringsdagen. Ringerikes blad 08.05.2017
- Flere utdypende samtaler med de to veteranene fra Tysklandsbrigaden, Syver Fremgaard, Brig. 502, og Fridthjof Jørgensen, Brig. 512.

FORFATTEROMTALE

Syver Fremgaard, født 1930, er oppvokst i Reinli i Sør-Aurdal, men flyttet til Ringerike i 1945. Fra august 1950 til mars 1951 tjenestegjorde han i Tysklandsbrigaden. Etter avansementskurs på Politiskolen jobbet han som lensmannsbetjent i flere lensmannsdistrikt. Etter to år som konstituert lensmann i Vestre Ringerike lensmannsdistrikt, var han lensmann i Hole fra 1988–1997. Han har kongens fortjenestemedalje i sølv. Interesser: Har vært aktiv i skytterlaget og har vært sekretær og kasserer i Tysklandsbrigadens veteranforening, avdeling Ringerike.

Fridthjof Jørgensen er født i 1931 i Hønefoss, og etter endt utdanning vendte han tilbake til hjembyen. Fra oktober 1951 til mai 1952 tjenestegjorde han i Tysklandsbrigaden. Etter å ha tatt gullsmidutdannelse ved Statens Håndverks- og kunstindustriskole og fullført mesterbrev i gullsmidfirmaet J Tostrup i Oslo, gikk han inn i familiebedriften J Jørgensen AS, som han drev til han gikk av med pensjon. Interesser: Lokalhistorie, særlig Hønefoss' byhistorie, som han selv har formidlet i Rotarys første Hønefossfilm fra 2016. Er aktiv i Rotary, Frimurerfløjen og Frimurerkoret.

Marit Stubbraaten, født 1945, er cand.philol. fra Universitet i Oslo med fagkretsen nordisk hovedfag, engelsk og historie. Hun er pensjonert lektor fra Ringerike videregående skole. Har vært redaksjonsmedlem i Heftet Ringerike fra 2015.



Utsikt vestover fra det høyeste punktet på Hestebrenna 02.05.2014. Det nærmeste vannet er Saksentjern, og lenger bak ligger Sognevannet. I horisonten sees midt i bildet Blefjell, noe lenger til høyre Gaustatoppen og helt til høyre noe av Norefjell.

Vikerfjell og Hestebrennajuvet naturreservat

I 2017 ble Vikerfjell naturreservat åpnet av klima- og miljøstatsråd Vidar Helgesen.

I det samme området finnes også Hestebrennajuvet naturreservat som ble vernet i 2011.

Begge naturreservatene er vernet ved frivillig vern.

Ragnvald Lien

Selv om altså grunneierne har gått inn for vernet og deltatt sammen med sine organisasjoner i diskusjoner om vernebestemmelsene, er vernet fastsatt ved kongelig resolusjon med hjemmel i lov om forvaltning av naturens mangfold (naturmangfoldloven), og vernet er fremmet som lovforslag av Klima- og miljødepartementet.

Hva er frivillig vern?

Frivillig vern innebærer at grunneier tilbyr staten vern av egen skog. Miljøvernmyndighetene (Fylkesmannen og Miljødirektoratet) vurderer tilbudet og iverksetter naturfaglige registreringer for å kartlegge verneverdiene. Om det etter en slik registrering vil være aktuelt å fremme et verneforslag for det aktuelle arealet, skal det gjennomføres forhandlinger med grunneier om avgrensning, verneforskrifter og økonomisk erstatning. Når staten og grunneier er

kommet til enighet om disse punktene, vil området gjennomgå vanlig saksbehandling i tråd med naturmangfoldloven. Erstatningsbeløpet til de enkelte grunneiere er skattefritt.

Frivillig vern av skog resulterer i verneformen naturreservat. Skogen vernes mot hogst og andre inngrep som for eksempel nye bygninger, veier, kraftledninger og drenering. Eiendomsretten tilhører fortsatt skogeieren, og vernet berører i liten grad beite, jakt eller fiske. Eksisterende bygninger, stier, løyper og veier kan brukes og vedlikeholdes, men innenfor rammene som trekkes opp i verneforskrift og forvaltningsplan. En god grunn til at skogeiere velger å tilby skogen til staten for vern, er for å sikre seg økonomiske verdier i skog med høye naturverdier og som dermed uansett ville begrense eller hindre hogst. (Fylkesmannen i Aust-Agder, 2018)

Avtalen mellom skogeier og staten ved Miljødirektoratet skal angi den erstatningen skogeieren skal gis for de tap som påføres gjennom at skogen vernes.

Tapet er summen av den årlige avkastningen som skogen ville ha gitt ved en alminnelig og fornuftig drift. Erstatningens størrelse påvirkes av mange forhold og er individuell for hver enkelt eiendom innenfor et område.

Som en pekepinn kan nevnes at de erstatninger som hittil er oppnådd strekker seg fra 300–5000 kroner per dekar, alt avhengig av skogkvalitet, sortimentsfordeling, bonitet og tilvekstforhold, tilgjengelighet, driftsforhold og andre forutsetninger. Fra skogeier har inngått skriftlig avtale om frivillig vern av et skogområde vil det påløpe vederlagsrente som for tiden er 2,6 % av talt erstatningsbeløp. (Allskog 2015).

Hestebrennajuvet naturreservat

Hestebrennajuvet ligger ca. 10 km nordøst for Sokna. Reservatet er tilgjengelig fra Sokna og fra Ådalen via skogsveier, og Turistforeningen har en blåmerket sti gjennom området. Reservatet er ei sørvendt li med flere småvann, myrer og to bekkeløfter. Verneverdiene er knyttet til gammel gran- og ospeskog. Formålet med naturreservatet er å verne et område med gammel skog under naturlig skogutvikling. Naturreservatet berører gnr./bnr. 142/19 i Ringerike kommune og dekker et areal på 2 222 dekar. Anne Bang Lyngdal har hjemmel på eiendommen som er utskilt fra Hallkjennrud i 1938. Den dekker totalt 2 958 daa da søndre del med høyde 452, Saksentjernmyrene, Saksentjernveien og et stykke sør for Holslinja ikke er med i naturreservatet.

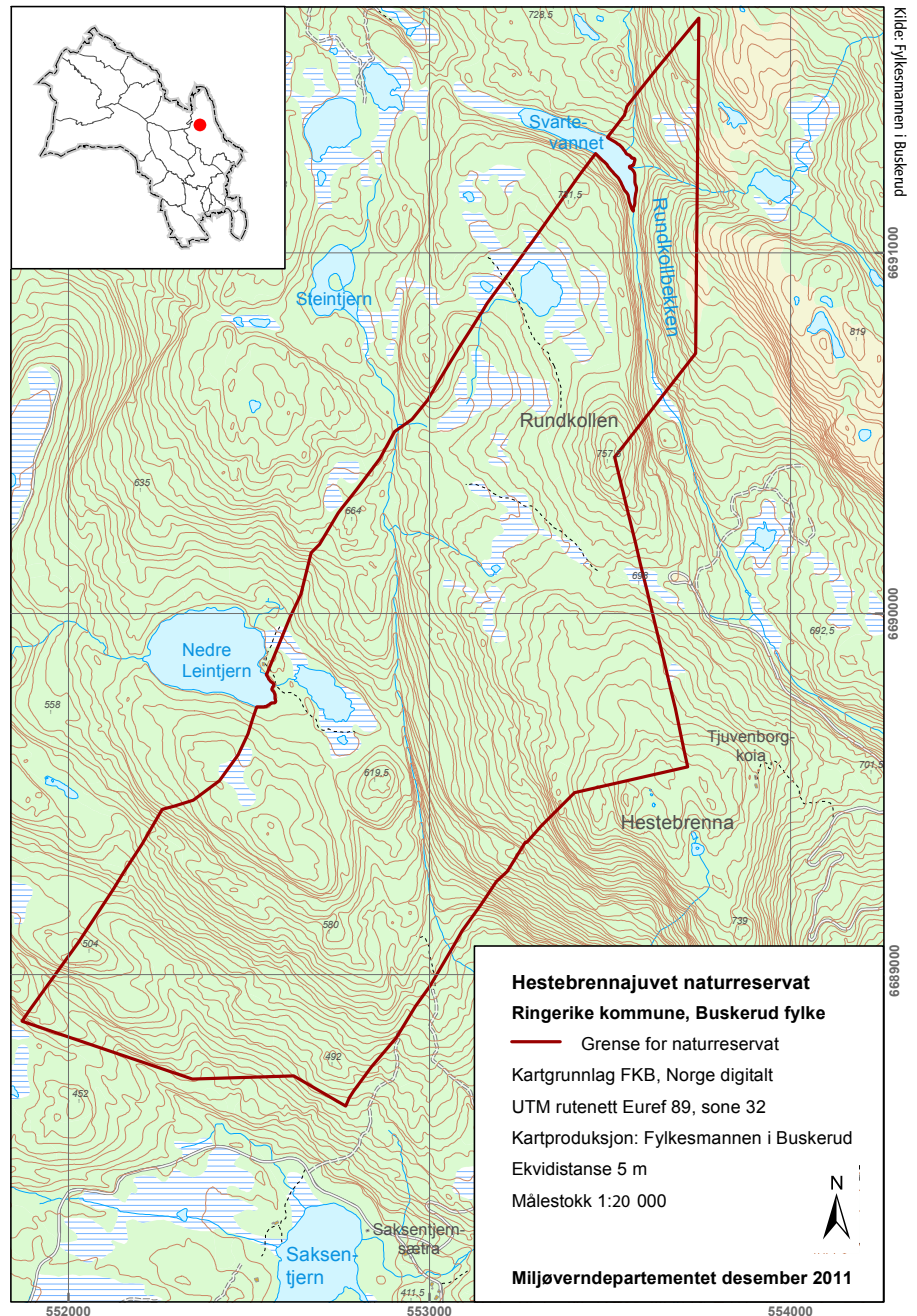
Naturfaglig kvalitet

Verdiene i Hestebrennajuvet er knyttet til gammel gran- og ospeskog, og området har potensial for biologisk mangfold. Berggrunnen er fattig, og vegetasjonen består i hovedsak av blåbærgranskog med betydelige mengder osp. Skogen har trolig vært utsatt for en kraftig brann og fått stå urørt etterpå. Trolig kan ospa gradvis bli utkonkurrert av grana. Eventuell skjøtsel for å favorisere osp må vurderes.

Vikerfjell naturreservat

Vikerfjell ligger vest for Sperillen. Selve Vikerfjell på 1039 moh ligger rett vest for Elsrud, men navnet brukes også om et større fjellparti. Naturreservatet er et stort og sammensatt område som omfatter Vikerfjell, Gyranfisen, Treknatten og deler av Urdevassfjellet. Mellom disse er det lavere fjelltopper, lavfjellsplatå, myrområder og vann, samt skogkledde daler og liser. Reservatet er dominert av næringsfattige bergarter som består av harde mineraler. Disse forvitrer langsomt og gir skrint jordsmonn. På toppene er det mye bart fjell. Den største skogen finnes i Vidalen og ved Foss-holmfjellet. Isolert fra hovedområdet er Eidvasskollen, Delesnatten og Snaråsen i Strømsoddbygda også med i Vikerfjell naturreservat. Her ligger gamle bjørnestillinger (Lien 1986).

Naturreservatet berører 38 forskjellige gårdsnummer/bruksnummer i Ringerike kommune. Først på Soknedals-sida: 149/4 (Pukerud og Hovland sameieskog), 144 (mange bnr. av Strømsoddbygda)



Hestebrennajuvet naturreservat.



Skytestilling for bjørn 200 m sør for høyde 619.5 ved Hestebrennajuvet.

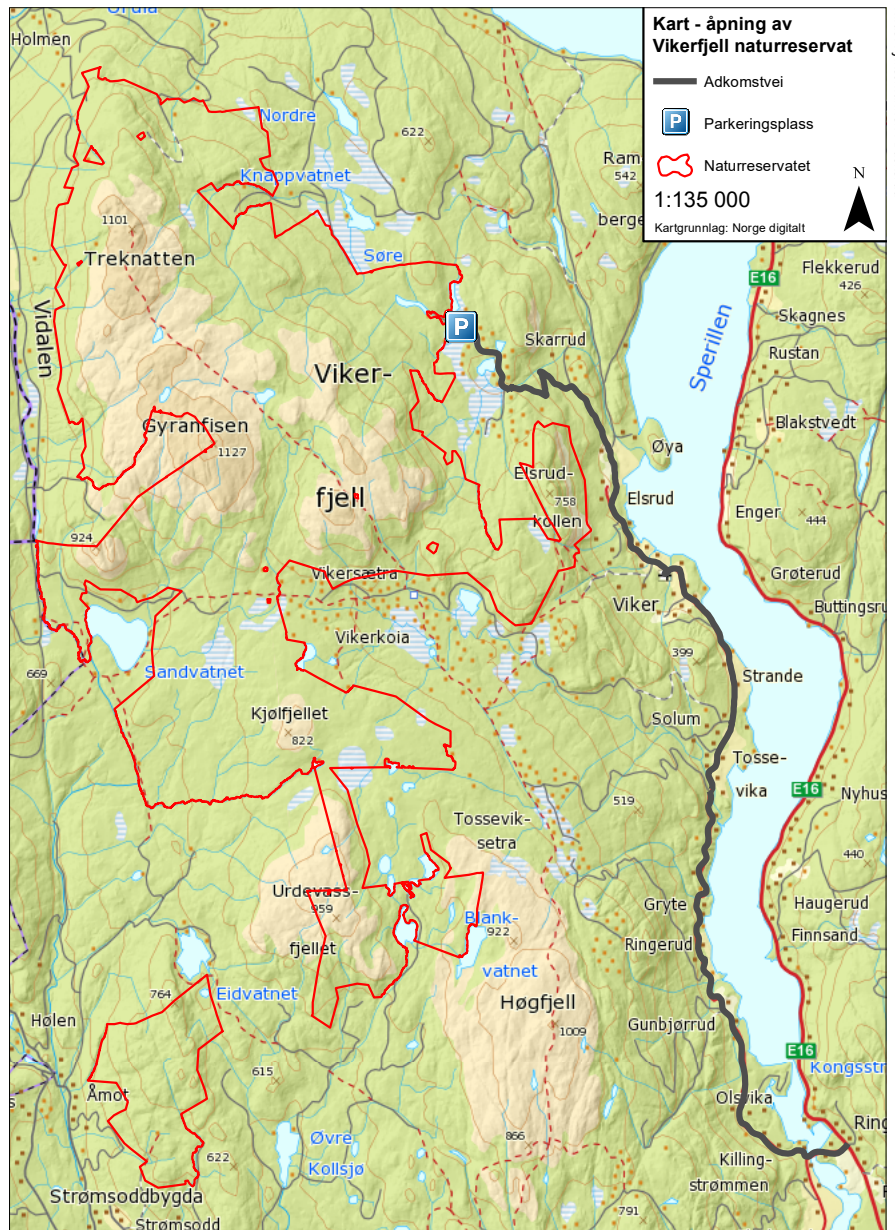


Mjuktjafs (Evernia divaricata) vokser hovedsakelig i fuktig granskog. Illustrasjonsfoto fra Notodden, Telemark.

der Åmot også inngår), 148/86 (Lundesgården, Nedre Fjellskog), 149/2 (Ree). Så Ådal: 293/1 (Skarrud/Skalerud), 293/5 (Langsvasslia), 294 (flere bnr. Elsrud), 295/1 (Viker), 296/1 (Strande), 297/1 (Tossevika), 305/5,9 (Holte), 305/49 (Guttormslia), 306/1,3 (Fossholm), 307 (Lindelia, flere bnr.), 308/2,5 (Bakke skog), 309 (Lindelia øvre, mange bnr.). Arealet på 80 186 dekar er 36 ganger så stort areal som reservatet ved Hestebrenna!

Naturfaglig kvalitet

Størst verdi har Vikerfjell som storområde og som typeområde for de høyere-liggende åstraktene på Østlandet. Det er vanskelig å finne tilsvarende områder av samme verdi og størrelse. Reservatet er et stort naturskogområde med gammel barskog. Særlig er furuskogen lite påvirket, mens granskogen er noe mer preget av tidligere plukkhogster. Det forekommer kjerneområder som er nær urskog, og området er nasjonalt viktig for den sårbare lavarten *mjuktjafs*. Reservatet vurderes som nasjonalt verneverdig.



Vikerfjell naturreservat. Kartet ble utarbeidet til åpningen i 2017.

Påvirkning

Vikerfjell er mye brukt til friluftsliv både sommer og vinter, og stier og skiløyper går gjennom området. Hvert år arrangeres skirenn (Vikerfjelløpet) og hundeløp. Enkelte driver med miljøba-

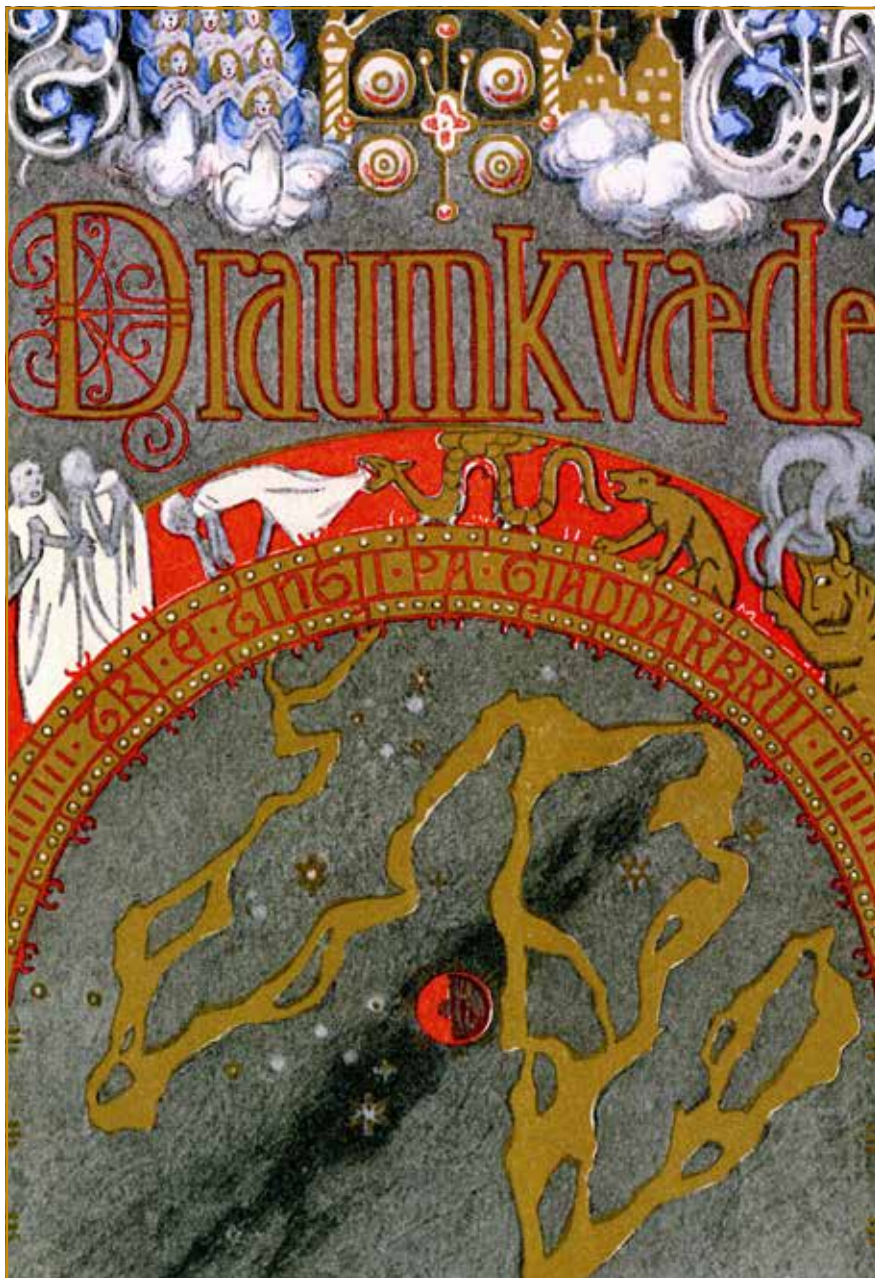
sert reiseliv knyttet til for eksempel jakt, fiske, hundekjøring og andre naturopplevelser. Det ligger hyttefelt langs ved reservatet, og enkelte hytter ligger inne i reservatet. Flere skogsbilveier og trakturveier går inn i reservatet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Allskog 2015: Produktark – Frivillig Vern 30.01.2015. https://www.allskog.no/upload/2016/09/20/produktark-frivillig-vern_2016.pdf
- Forskrift om vern av Hestebrennajuvet naturreservat, Ringerike kommune, Buskerud. Lovdata.
- Forskrift om vern av Vikerfjell naturreservat, Ringerike kommune, Buskerud. Lovdata.
- Fylkesmannen i Aust-Agder: Frivillig vern. <https://www.fylkesmannen.no/Aust--og-Vest-Agder/Miljo-og-klima/Verneomrader/Frivillig-vern/>. Nettside lastet ned 07.03.2018.
- Miljødirektoratet: Faktaark naturbase Hestebrennajuvet <http://faktaark.naturbase.no/Vern?id=VV00003041> Lastet ned 07.03.2018.
- Miljødirektoratet: Faktaark naturbase Vikerfjell <http://faktaark.naturbase.no/Vern?id=VV00003229> Lastet ned 07.03.2018.
- Lien, Ragnvald 2013: Bjørnstillingerne ved Eidvasskollen. I: Hefte Ringerike nr. 85: 32–35.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien ble født på Sokna i 1951. Etter realfagsstudier på Blindern, fikk han lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Lien var tilsatt ved Ringerike videregående skole fram til 2016, fra 2009 som rektor. Lien har publisert lokalhistorisk og slekthistorisk materiale i *Dalen vår* og *Hringariki*. Han har vært medlem av redaksjonen for *Hefte Ringerike* fra 2010 og er redaktør fra 2015.



En av de tolv berømte fargeillustrasjonene Gerhard Munthe (1849–1929) lagde til Molke Moes tekstugave av Draumkvedet i 1904.

Draumkvedet inn i gudstjenesten første søndag i januar med korsang, kveding og felespill, trolig for å etablere en ny tradisjon. Og visekvedere kan melde om et stort og lydhørt publikum overalt der de opptre, ikke minst i Telemark. Alt dette bidrar også til å fornye kunnskapen om de initiativrike og forutseende menn og kvinner som på 1800-tallet så det som en livsoppgave å få samlet inn viseskattene mens de enda var levende folketradisjon i bygde-Norge: Magnus B. Landstad, Olea Crøger, Ludvig Lindeman, Sophus Bugge, Moltke Moe...

Den første norske folkevisesamling

Til dette historiske «stjernelaget» hører også Jørgen Moe (1813–1882), men hans pionerinnsats som folklorist er først og fremst knyttet til folkeeventyrene som han samlet og ga ut i samarbeid med Peder Chr. Asbjørnsen (1812–1885). Det kan derfor være på sin plass å foreta et tilbakeblikk på den delen av hans kulturhistoriske virkefelt som ufortjent har blitt stilt i skyggen av eventyrsamleren, nemlig hans grunnleggende vitenskapelige befatning med de norske folkevisene.

Da de to vennene i 1837 ble enige om å gå sammen om en tradisjonstro innsamling og utgivelse av eventyrene våre, etter mønster av brødrene Grimms tyske *Kinder- und Hausmärchen*, var de hverken døve eller blinde for at norsk folkediktning også omfattet en mengde gamle sagn og viser. Men for å kunne klare å samle inn også noe av dette, har de trolig inngått en tilleggsavtale om å fordele oppgavene imellom seg, slik at Asbjørnsen tok for seg sagnene og Jørgen Moe den lyriske tradisjonen. Det var i alle fall det som skjedde, selv om det blant Moes opptegnelser i 1840-årene også finnes enkelte sagn.

Det må likevel ha vært en overraskelse at Moes første bokutgivelse med folkediktning var en samling folkeviser, for det er neppe tvil om at eventyrene var høyest prioritert. Men alt i 1840 forelå altså *Sange, Folkeviser og Stev i Norske Almuedialekter* med en innledning av cand. theologiae Jørgen Moe på P.T.

Jørgen Moe og folkevisene

Det er for tiden en sterk interesse for de gamle norske folkevisene. I 2016 ble det satt sluttstrek for et enestående samarbeidsprosjekt mellom Norsk Visearkiv ved Nasjonalbiblioteket og Norsk Folkeminnelag: fire store bind med til sammen over 1500 melodier til norske middelalderballader!

Ørnulf Hodne

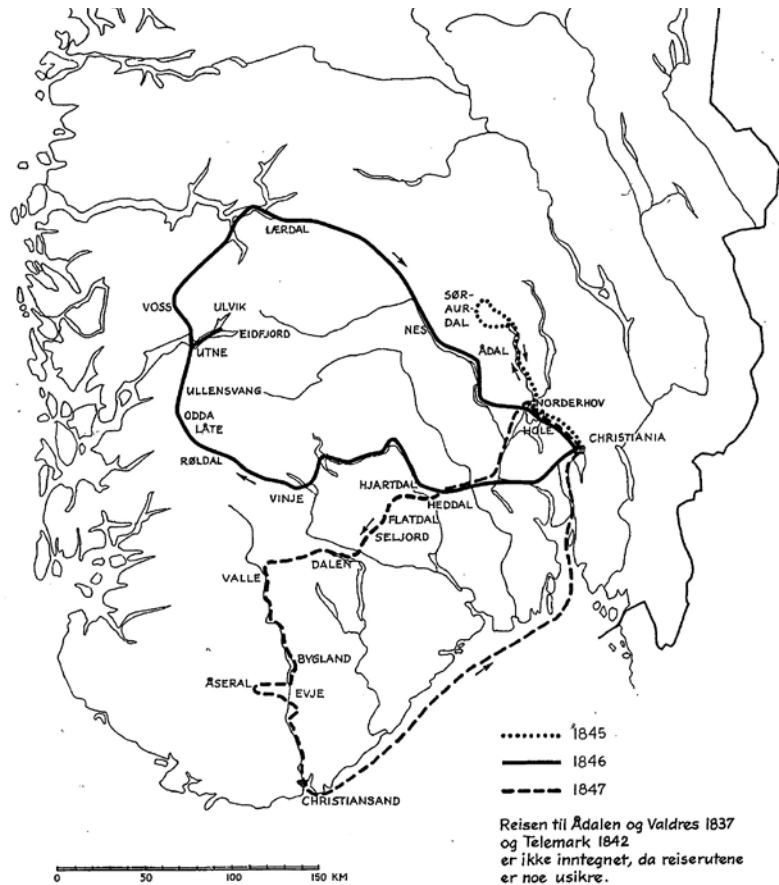
Høsten 2017 kom Landstads berømte samling *Norske Folkeviser* fra 1852 i sin fjerde utgave, men denne gang forsynt med en 200-siders innledning om verkets teksthistorie og betydning som inspira-

sjonskilde for forskere, diktere, kunstmalere og musikere like til våre dager. Den norske opera og Nasjonalbiblioteket har satt ballader på agendaen, og for andre år på rad har Oslo domkirke gått til det oppsiktsvekkende skritt å ta



Over: Norges første folkevisesamling utgitt av Jørgen Moe i 1840. Bare et fåtall av de 46 numrene er ekte og original folkediktning. Boka fikk likevel stor betydning ved å inspirere Moe og andre til nye innsamlinger.

Høyre: Jørgen Moes innsamlingsreiser.



107-78

Mallings forlag i Christiania, over et år før første hefte av *Norske Folkeeventyr* utkom. Den vesle boka inneholdt 46 lyriske numre og et lite meloditillegg med *Norske Nationalmelodier* samlet av organist Ludvig Mathias Lindeman, samt noen komposisjoner etter den kjente hardingfelespilleren Malise-Knut, født på slutten av 1700-tallet.

Boka er historisk ved å være den første norske folkevisesamling, men det kom også til å prege den på flere måter. Av de 46 numrene er bare et mindretall ekte folkediktning, først og fremst steventene og fem episk-lyriske viser (ballader): *Mas aa en Lasse*, *Rabna-Brydlaup uti Kraakalund*, *Sjugur aa Trol-Brura*, *Lage aa Jo* og *Truls mæ Baagan*. Resten er folkelig dialektpoesi fra 18. og 19. århundre, dels anonym, dels etter navngitte forfattere, blant dem Edvard Storm og Henrik Wergeland. Mye tyder på at også den ekte folkediktningen skrev seg fra trykte, sekundære kilder, ikke fra egne oppskrifter. Kjempevisene *Sjugur aa Trol-Brura* og *Lage aa Jo* oppgir han å ha hentet fra Lorentz Klüwers *Norske Mindesmærker* (1833), og de fleste steventene fikk han av presten og folkeminesamleren Andreas Faye (1802–1869). Samlingen røper at Jørgen Moe på dette

tidspunkt manglet førstehånds kunnskap om ekte og levende norsk balladetradisjon. Selv etter Telemarksreisen i 1842, da han for alvor ble oppmerksom på den rike visetradisjonen her, tvilte han på om kjempevisene var annet enn oversettelser eller omdiktninger fra Peder Syvs danske visebok fra 1695, på folkemunne kalt «Kjempeboka».

Ikke fra «Kjempeboka»?

«Jeg overbeviste meg imidlertid etterhaanden om, hvor meget jeg her havde feilet», skriver han flere år senere i innberetningen fra Vest-Telemark og Setedal sommeren 1847.

Vistnok synges i Thelemarken en heel Deel Viser af «Kjempeboka», stykkeviis overførte i Folkets Mundart, men ved Siden av disse har man et meget stort Antal originale Viser, til hvilke man oftere finder de nærmeststaaende Pendanter [motstykke, make] hos Svenskerne end hos de Danske.

Men inntil videre manglet altså Moe kunnskap om dette originale grunnlagsmaterialet og ble kritisert for det. En som tidlig ble klar over feilene i Moes visesamling var Ivar Aasen. 24. juli 1842 noterte han i dagboka si:

[jeg] havde blant Andet undersøgt Rigtigheden af de norske Folkevise, som Hr. Moe i Kristiania har udgivet, men havde fundet at denne Visebog er fuld av betydelige Feil, hvilket ogsaa havde været min Formodning.

Ut fra sitt kjennskap til norsk bygdekultur må vi tro at Aasen med ”betydelige Feil” sikter både til innhold og språkform. I slutten av 1840-årene konsulterte Moe flere ganger Aasen om folkeviseene. Dette kan bety at den reviderte andre-utgaven fra 1848 (*Norske Viser og Stev i Folkesproget*), med et supplerende forord av professor P.A. Munch, også er merket av Aasens sakkunnskap. Utgaven er et forsøk på å eliminere de mest påtrengende feilene i den første samlingen etter de retningslinjene P.A. Munch gjør greie for i det nye forordet:

Forandringene bestaa dels deri, at enkelte mindre egte, og overhoved som Folkevise mindre passende Stykker ere ombyttede med andre og mere passende, dels ogsaa deri, at man har søgt at forme Retskrivningen mere efter Sprogets Aand, og saavidt muligt gjøre den fælles for alle eller for de fleste Stykker.

Vitenskapelig innsamling

Den kildekritiske, profesjonelle folklorist som taler til oss gjennom arbeidet med folkeeventyrene, ser vi lite til i Moes første visesamling fra 1840. Likevel var dette en viktig bok fordi den rettet søkelyset på folkevisene, og som sønnen Moltke Moe sier, godtgjorde for byfolk at det ved siden av kunstpoesien levde en karakteristisk folkediktning og folkesang i landet vårt, på bygdemål, og gjorde det samtidig til et nasjonalt kulturprogram å hente også dette frem og gjøre det til helefolkets eiendom. Så høy var nemlig Jørgen Moes målsetting med den vesle boka. Måten å gjøre det på står å lese i bokas lange og berømte innledning (*Nogle indledende Ord: V–XII*), en programerklæring som kanskje mer enn noe annet satte fart på innsamlingen av norske folkeviser. Selv kaller han den en «lille Afhandling».

For det første håper han at folkediktningen vil inspirere diktere til å skape en ny nasjonal kunst. Selv takserte han i så måte eventyr og sagn høyere enn «de kun sparsomt forekommende versificerede Former»:

men ikke desto mindre fortjene uidentivl ogsaa disse sidste fuldt vel Opmærksomhed, og det saameget mere som de ere sjeldnere. De have desuden Noget, der man og vil skaffe dem Indgang til Øre og Hjerter – deres Melodier, disse ofte saa uendelig deilige Toner, hvori vore Fjelddales Lyst og Smerte løse og udaande sig.

For det andre ville dialektene med sine bygdemålsord være en kilde til berikelse og fornorsking av skriftspråket.

Jeg vil nemlig ingenlunde have lagt Dølgemaal paa den min Overbeviisning, at det er det eneste Rigtige at vore Skribenter fra Almuesprogets Guldgruber hente, hvad de tiltrænge og hvad de med Fordeel kunne benytte; disse Gruber eie Malme, der have en klar og kraftig Klang til Toner netop for Det, Normænd have at sige og synges.

I så måte har han ”et freidigt Haab til Hr. Welhaven, et Haab flere af hans Digte have ikke alene vakt, men for mig endog for en Deel fyldestgjort.” For det mangler ikke eksempler på at Moe selv levde opp til sitt eget dikterprogram og lot seg inspirere av folkediktningen, fortrinnsvis sagn, til flere «nasjonalromantiske



Foto: Fotograf ukjent

*Olea Crøger til venstre og en informant.
Statue av Anne Grimdalen utenfor Heddal stavkirke.*

ballader»: *Drømmentuten, Helgenotra, Furudals-Kastet, Seer-Signe, Fanitullen og Guttorm Svendkall*. Folkevisenes inspirasjonsverdi var i større grad basert på det rent lyriske og mindre på selve stoffet og hadde dermed større poetisk egenverdi enn prosadiktningen. Men her sto man overfor det problem at det åpenbart var samlet inn bare en liten del av det tradisjonsmaterialet som fantes rundt i bygde-Norge, og dette mente nå Moe at det hastet å gjøre noe med. Oppfordringen om en økt innsamling av folkeviser finner vi som en «fotnote» nederst på side IV, mellom innholdslisten og forordet.

Olea Crøger

Appellen om bidrag førte ikke til at den reviderte andre-utgaven av visesamlingen fra 1848 ble så mye rikere og fyldigere enn første-utgaven åtte år tidligere; den manglet fortsatt originale middelalderballader. Ikke desto mindre førte denne diskrete oppfordringen til et gjennombrudd for balladeinnsamlingen i Norge. Det skyldtes mer enn noen annen en 40 år gammel Telemarkskvinne, prestedatteren Olea Styhr Crøger (1801–55) fra Heddal, som i over 20 år var sang- og musikk-lærer ved seminaret i Kviteseid, den første permanente lærerskolen i landet. Det var visselig «tonane som fyrst kveikte samlarhugen» [...]. Men ho lærde snart aa setja pris paa visune med, og ikkje berre folkevisune, men bygdediktingi liksovel.» (Heggveit og Berge 1918). Hun skydde ingen anstrengelser for å finne en god melodi eller ny vise, skriver Berge, og refererer fra et brev etter hennes svoger:

Med Gitteren [gitar] paa Ryggen vandrede denne originale Dame mangen Gang over Skog og Ødemarker hen til afsides Steder, hvor hun havde hørt om nogen som kunde en vakker Sang, og med sit blide, venlige Væsen formaaede hun da disse tilbageholdne, ofte gamle Mennesker til at fortælle Sagn eller synges for sig, satte Melodien ned paa Stedet. (Heggveit og Berge 1918:36f.)

Ifølge Berge var hun alt i gang med å samle ballader i Kviteseid da Jørgen Moes første visesamling kom ut i 1840: *Det er soleis ikkje berre 'Moes lille bog' som 'tilskyndet' jomfru Crøger til aa samle, so som Moltke Moe segjer, men Mallings-boki hev truleg 'tilskyndet' henne til aa samle vidare, med endaa større idugskap. (ibid.:34).*

Hun så sikkert svakhetene i Moes bok, og må ha oppfattet utgiverens oppfordring til leserne om å bidra med viser og melodier til en større utgave, som en utstrakt hånd til samarbeid.

I 1842 hadde Olea Crøger ferdig et stort manuskript med visetekster, toner og stev som har blitt kalkulert til 12–14 ark, det vil si en bok på ca. 200 sider. Med dette i kofferten reiste hun til forlegger Mallings i Kristiania for å få det utgitt. Han kjøpte stevsamlingen for 5 speciedaler, men folkevisene ville han ikke ha. Da heller ikke Moe viste dem den nødvendige interesse, ble det ikke inngått noen avtale med henne. Dette

fremgår av et brev sokneprest i Seljord Magnus B. Landstad sendte sin venn og slektning riksantikvar Christian Lange (1810–61) 16. desember 1848 (Laache og Liestøl 1926:35).

Hva som videre skjedde med vise-manuskriptet, er fortsatt noe uklart, men honoraret uteble i alle fall, og det ble liggende hos Jørgen Moe, som på den tid (1842–44) var huslærer hos verks-eier Nicolai Aall på Nes jernverk ved Tvedestrand. Men tidlig i 1843 mistet Olea Crøger tålmodigheten og henvendte seg til Landstads svoger, sokneprest Mauritz Tønnesen i Nissedal, for å få hjelp med utgivelsen og bad Malling om å få manuskriptet sitt tilbake.

Men Moe nektet å utlevere det. «Tiden til deres Udgivelse er ikke nu forhaanden; heller ikke har jeg lyst til uden videre til den første den bedste Fusker at aftræde min Redactionsret», skrev han til Asbjørnsen april–mai 1843 (Krogvig 1915:228). Året etter skriver han imidlertid direkte til Tønnesen, og da er tonen en helt annen. Han opplyser at han har sendt Crøger-manuskriptene tilbake til Malling og ønsker samarbeidsprosjektet alt godt. «Min Bog bliver nemlig anlagt efter en ganske anden Maalestok og vil neppe see Lyset i de første Aar.» (Laache og Liestøl 1926:4–5). Når det likevel ikke ble noe av viseprosjektet til Olea Crøger og Tønnesen, kan det skyldes at Malling ble sittende med manuskriptet, men også at «Arbeidet havde sine uberegnede Vanskeligheder», ifølge Landstad. «Saa var det at Jfr. Crøger henvendte sig til mig.» (ibid:36). Hennes ærbødige og engasjerte samarbeidsinvtitt til Landstad er datert Nissedal 10. april 1844:

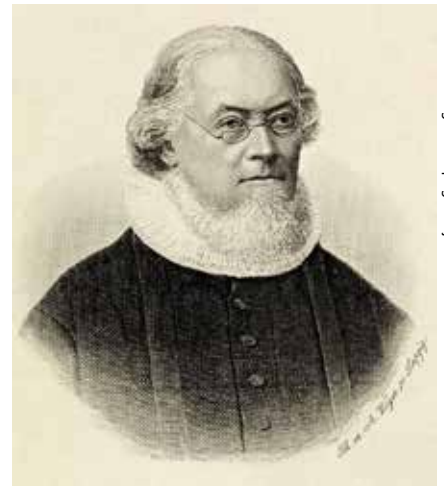
Jeg vilde spørge Dem om De vilde paatage Dem at være Redaktør og Udgiver af de Kjæmpeviser, Sagn og Eventyr og andet saadant som jeg kunde faae samlet,-. Jeg troer ogsaa, at naar jeg tilskrev Lindeman, og underrettet ham derom, han ogsaa vilde være villig til at hjælpe med Musikken. Men gode Herr Pastor, vil ikke De være Hovedmanden for det Hele, da gaer dette igjen istaa og falder sammen til sit forrige Intet. (Hans Landstad 1989:21).

Denne gang lyktes det henne å få i stand en bindende og konstruktiv samarbeidsavtale, trass i enkelte betenkeligheter fra

Landstads side. De «må ha blitt samde om at folkevise- og stevoppskriftene hennar skulle gå inn i hans store folke-viseutgåve mot at dei delte gevinsten.» (Alver, Kvideland og Ressem 2004:20). Hvilke Crøger-oppskrifter det her dreier seg om er uklart, for året etter mottok hun et brev fra forlegger Malling, der han avkrevde henne et be-kreftende samtykke til å benytte de tidligere «fremsendte Kjæmpeviser» i den nye visesamlingen han og Jørgen Moe var i ferd med å planlegge (Laache og Liestøl 1926:36–37). Men Olea Crøger nektet for å ha gitt et slikt samtykke, og Malling måtte erkjenne at han dermed ikke hadde rett til å disponere over manuskriptet hennes, som trolig ble liggende ubrukt i forlaget. Olea Crøgers bidrag til Landstad-prosjektet må derfor ha vært kopier og kladder til originalmanuskriptet fra 1842, samt nyere oppskrifter. I alle fall utgjorde hun og Landstad nå en så stor utfordring for Moe og Mallings nye folkevisesamling, at Moe gikk til det oppsiktsvekkende skritt å oppfordre konkurrenten til å skrinlegge sitt viseprosjekt i Vest-Telemark og mot betaling overlate oppskriftsmaterialet derfra til dem! Det skjedde i et brev til Landstad 12. oktober 1845 mens han fremdeles var sokneprest i Seljord, og Moe var lærer i religion og norsk ved Krigsskolen i Kristiania. Moes henvendelse er sitert i et brev Landstad skrev til Christian Lange i 1848 (Laache og Liestøl 1926:37–39), og her forteller også Landstad at han avslår henvendelsen (ibid.:39).

Første og andre Telemarksreise

For Moe ble avslaget en kraftig påminnelse om at han ikke kunne dra vekslere på andres samlerarbeid. Ville han skaffe seg tilgang til den levende balladetradisjonen i Vest-Telemark, måtte han samle den inn selv i møte med tradisjonsbærerne, slik han gjorde med eventyrene. Fra hans første Telemarksferd i 1842 foreligger ingen reisebeskrivelse. Men den gikk trolig tur-retur Seljord via Notodden og Hjartdal, og resulterte blant annet i noen kjente eventyr etter den legendariske husmannskona Anne Godlid på Seljordsheia. Men da han søkte Universitetet om stipend til en ny samlerferd sommeren 1846, stod også folkeviseene på innsamlingsprogrammet. Målet var fjellbygdene i Øvre Telemark og Hardanger. Søknaden ble innvilget, og 3.



Magnus Brostrup Landstad
(1802–1880).

Foto: Th. et. A. Weger so. Leipzig / Nasjonalbiblioteket / Wikimedia

juli dro Moe fra Kristiania på sin lengste innsamlingsreise. Han var tilbake i hovedstaden 8. august.

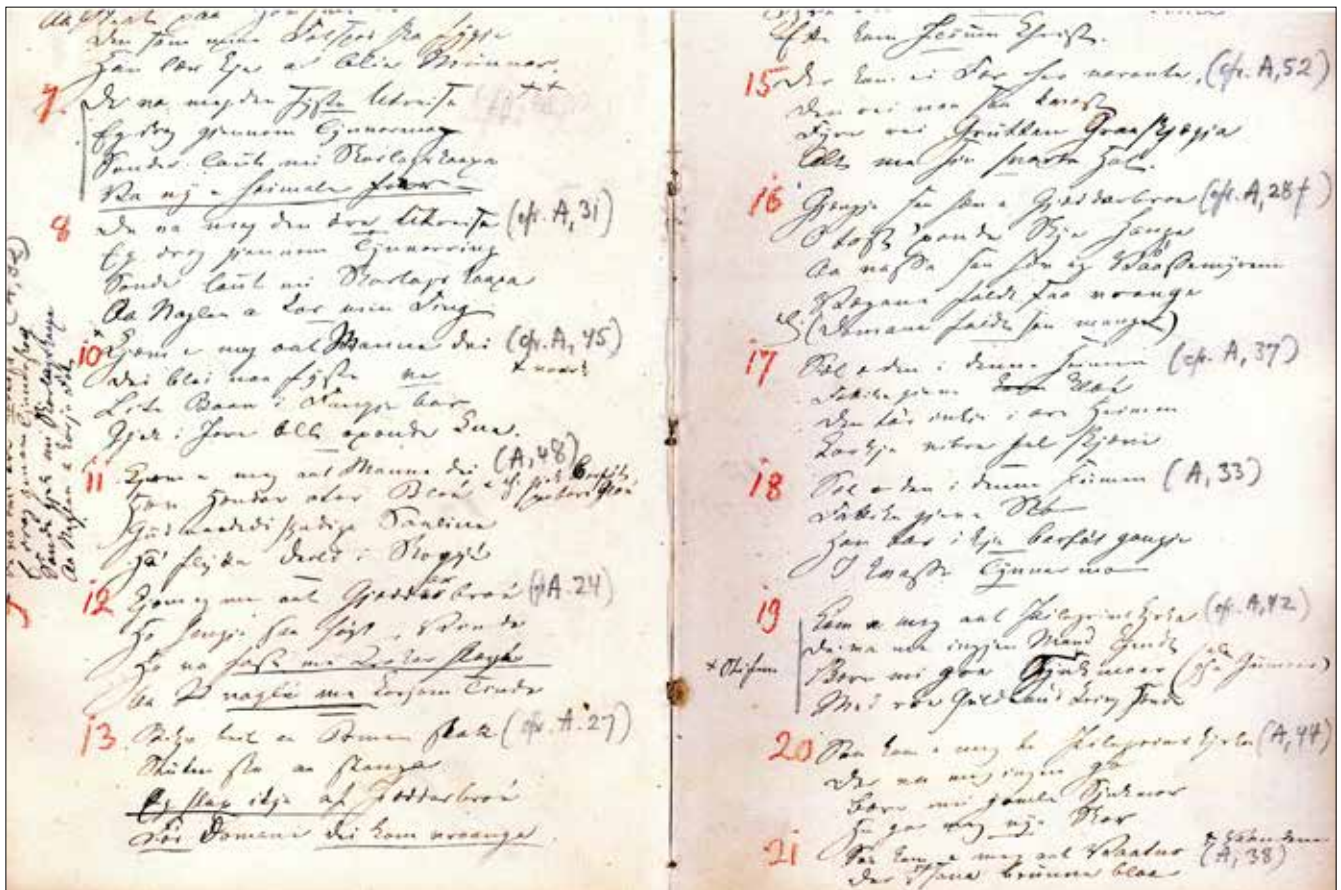
I sin *Indberetning fra turen* (først trykt i *Norske Universitets- og Skole-Annaler*, Chr. 1850) gir han først en mer detaljert beskrivelse av reiseruten, som gikk via Kongsberg gjennom Vestfjorddalen og over Møsstrand til Raulandstranden:

[...] herfra bøiede jeg sydvest gjennom Vinje, saa opad Grungedal og over Fjeldet til Røldal; herfra til Odda i Hardanger, hvor jeg gjennemsøgte Sør-og Eidfjorden, samt Ulvig, hvilke Egne af mig vare angivne som min Undersøgelses Hovedfelt.

Hjemveien gikk gjennom Voss, Lærdal og Hallingdal. Deretter summerer han opp innsamlingsresultatet:

Saaledes indsamlede jeg paa min Streiftour gennem Telemarken et betydeligt Antal Stev, endeel Kjæmpeviser og nogle andre Folkepoesier i metrisk Form. Ligeledes fik jeg her endeel Eventyr og Sagn, dog færre af det sidste Slags. Idet Hele maa Thelemarken vist ansees som et af vort Lands rigeste Felter, naar Tale er om Indsamling fornemmelig af versificerede Folkepoesier.

Hardanger ble derimot en skuffelse når det gjaldt eventyr, men takket være ”et Par høit bedagede Kvinder, af hvis Mund først Døden vil tage de gamle, i Barndommen lærte Toner”, høstet han inn et ikke ubetydelig viseutbytte. Av oppskriftsbøkene hans går det frem at de to var søstrene Marit og Anna Ivarsdatter Opedal (”Blind-Anne”, 1769–1847) fra Ullensvang. Av Annas munn mottok



Jørgen Moes opptegnelser av Draumkvedet 1847, strofe 6–21, etter Anne Ånundsdatter Lillegård (1792–1863), Eidsborg. NFS Jørgen Moe 8:26–27.

Moe flere originale viser: Nykken, Belte, Kong Magnus, Skibatussin, Den bakvendte visen og balladen om Heming den unge, som er en del av tekstgrunnlaget for hans lille avhandling *Hemingsviserne* (først trykt i *Norsk Folkekalender for 1850*), som avsluttes med en ny oppfordring til allmennheten:

om at interessere sig for vore metriske Folkepoesiers Nedtegning og Afsamling, medens Saadant endnu er muligt. (-) Det tør hænde, at der om vor Folkepoesi engang vil kunne siges: hvad mange af Bygmesterne forkastede, blev vor Nationalitets Hovedhjørnesten.

Møtet med "Blind-Anne" og hennes "længe gjemte Skatte" inspirerte ham også til å skrive den kanskje vakreste, mest prosa-lyriske portrettskildring i norsk litteratur av en kvaderske og tradisjonsbærer, og som avsluttes med disse gudfryktige avskjedsordene:

Da jeg Dagen efter sagde Blind-Anne Farvel, græd hun og takkede mig for de gode Timer, vi havde havt sammen. "Vi sees nok ikke mer her paa Jorden", sagde hun; "naar du kommer til Harang igjen, er jeg sagtens død." Hun havde Ret. Ingen som besøger Sørfjordens vidunder-

lige Bredder, vil finde hende. Nu er hun atter flyttet under Tag med salig Provsten; Ullensvangs Kirkegaard har med sin Græstørv tækket over dem begge.

Jørgen Moes evne til fortrolig og respektfull nærkontakt med sine hjemmelmenn og -kvinner var et umistelig gode som også kjennetegnet hans samkvem med bøndene i andre sosiale relasjoner, og ga ham ny innsikt i deres skikker og tradisjoner. Et sterkt uttrykk for dette er folkelivsskildringen *Besøg i et Bondebryllup* (1847), basert på hva han og reisefellen som tilfeldige gjester fikk oppleve på en bryllupsgård i Bøgrenda i Tinn under Telemarksreisen 1846. Her var han en så engasjert og interessert observatør av dansen, stevningen og den eggende stevkaampen i laget, at brudeparet æret dem med et fat oppvarmet rømmegrøt for deres «Gemenhed» (folkelighet, gemyttelighet), og brudens mor bad dem skrive navnene sine på en papirlapp da de til avskjed kastet hver sin blanke sølvmynt i det tømte beger «for Brudeparets Førstefødte.» «Eg ska segja deg dæ, du!» sagde Konen med et fortroligt Nik: «Bli dæ Gut, ska 'en heite Theodor Jørgen.»

Tredje Telemarksreise 1847

Moes tredje Telemarksreise skjedde allerede sommeren etter i 1847. Også denne gang var det en hoved-målsetting å nå de nordvestlige deler av fylket «hvor jeg havde Grund til at formode at betydelige Fund af metriske Folke-digtninger vilde være at gjøre.» Dessuten ville han forlenge turen til Setesdal og Åseral. Men av innledningen til den 50-siders reiserapporten til Universitetet fremgår det at han fant det lite regningssvarende med et lengre opphold i kjempevide-eldoradoet Seljord, da han antok at:

Hr. Pastor Landstad, som i længere Tid har beskæftiget sig med Samling af denne Art Folkedigte, havde afhøstet, hvad her maatte forekomme [...]

Derfor dro han videre til Kviteseid og «opad det pittoreske Bandaksvand» til Trisetgrenda og Dalen. Der han losjerte åtte dager hos kunnskapsbasen Peter Mandt (1794–1860), mangeårig lensmann i Mo og Lårdal:

I sær var det tvende Personer, Opholdet hos ham bragte mig i Rapport til, som i denne Tid fra Morgen til Kveld gav mig fuldt Arbeide med at nedskrive Viser.

Den ene var husmannsenken Anne Ånundsdatter Lillegård (1792–1863) i Eidsborg; den andre tidligere underoffiser og hestehandler Bendik Ånundsen Sveigdalen/Felland fra Skafså. Begge var også blant Landstads hovedinformanter. Om Anne skriver Moe at alle kjempevisene hadde hun lært av bestemor i sin barndom og ungdom. «Hun var yderst troværdig og nøiagtig i sin Meddelelse, rettede sig selv strax, naar hun mærkede, at hun havde sunget feil, og angav omhyggelig alle Lacuner og de Varianter af Vers eller Strofer, hun vidste af.» Etter granskninger av originalopptegnelsene kom den svenske folkeviseforskeren Bengt R. Jonsson frem til at Moe skrev ned minst 15 ballader etter henne, blant dem *Horpa*, *Nøkken som belar*, *Margjit og Jon i Vaddelid*, *Liti Kjersti*, *Bendik og Årolilja*, samt *Draumkvedet* (Jonsson og Solberg 2011:441). Bendiks bidrag til Moes samlinger var tolv ballader, blant dem finner vi *Beiarblakken*, *Herre Per og Gjølali*, *Heming og Harald kongen*, *Hemnarsverdet* og *Åsmund Frægdegjeva* (ibid.:536).

I «Indberetningen» navnga Moe selv 27 kjempeviser som han skrev opp i Telemark denne sommeren, men her er ingen relatert til informanter. Like fullt er listen verdifull fordi den inngår i hans forskningshistoriske pionerforsøk på å dele visediktingen inn i karakteristiske hovedgrupper etter form og funksjon og illustrere dem med teksteksempler fra egne opptegnelser. Og hovedgruppe 1 er "kjempevisene", som «synes at utdmerke sig ved en sikker Opbevarelse af de mythiske Stoffe, og ved Djærvhed og Dygtighed, men ogsaa ved raa Kunstløshed i Behandlingen.» Som "Prøver" anfører han tre lange visetekster: *Draumkvæe* (som her tryktes for første gang), *Dæ bur ein Mann hær utmæ Aa (Horpa)* og *Bejar-Blakkjen*.

Bemerkelsesverdig er det at to av disse tekstene ikke er tradisjonstro gjengivelser av originaloppskriften, men Moes redigerte versjon av visene, dvs. en kompilasjon (sammensetning) med innslag fra flere varianter. Hans redaksjon av *Beiarblakkjen* er således «fremkommen ved en Sammendragning af 4 Traditioner fra Moe Hovedsohn og Skafse (Skafså) og Eidsborg Annexer, der følgelig havde omtrent samme Sprogidiom.» *Draumkvedeteksten* er basert på to tradisjoner – A og B og en



En av de tolv berømte fargeillustrasjonene Gerhard Munthe (1849–1929) lagde til Moltke Moes tekstugave av *Draumkvedet* i 1904.

«meget vidtløftig Opskrift C, besørget af forhenværende Klokker i Vinje, Niels Sveinungsen.» Men å innarbeide disse i en helhet har vært vanskelig, skriver han, særlig fordi C-versjonen inneholder flere heterogene strofer (eldre stev og deler av andre kjempeviser), som ikke lot seg tilrettelegge av den episke tråden i diktet. Han tør derfor ikke påstå at hans utforming er den eneste rette.

Moe gjør seg her til talsmann for et redigeringsprinsipp som ble mye brukt for eventyrene, men som også ble gjort gjeldende for folkevisene, ikke minst av Landstad og Moltke Moe. Men mens Landstad ble klandret for å ha brukt metoden ukritisk, ble den stort sett retningsgivende og vitenskapelig akseptert av andre ut fra den tankegang at variantene av en vise bidro til å resti-

tuere den og dermed gjorde redaktørens versjon mer lik den opprinnelige «idealformen».

Stev

Nest etter kjempevisene/middelalderballadene er det stevdiktingen som får mest omtale av de seks hovedkategoriene Moe deler folkevisene inn i. Allerede i innledningen til viseboka fra 1840 skriver han med kunnskap og poetisk innlevelse om disse enstrofingenes tilblivelse og bruk, denne «Levning af den Improvisation, gennem hvilken Fædrene med Lethed og Kraft udladede deres livfulde Indre», slik også de norrøne skaldene gjorde. I 1847 skiller han tydeligere mellom gamle stev, som ofte er fragmenter av dystre kjempeviser, og nyste stev med et ømt, lidenskapelig og mer improvisert og situasjonsbetinget innhold.

I det Hele er Sætersdalen det Strøg, hvor disse Smaadigte endnu skyde frem med den mest vaarlige Friskhed og Duft. I Sætersdalsjentens bløde Sprog lyder Stevets uendelige Variation af øm Længsel og kjærlig Sorg smukt og indtrængende, og ingen andensteds er der grædt en saadan Følelsens Dug over disse Folkepoesiens Smaablomster.

Resten av det metriske materialet delte han inn i disse fire hovedgruppene med hver sine kjennetegn og tekstprøver: Nyere viser av blandet innhold, rangleviser, barneviser «i Thelemarken Baantull», slåtter og lokker. «Hertil kommer endnu nogle af vore Folkelege og Gaader», som «ofte fremtræde i Versets Form.» Inkludert alle de viseopptegnelsene hans som ikke er referert i "Indberetningen", må resultatet av Moes innsamlingsreise til Vest-Telemark og Setesdal 1847 sies å være et av de mest betydningsfulle bidrag til viseforskningen her i landet på 1800-tallet. I tillegg kommer alt han samlet av eventyr, sagn og folketro på samme reisen. – «Fra Christiansand kom jeg den 22. August med Dampskibet tilbage til Christiania», heter det til slutt i reiserapporten. Og med så mye genuin visetradisjon i bagasjen må han ha kjent seg sikker på at han endelig var i stand til å få realisert sin gamle plan om en stor og nasjonal vitenskapelig folkevisesamling. Sammen med eventyrprosjektet er dette grunnlaget for universitetssøknaden hans av 28. november 1848 om et adjunktstipend for 1849–50 «for at studere og bearbejde Folkedigtninger.» Han skriver:

Dernæst var det min Agt, naar, formodentlig i Begyndelsen av Næste Aar, Hr. Pastor Landstad har udgivet sin med Flid i en rig Egn gjorte Samling af Kjæmpeviser at ordne til Udgivelse den Samling af Folkeviser, hvormed jeg, tildeels med offentlig Understøttelse, i flere Aar har været beskæftiget. Paa samme Tid vilde jeg naturligviis vigilere [passe på] for i muligste Grad at forøge min Samling.

Men til sin store skuffelse fikk han ikke beholde stipendet mer enn halvannet år, trass i at Jacob Grimm hadde støttet søknaden om fornyelse. Uten offentlig stønad så han seg ikke i stand til å gjennomføre planene og valgte å prioritere en ny, utvidet utgave av folkeeventyrene. Dermed ble det ikke flere bokpublikasjoner med folkeviser fra Jørgen Moes side enn de to nesten likelydende «minisamlingene» fra 1840 og 1848, mens Landstads Norske Folkeviser fra 1852/53 ble det ruvende nasjonalverket, trass i flere kritiske fagfelleverdninger, der også Moe lot sin stemme høre. Etter å ha lagt folkeminnevitenskapen bak seg og blitt residerende kapellan i Sigdal i 1853 med bosted i Krødsherad, stilte han sine visesamlinger til Sophus Bugges disposisjon. Tidspunktet er noe uklart, men det kan ha skjedd midt i 1850-årene, da Bugge tar det med i forordet til *Gamle norske folkeviser* som han gav ut i 1858:

Herr Pastor Jørgen Moe, hvem Studiet af vor Folkedigtning skylder saameget, har med en Velvilje og Tillid, som jeg ikke noksom kan paaskjønne, stillet til min fri Raadighed sine rige Samlinger



Fotograf: Ukjent / Wikimedia

Sophus Bugge fotografert i 1850-årene.

af norske Folkeviser, især fra Telemarken og Hardanger, hvoraf flere Optegnelser her ere benyttede.

I 1865 gav han så Bugge eiendomsretten til det han kunne bruke. I dag finnes, så vidt vites, alle viseoppskriftene i Moe-avdelingen i Norsk Folkeminesamling, Universitetet i Oslo, og her kan vi studere dem i original. I 2012 ble alle Jørgen Moes originalopptegnelser UNESCO-listet som Norges Dokumentarv sammen med de andre opprinnelige delene av Norsk Folkeminesamling: P. Chr. Asbjørnsen, Sophus Bugge, Moltke Moe og Magnus B. Landstad, ca. 1830–ca. 1904. Norges Dokumentarv er den norske delen av UNESCOs Memory of the World-Register. En rekke av Jørgen Moes viseoppskrifter er i årenes løp blitt publisert i ulike balladesamlinger, men fortsatt ligger mange av dem utrykte. Så en samlet utgave av hele det verdifulle oppskriftsmaterialet er fremdeles et ufullført prosjekt nesten 200 år siden det ble lansert for første gang.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Alver, Brynjulf, Reimund Kvideland og Astrid Nora Ressem 2004: Olea Crøger. Lilja bære blomster i enge. Folkeminneoppskrifter frå Telemark i 1840-50-åra. B.1. Norsk Folkeminnelags skrifter, 112. Oslo.
- Bugge, Sophus 1971: Gamle norske Folkeviser. Norsk Folkeminnelags skrifter, 106. Universitetsforlaget, Oslo. [Uendret opptr. av utg. fra 1858].
- Hegtveit, H.G. og Rikard Berge 1918: Olea Crøger. Norske folkeminnesamlarar, 2:1. Risør.
- Hodne, Ørnulf 1982: Jørgen Moe. Folkeminnesamlar, dikter, prest. Universitetsforlaget, Oslo.
- Jonsson, Bengt R. og Olav Solberg 2011: «Vil du meg lyde». Balladsångare i Telemark på 1800-talet. Novus forlag, Oslo.
- Krogvig, Anders 1915: Fra det nationale Gjennembruds Tid. Breve fra Jørgen Moe til P.Chr. Asbjørnsen og andre. Med en Indledning utgit av Anders Krogvig. Aschehoug, Kristiania.
- Landstad, Hans Th. 1989: M. B. Landstad på nært hold. Belyst ved familiebrev. Utg. av Landstadinstituttet i kommisjon hos Samlaget, Seljord.
- Landstad, Magnus B. 2017: Norske folkeviser. Med innledning og kommentarer av Ørnulf Hodne. Utg. av Stiftinga Nasjonal Landstadsenter og Institutt for sammenlignende kulturforskning. (Landstads skrifter, 4:1). [Først utgitt i 1853]. Redaktør for skriftene er Herleik Baklid. Novus forlag, Oslo.
- Laache, Rolv og Knut Liestøl 1926: Aktstykket til saga um nordisk folkeminnegranskning. I: Maal og Minne, 1. hefte, s. 1-63.
- Moe, Jørgen 1840: Sange, Folkeviser og Stev i norske Almuedialekter. Med en Indledning af Jørgen Moe. Mallings forlag, Christiania. [4. utg. 1988 er en faksimileutgave med etterord av Ørnulf Hodne. Norsk folkeminnelags skrifter, 132].
- Moe, Jørgen 1877: Samlede Skrifter. B.2. Cammermeyer, Kristiania.
- Tradisjonsinnsamling på 1800-talet 1964: Stipendmeldingar frå P.Chr. Asbjørnsen, J. Moe, L. Lindeman, S. Bugge og M. Moe. Norsk Folkeminnelags skrifter, 92. Universitetsforlaget, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Ørnulf Hodne (født 1935) ble i 1978 dr.philos. på en avhandling om Jørgen Moe og folkeeventyrene: informanter og utgivelsesprinsipper. Siden 1986 har han vært statsstipendiat til han ble pensjonist i 2005. Hodnes forskning har foregått innenfor et bredt felt, og av særlig betydning er hans *The types of the Norwegian folktale* (1984). For allmennheten er han nok likevel mest kjent for sine bøker om års- og livshøytider.



Ei historie om ØI-Per

Det var i slutten av juni, og på midten av 1970-talet.

Jeg og far min er på vei over Ringåsen. Vi går opp bakka over Prytzestein og gjennom åsen med blomsterenger på begge sider av veien. Vi kalte blomsterenga for Jonaland hvor'n Ola Eifinn, min kamerat i drømmene, bodde. Jeg og far min ska på Hønen og handle litt te oss sjøl og bikkjene.

Elling Lien Vistekleiven

Sommerbrisen rusker i panneluggen. Det er stille på veien, ikke en bil å se. Andre tider dengang. Det myldrer av alle slags insekter i floraen i veikantene. Hele sommer'n støver av fruktbarhet. Vi binder bikkjene i tømmerlekket festet til den store bjørka utafør butikken.

Bak disken står a Aslaug Johnsrud og handler me'n Johannes, mjælk og brød, joikakaker, kattermat og noen murere. Praten går lett i den gamle tømmerbygningen. Det er en dobbel hyllerad og hylle i kortenden av rommet. Bak disken er det ei hylle med tobakk, snus og diverse. Til venstre for disken, litt bortafør, er det drikkevarer og kjøledisk. I hjørnet til høyre er det lesestoff.

Far min deklamerer et dikt av en svenske, *Tvillingarna*. Den lille forsamlinga måper av forundring etterfulgt av en rungende latter når poenget kommer i siste setningen. Alltid rom for humor og sosialt samvær i den gamle kolonialen.

Vi pakker med oss varene og rusler ut i sommarsola denne lørdagen. Da vi når Pilegata ved Njardarhov, legger vi merke til en skikkelse på sykkel som bruker store deler av veibanen der han sykler opp bakken til Åsakrysset.

"Vi får vel hjelpe'n væ, Elling", sier far min. Vi strener etter og ser'n Per deise ned i grøfta rett før vi tar'n igjen midt i bakken. Han blir nok var oss, for'n ligger helt stille når vi nærmer oss. Kan-

skje at'n Per helst ikke ville bli sett og at'n bare ville være i fred der'n lå i grøfta, hvem veit. Vi ser en svær ryggsekk som vi skjønner det er øllflasker i. Per blir nesten borte under sekken sin iblant burot og reinfann.

Ei fuglevikke ligger på tvers over lokket på sekken hass Per. De fine blomstene ligner fugler på ei snor og blir symbolet på sommer'n her vi står og ser at'n Per prøver å late som han ikke er her. Så spør far min:

– *Er det nødvendig å drikke seg så full så tidlig på da'n a'Per?*

– *Å nei, je æ itte så full je, Sigmund. Det er bare denna sekken som drar meg over ende hele tia.*

Per var en ensom sjel, men i lommeboka si hadde han et bilde av ei vakker jente som han hadde vært kjæreste med i ungdommen. Hun døde bare 19 år gammel av lungebetennelse eller tuberkulose. Per hadde bildet av henne i lommeboka så lenge han levde. For han var det bare henne.

Foreldra mine hadde litt omsorg for'n Per og det hendte at mor mi lagde en svær kjele med lapskaus som de sykla ut te'n Per med. En gang hadde far min satt noen murerpils rundt lapskauskjelen i sekken. Per visste ikke sine arme råd åssen han sku få takka foreldra mine for den gode lapskausen og da særlig far min som'n også jobba sammen med.

Det var «elskede dere» og «Gud velsigne» og alle lovord om medmennesker han kom på ut fra sitt vokabular. Han fylte opp talliken med lapskaus flere ganger te'n blei stappmett. Da tok far min opp én etter én murerpils fra ryggsekken og satte på bordet rett foran Per.

Fra å være den lovprisende, ensomme, ydmyke og svært takknemlige Per, skifta ansiktet brått farge. Per vart svart i aua. Han så far min rett inni synet og sa med oppriktig røst:

– *Sigmund! Din fordømmede tulling! Åffer tok du ikke opp detta fysst!*

FORFATTEROMTALE

Elling Lien Vistekleiven, født i 1968, bor i Norderhov og er dikter.



Borgeng fabrikker ble ferdig til produksjon av kraner, bormaskiner og vinsjer i 1947.

Gründeren Hans Trygve Haugen

At landbruksbygda Hole også har fostret industri-gründere, tør være lite kjent på de sollyse sletter. Hans Trygve Haugen var utdannet agronom, men interesserte seg mer for mekanikk enn for landbruk. I de første etterkrigsårene var han hjernen bak oppstarten av Borgeng Fabrikker i Hole.

Erik Moe Haugen

Hans Trygve Haugen (1910–1986), vanligvis kalt HT, var født i vanskelige kår i Hurum i Buskerud og vokste opp hos fosterforeldre i Kolbu på Toten. I 1937 giftet han seg med Beate Moe (1915–2001) fra Mo gård i Steinsfjordingen. HT hadde i flere år vært gårdsbestyrer på Løken gård i Haugsbygd, og da Freia-direktør Johan Throne-Holst på Rytteraker søkte etter gårdsbestyrer i 1938, var han raskt ute. Han så at jobben ikke bare var å drive jorda, men også krevde drift av hele anlegget med parker og frukthager og ledelse av et stort antall personer innen flere felt på gården.

Throne-Holst var en meget streng herre som ville ha et mønsterbruk. Hver gang han kom opp fra Oslo, og det var nes-

ten hver helg, var det et strengt program, fordi han ville se alle deler av gården og parkene. Beate møtte også opp på gårds-plassen når Throne-Holst kom, og hun tok aktivt del i samtalen. En gang de stod og snakket sammen, mistet hun en ettøring på bakken. Da sa Throne-Holst: «Pass på ørene frue, så passer kronene seg selv.» Familien Moe Haugen hadde en fin tid på Rytteraker under krigen.

Borgeng Fabrikker

HT var nevenyttig og sterkt teknisk interessert. I 1944 sluttet han som gårdsbestyrer på Rytteraker og flyttet med familien til plassen Rolighet ved Sælabonn. Seinere ble det flytting til Skansen ved Borgenvika, og før endestasjonen på Mo gård bygde han et hus ved den store furua på Blomshøgda. Trangen



Foto: Jacobsen, Hønefoss.

Hans Trygve Haugen fotografert ca. 1950.

var da stor til å etablere sin egen bedrift. Produkter han ville designe og produsere, var først trillebårer og rattkjelker. Det startet allerede da han var gårdbestyrer på Rytteraker i et av uthusene der. Etter at krigen var over, flyttet han sin virksomhet til smia til gårdbruker Bihli på Blomshøgda. Dette ga mer smak, og på kveldene begynte han å planlegge eget produksjonsanlegg sammen med sin gode venn Edvart Omholt Jensen. Seinere knyttet han kontakt med diplomingeniør Ragnar Samseth i Oslo, og de fikk med seg forretningsmenn fra hovedstaden som hadde kapital og innsikt, Henrik og Jorulf Jensen.

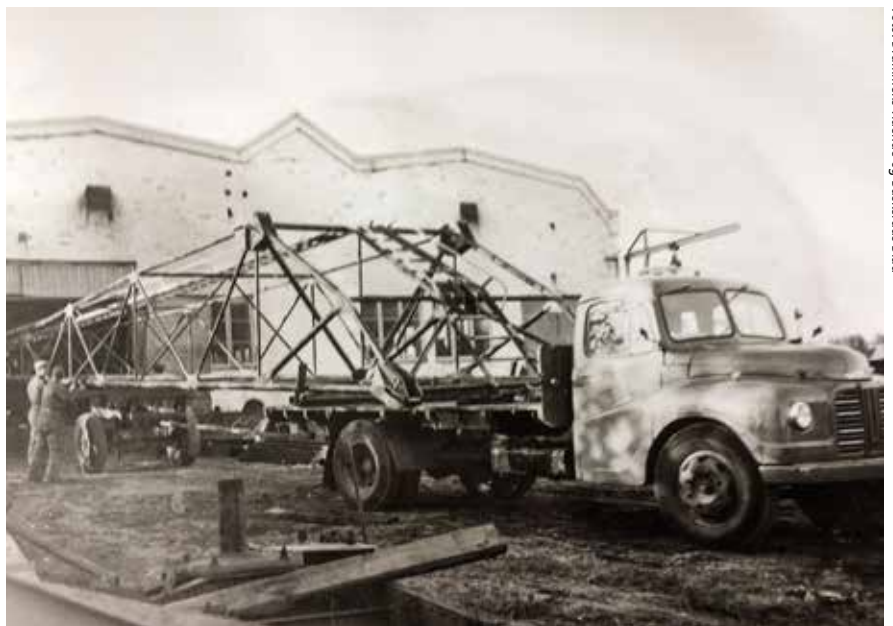
Borgeng het den nye gründerbedriften som HT etablerte på Blomshøgda, de første årene i ei gammel tyskerbrakke som han kjøpte på Ullern i Oslo og flyttet til Hole. Tomta på 5,5 mål ble kjøpt fra Viksenga (Bakke 2001:522), og i januar 1947 stod et stort og nytt industribygg på 1 250 m² klart til bruk. Her skulle det produseres utstyr og deler til skipsbyggerindustrien som Regjeringen hadde bestemt skulle økes fra 60 000 tonn til 200 000 tonn årlig. Landet manglet bedrifter som kunne produsere utstyr som våre skip trengte. Lokalavisa skrev at Borgeng Fabrikker skulle bidra til «å gjenreise vår handels- og fiskerflåte». At det var uvant med en fabrikkbygning der ute blant kornåkrene i Hole, viser denne lille historien: To lokale unggutter gikk forbi Borgeng like etter at bygget var reist. Da sa den ene: «Dette er ingen fabrikk, den har jo ikke pipe!»

De første produktene som ble laget på Borgeng, var seks 10-tonns havnekraner til Oslo havnevesen. Deretter produserte de vinsjer til skip og bormaskiner. Arbeidsstokken var til å begynne med 20 mann, men allerede etter to års drift var den oppe i 48, og de fleste var holeværing. At HT satset på mekanisk industri, var noe han angret litt på seinere. Det var nemlig nettopp i denne tiden at plasten gjorde sin inntreden. Hans hang til å utvikle nye ting var meget stor, og han mente at mulighetene ville vært enda større innen plast.

Vi kan ikke se bort ifra at HT ble påvirket av Johan Throne-Holst som industriell leder. Han var imponert over Freia-direktørens ideer, kulturinnstilling og arbeidsmoral, og han hadde også mer-



Årnesfjerdingen i Hole.



Kran til Oslo havn 1947.

ket seg Throne-Holsts holdning til sine arbeidsfolk. Det var i sistnevntes ånd da HT seinere ønsket å legge forholdene til rette for sine ansatte ved å bygge boliger i Løkenmoen, og han benyttet primært lokale arbeidere som han kjente. En gang i 1950-årene da Borgeng var truet av nedleggelse, gikk arbeiderne sammen og spurte HT om han kunne komme tilbake og redde arbeidsplassene.

Gårdbruker på Mo

Livet er fylt av uventede overraskelser. I 1949 døde plutselig eieren av Mo gård, Emil Tærud, og Moe-familien ble stilt overfor en stor utfordring. Det ble aktuelt å kjøpe gården tilbake til den gamle eierfamilien, og mange meninger dukket opp. En av dem gikk ut på at min far skulle hjelpe mors eldste bror til å kjøpe gården. Far hadde ikke mye pen-



Foto: Widenros Flyveselskap AS

Mo gård ca. 1950.

ger utenom det som lå i fabrikk. Det å selge Borgeng ville si at han måtte gi opp sin egen arbeidsplass og fremtid og begynne på nytt med en stor gjeld. Mo ble vurdert både som sted for landbrukskole og framtidig forsøkgård, men så benyttet Hole kommune seg av sin forkjøpsrett for å sikre at den gamle slekta igjen kunne ta sete på Jørgen Moes ættegård. Den 19. september 1949 fikk mine foreldre skjøte på Mo, der etterkommerne fortsatt sitter. Med unntak av perioden 1929–49 har dermed Mo vært i samme slekt i mer enn 400 år.

Hans evner og trang til nyskaping fortsatte på gården, og han utviklet nye landbruksredskaper og bygde om eksisterende maskiner som slådder, harver og slåmaskiner. Parallelt utviklet han en maskin som lagde tre-klammere til festing av kabler. Her har plasten tatt over i dag. Han foret treplanker inn i den ene enden av maskinen, og ut i den andre enden kom klammere med borede hull og fresede spor for kabel. Disse klammerne falt så ned i et impregneringsbad. Det er ukjent hvor maskinen seinere ble av, for han var gavmild og satt ikke lenge på oppfinnelsene sine. Han ergret seg igjen over at han ikke hadde satset på plast i stedet for stål og tre.



Foto: Filalinger/Widenros AS

Mo gård i dag.

Etter at familien kom til Mo, så HT snart at mye av jordveien var vassjuk og måtte grøftes. Med nye maskiner som treskere og større traktorer var det ikke lett å komme seg fram på høstparten. Han var den første som kjøpte selvgående skurtresker i Hole i samarbeid med to naboer. Det var ikke så lurt, for de to andre var ikke maskinkyndige. Så når HT skulle bruke treskeren etter planen, gikk mye av hans tid

til å reparere utstyret. Men det gikk fint, for han likte å jobbe med mekanisk utstyr. Han kjøpte seg nødvendig verktøy for å kunne utføre reparasjoner, som sveiseapparater og dreiebenk. Han lagde også sin egen dreiebenk til tredreiing og kjøpte i tillegg en stor dreiebenk på Raufoss Ammunisjonsfabrikker da de skulle fornye utstyret sitt. Dette var en maskin som ble benyttet flittig i flere sammenhenger.

Korntørke

I deler av Steinsfjordingen var det ikke bare bakken som var rå, kornet var også rått når det ble høstet. Rått korn var vanskelig å lagre, og en fikk dårligere pris ved levering. Derfor begynte HT å eksperimentere med tørking av korn. Han kontaktet firmaer som hadde kompetanse, blant annet et firma i Oslo som hadde utstyr for tørking av reker, men det systemet virket ikke. Derfor utviklet han sin egen korntørke med varmluft. Han utviklet tørka i to versjoner, en som kunne installeres på låver og en som kunne tas med ut på jordet. Den største tørka, kalt Ringerikstørka, ble utviklet for installasjon på låvene. Den besto av betongringer på cirka 1,5 meter i diameter. Produsenten av ringene hadde laget et spor på innsiden, slik at seksjonene kunne tres på hverandre opp til ønsket høyde. Inni ble det satt opp og sveiset på plass møneformede plater som dannede kanaler i kornmassen. Han benyttet varmluft, noe som ikke var brukt tidligere. Den varme lufta, fra en brenner med vifte, ble blåst inn i den ene kanalen, gjennom kornet og ut i den andre kanalen og deretter til friluft. Over en periode på 20–30 år ble det solgt cirka 50 av denne typen korntørke. Den vesle tørka ble det ikke solgt så mange av. Ellers tørket han korn for mange som ikke hadde egen tørke. Høstsesongen ble derfor en ekstra travel tid, både på jordet og i låven, hvor alt skulle kjøres og passes døgnet rundt.

Videreutvikling av Mo gård

HT og Beate fikk ryddet ny jord i moen vest for gården, husdyrholdet ble nedlagt, og de satset siden på kornproduksjon, frukthage og planteskole. Det ble plantet to jorder med frukttrær og satt opp drivhus for produksjon av tomater. Planteskolen ble etter hvert utvidet til utsalg av planter, prydbusker, roser, eple- og plommetrær. De moderniserte gården, restaurerte husene og bygde om låven slik at all redskapen kom i hus. Fjøsset ble brukt til grisehus og hønseri før det ble revet i 1952, det ble altfor kostbart å restaurere den bygningen.

Han var også bekymret for det store arealet som myra utgjorde. Dette var innerste del av det gamle elveløpet Lamyra som ikke kunne dyrkes opp på grunn av vann som oversvømte området flere ganger i året. Da Tyrifjorden ble regulert og myra ble tørrere, satte han



Bormaskiner ferdig for salg 1947.



Beate Moe Haugen og Hans Trygve Haugen etter at de har mottatt Hole kommunes kulturpris.

i gang et stort kanaliseringsprosjekt. To uker etter at kanalen var ferdig, kom imidlertid miljøvernmyndighetene inn og fredet deler av myra. Fredingen ble gjennomført for å sikre plante- og fuglelivet, men fredningen er ikke blitt fulgt opp med en vellykket skjøtselsplan.

Ved siden av å drive gård og planteskole designet HT hagemøbler i impregneret tre for salg. Disse ble produsert på gården som vinterbeskjeftigelse, og møblene ble så populære at han ikke maktet å tilfredsstille etterspørselen. På toppen

av alt produserte han laftede tømmerhytter sammen med Petter Dysterud. Fra sagbruket på Mo ble det levert ferdigkantet tømmer, og Dysterud laftet hyttene oppe på gården. Da hyttene var ferdige, ble de tatt ned igjen, lastet på bil og kjørt til stedet hvor de skulle settes opp.

I den perioden HT og Beate Moe Haugen drev Mo gård, var det viktig for dem å holde gård og hus i bra stand. Det hadde de lært av Johan Throne-Holst. Men de ønsket også selv at gården skulle se



Bilisaga hvor kjelker, sparker og trillebårer ble produsert, fotografert 2017.

bra ut, ikke minst på grunn av de mange besøkende som kom til Mo. Det skulle for eksempel ikke stå biler og redskap på gårdsplassen i helgene. Busser ble holdt nede i veien ved Jørgen Moes vei, fordi de støvet ned husene både inne og ute, sa Beate. De fikk Hole kommunes kulturpris i 1968 for all tilrettelegging for publikum og åpning av dikterpresten og eventyrsamleren Jørgen Moes barn- domshjem.

HTs store hobby var fiske på fjorden, i fjellet eller aller helst på Vestlandet.

Toppen var laksefiske i Lærdalselva. Ellers arrangerte han hopprenn, og kanskje det fineste var de store Gubberennene med et stort innslag av naboer og venner. Han var også en ivrig filmfotograf som foreviget det han var med på. I tillegg engasjerte han seg i andre oppgaver, for eksempel som formann i byggekomiteen for Ringerike yrkesskoles nybygg som ble innviet i 1960 og for nye Vik skole som ble innviet 1962. Noe av det siste han fikk gjort, var å flytte Hanserud-stua, etter Hans Grenader, opp til gårdstunet på Mo.

SLEKTA PÅ MO GÅRD I DE SISTE SJU GENERASJONER

(Bakke 2002:36ff)

Engebret Olsen Vaker (1780–1849), gårdbruker og stortingsmann, gift med Marte Jørgensdatter Moe (1786–1846) hadde åtte barn, men bare to gutter:

Jørgen (1813–1882) ble dikter, eventyrsamler og prest mens broren Ole (1819–1890) overtok gården. Ole var dessuten brøttingsentreprenør fra Jevnaker til Tyrifjorden og ordfører i to perioder. Han giftet seg med Anne Dorothea Heyerdahl (1838–1889) fra Toten. De fikk ti barn, deriblant:

Engebret Jørgen (1878–1958) som overtok gården og giftet seg med Gjertrud Gjerde (1886–1960) fra Norderhov. De opplevde de vanskelige 1920-åra med vekslende kronekurs og det var ikke mulig å innfri bankens krav. Blant de fem barna var:

Jørgen Ole Gjert (1908–1987) som var forpakter på Skjærdalen gård, Tyrstrand og fra 1958 eier av Myra Fjell på Røyse, og Beate (1915–2001) gift med Hans Trygve Haugen (1910–1986). Beate og Hans Trygve drev gården i perioden 1949–1981. Deres barn er:

Viggo født 1938, Erik født 1941 og Trygve født 1947. Viggo er gift med Rønnaug Nøkleby, og de drev Mo fram til 2001. Ved siden av å utvikle gårdsturismen videre, har nydyrking gitt samlet 635 dekar dyrket mark. Ny bruker er deres datter:

Beate Moe Haugen. Hun overtok gården i 2001. Hun har 3 barn: Sondre, Sofie og Emma Beate.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2001: Bygda og folket. Bosettingshistorie i Årnesfjerdningen = Hole bygdebok, B. 1. Utgitt av Hole kommune.
- Bakke, Gudmund 2002: Bygda og folket. Bosettingshistorie i Steinsfjerdningen = Hole bygdebok, B. 2. Utgitt av Hole kommune.
- Avisene Drammens Tidende, Buskeruds Blad og Ringerikes Blad.
- Muntlige kilder: Arkitekt Einar Trone-Holst, Viggo Moe Haugen, Arild Heggelien, Gudmund Bakke.

FORFATTEROMTALE

Erik Moe Haugen, født 1941, fikk ingeniørutdannelse i Trondheim og ved Bergen tekniske høyskole. Praksis ved NTNFs Kontinentalsokkelkontor med leting og geografisk registrering av olje- og gass-forekomster i Nordsjøen. Utførte kartlegging av bunnforholdene på Norsk sokkel i forbindelse med uttauing og plassering av plattform. Var i Aker Engineering, ABB og Norconsult med på konstruksjon, bygging og igangsettelse av plattform og skip. Haugen har vært leder i Hjemmestykke-Museets Venner D14-2 og leder av Stiftelsen Ringerikes museum. Sekretær i Hole Historielag.



Svein Eystein Lindberg i veiledersamtale med en som ønsker å etablere en bedrift.

Ringerike Etablerersenter

Vinteren 1999 ble Ringerike Næringsforening og Ringerike, Hole og Jevnaker kommuner enige om å etablere en første- linjetjeneste for gründere/etablerere.

Svein Eystein Lindberg

Ringerike Etablerersenter (RES) var ved oppstarten finansiert av kommunene sammen med Innovasjon Norge og Buskerud fylkeskommune. Da Innovasjon Norge avsluttet sin finansiering, var det avtalt at Buskerud fylkeskommune skulle overta den delen. Fylket reduserte med 40 % i 2017 og trakk seg helt ut i 2018. Kommunene tok ansvar for den reduserte delen i 2017 og fullfinansierer fra og med 2018. I starten var senteret bemannet med en 20 % innleid stilling. To kvelder i uken ble det arrangert veiledning, og hver vår og høst

ble det gjennomført etablererkurs. Etter hvert som kjennskapet til RES spredte seg og tilbakemeldingene var positive, økte behovet for kapasitet, og fra 2008 har senteret vært betjent med veileder på full tid.

I den første perioden var Geir Fuglum leder av kontoret, og fra 2002 har kontoret vært ledet av Svein Eystein Lindberg. RES ble etablert med den begrunnelsen at «sysselsettingen om 10 år er i foretak som ennå ikke er etablert». Dette er tydelig i vår region, der vi har opp-

levd bortfall av arbeidsplasser gjennom nedlegging av store bedrifter som Norske Skog Follum, Constructor, Norema og flere. Forsvarets flytting fra Helgelandsmoen, Hvalsmoen og Eggemoen har også betydd tap av arbeidsplasser. Noen av disse arbeidstakerne har startet sitt eget foretak eller blitt ansatt i lokale gründerforetak. RES kan ha vært og er en katalysator for å hjelpe potensielle gründere fram til å kommersialisere en god ide eller ta en beslutning om at ideen ikke skal realiseres.

De som er etablerersenterets kunder, vil svært ofte starte en «levebrødsbedrift». De representerer et gjennomsnitt av befolkningen og har et ønske om å starte et foretak innen håndverk, handel eller konsulentvirksomhet. Flere og flere av etablererne har høyskoleutdanning på bachelornivå eller høyere. De viktigste tilbudene er kurs og veiledning én til én med fokus på den enkeltes ide og utvikling av denne. Samtalene benyttes til å utvikle forretningsmodell og forretningsplan. Teknikker fra coaching med bruk av åpne spørsmål er en arbeidsmetode.

Bankene og regnskapskontorene i regionen er viktige for at vi skal lykkes. Markedsføringsbyråene er også nødvendige hjelpere for etablererne, og Arbeids- og velferdsforvaltningen (NAV) er en viktig støttespiller for noen av gründerne. Samarbeidet er tett med Pan Innovasjon for å videreutvikle noen gründere med spesielt gode ideer innenfor grønne næringer.

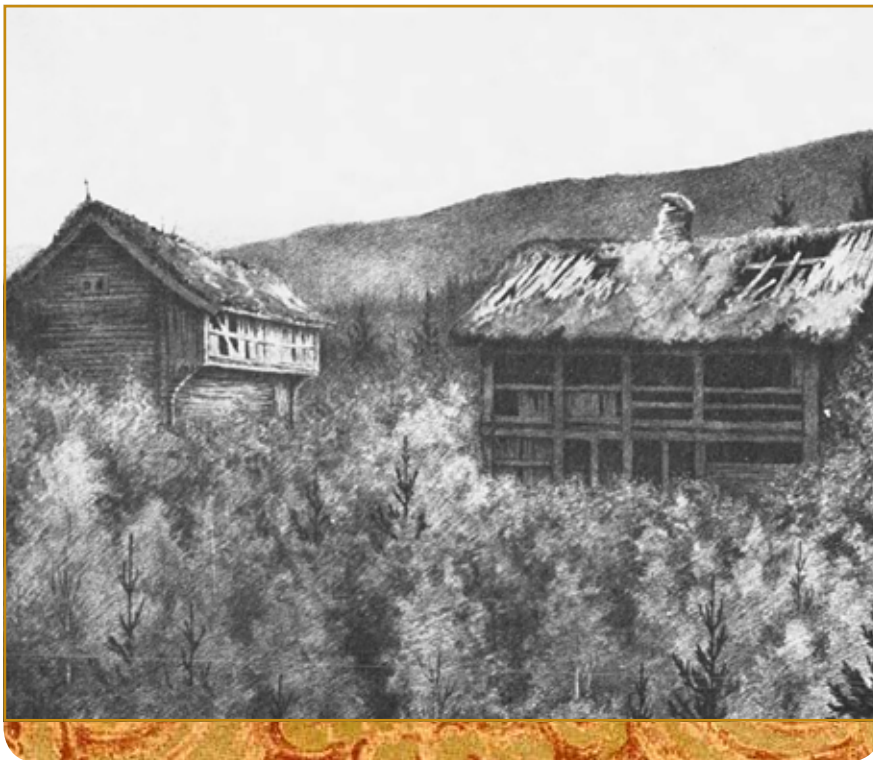
Videre bør nevnes godt samarbeid med Brønnøysundregistrene, Ungt Entreprenørskap og ikke minst kvinnenettverket NovaPro som er grunnlagt sammen med RES. NovaPro ønsker å jobbe for at kvinner tar en naturlig plass «ved bordet», i samfunnet generelt og innenfor arbeidsliv og lederskap spesielt, med egen stil og tilnærming. I 2017 startet et samarbeid med Tronrud Engineering som ofte får besøk av personer med ønske om å få bygget prototyper på prosjekter de ønsker å realisere. Idehaveren har ikke alltid økonomi til å betale for utviklingen, og her er det RES kommer inn for å sjekke muligheter til å bygge en forretningsmodell og få på plass en mulig finansiering for nye foretak knyttet til Ringeriksregionen.

STATISTIKK OVER ANTALL BRUKERE DE TRE SISTE ÅR

ÅR	2017	2016	2015
RINGERIKE	157 (63%)	146 (72%)	178 (76%)
JEVNAKER	36 (14%)	28 (14%)	22 (9%)
HOLE	22 (9%)	14 (7%)	22 (9%)
ANDRE	35 (14%)	16 (8%)	12 (5%)
SUM PERSONER	250	204	234
MENN	125 (50%)	109 (53%)	120 (51%)
KVINNER	125 (50%)	95 (47%)	114 (49%)
FORETAK	139 (56%)	130 (64%)	146 (62%)
FREMMEDSPRÅKLIGE	44 (18%)	45 (22%)	40 (17%)
VEILEDNINGSTIMER	363	416	634
KURSTIMER	1 044	332	487
TILSKUDD (I 1 000 KR)	2 540	1 745	5 127

FORFATTEROMTALE

Svein Eystein Lindberg, født 1954, har siden 2002 vært EtablererGuide i Ringerike Etablerersenter. Han har bakgrunn fra bank gjennom 28 år og har også selv vært foretaksetablerer. Svein Eystein er en ekte Ringerikspatriot.



Ødegård. Etter at pesten hadde rast seg ferdig i 1350, stod mange bygninger tomme igjen og råtnet ned, mens skog og kratt vokste inn over gammel åker og eng.

500 år siden *reformasjonen*

I 2017 feiret Den norske kirke 500-årsjubileum for starten på reformasjonen. Prosessen som førte fram til splittelsen av den romersk-katolske kirken, ble markert i hele den protestantiske verden, også her på Ringerike. Hva vet vi om det som skjedde i våre lokale kirker og bygder i reformasjonsårhundret?

Gudmund Bakke

Kristendommen var i middelalderen en viktig del av folkliv, en trygg ramme om hverdagens slit, sorger og gleder. Men tidlig på 1500-tallet skjedde det noe i det romersk-katolske Europa. Pavekirken ble utsatt for debatt og kritikk. Kritikken gikk på at kirken var mest opptatt av politisk makt, og at den i stigende grad prøvde å presse mest mulig penger ut av folk. Krav ble reist om at kirken måtte bli underlagt staten. I Nord-Europa kombinerte man dette med kravet om en åndelig reformasjon av kirken selv.

Martin Luthers reformasjon

I katolsk kristendom var det en grunn tanke at hvis man syndet, kom man til helvete. Men en så grufull skjebne kunne unngås hvis man gjorde bot, for eksempel ba mange bønner eller gav kirken penger eller jordeiendom, såkalt avlat. I 1517 gjorde Martin Luther kjent sine 95 teser (læresetninger) mot pavekirken, hvor han særlig gikk til felts mot avlatshandelen. Luther stilte seg kritisk til at folk kunne få syndsforlatelse ved å betale penger til kirken for sine synder, og hans teser på kirkedøra i Wittenberg

var egentlig en invitasjon til debatt om reformer i kirken. De ble i stedet starten på en prosess som førte til splittelse. Paven lyste Luther i bann, og vi fikk religionskampen som i Danmark-Norge førte til bruddet med pavekirken i 1536–37.

I Danmark vokste det fram en ganske sterk folkelig luthersk bevegelse, men i Norge vant reformasjonen fram først og fremst fordi den var kongens politikk. Etter Kalmar-unionen i 1397 og Christian 3.s håndfesting i 1536, da Norge ble nedgradert fra eget rike til dansk provins, var Norge heller ikke lenger en selvstendig stat. Christian 3. avsatte de katolske biskopene og konfiskerte store kirkelige eiendommer. Kirken eide før reformasjonen hele 40 prosent av all jord i Norge.

Reformasjonsårene regnes i Norge vanligvis til 1536–37, men det tok lang tid å gjennomføre reformasjonen ute i folket. Christian 3. begynte å skifte ut de norske biskopene, men han bestemte at sogneprestene og andre geistlige skulle få bli i stillingene sine. Det var tilstrekkelig med nye biskoper, så kunne de sakte, men sikkert gjennomføre de nødvendige reformatoriske endringene i landet.

I katolsk middelalder var det vanlig at prestene leste messe hver dag. Folk var forpliktet til å gå til messe på søndager og større helligdager. I dag er det en utbredt oppfatning at alt i den katolske messa foregikk på latin, men både preken og trosopplæring var på morsmål (mellomnorsk). Latin var den gang på mange måter det engelsk er for oss i dag, og den katolske messa kunne derfor være forståelig og meningsfull for de opplyste i menigheten, tross latinen.

I Norge førte reformasjonen til at latinen ble fjernet som liturgisk språk, og hele gudstjenesten foregikk nå på dansk. Det ble dessuten forbudt å dyrke helgener og bære relikvier, og skikken med sakrament til døende (den siste olje, skrifte og ettergivelse av synder) ble avskaffet. Endelig ble troen på skjærsilden fremstilt som vranglære.

I Norge førte ikke de nye impulsene til noen religiøs vekkelse. Også de nye biskopene som ble utnevnt, var sterkt knyttet til den gamle norske kirken, og det store flertallet av folket, bøndene, var konservative i religion som i alt an-



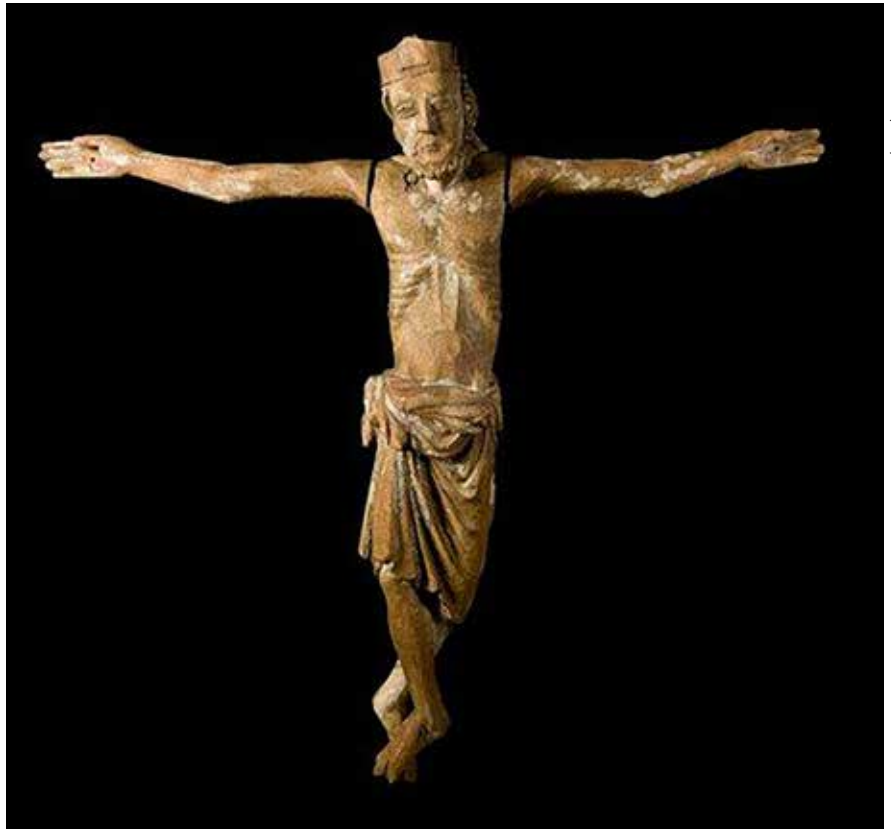
Martin Luther malt 1528 av Lucas Cranach d. e. (1472–1553). Bildet finnes i Lutherhaus Wittenberg.

net. Det tok derfor lang tid før den katolske tro måtte gi tapt for den nye lutherske lære. Den lange innføringstiden er blitt forklart med folkets hengivenhet for den gamle troen og deres innbitte motstand mot den nye. Men motstanden synes først og fremst å ha vært en reaksjon på at prestene forsøkte å avskaffe gamle katolske skikker. Folk knelte i kirkene som før, tilba helgenbilder og slo korsets tegn selv om prestene sa at de ikke skulle gjøre det.

Ringerike på 1500-tallet

Starten på 1500-tallet var en mørk tid i norsk historie. Landet hadde ikke klart å reise seg igjen verken økonomisk eller befolkningsmessig etter Svartedauen, den store pesten som 150 år tidligere hadde tatt livet av to tredjeparter av befolkningen. På Ringerike lå hele bygder avfolket, og gårder grodde igjen.

Etter pesten ble det mulig for mange å bygsle mer lettbevne gårder, og de overlevende flyttet fra utkantstrøk med dårlig jord til gårder med bedre jord på flatbygdene. Skattelista i 1528 er den første som viser hvilke gårder på Ringerike som var bosatt på 1500-tallet (Halvorsen 1983). De fleste lå på flatbygdene: i Hole, Norderhov og Haug. Mange strøk på Ringerike var nærmest folketomme. I Ådal var det folk på fire-fem gårder i Ytre Ådal: Semmen, Hen, Grønvold, Hval og Skollerud, og nord for Hallingby bodde det folk bare på Strande og Nes.



Krusifikset i Lunder kirke fra cirka 1240 har tre runeinnskrifter og røde blodsdråper.

I Lunder var det bare fem gårder med folk på i 1528: Lundesgården, Oppesgård, Øvre og Nedre Berg og Rud. På vestsida av Tyrifjorden bodde det folk på Skjærdalen, Veholt, Breien, Ask, Bjerke og Røiseng. De øvrige gårdene på Tyrstrand-sida lå i 1528 fortsatt øde eller var under rydding. Vi skal se på hvilke kirker som var i bruk, og hva vi vet om prestene på 1500-tallet.

Lokale prester

Svartedauen i 1349–50 rammet prestanden hardt. Prester og munk opptrådte som sjelesørgere under pesten og utsatte seg særlig sterkt for smitte. Utover landet ble hele bygdelag liggende presteløse, og man måtte prestevie unge gutter med ganske utilstrekkelig utdanning. Før reformasjonen hadde man egentlig ingen krav til prestenes utdanning. Alminnelig leseferdighet og elementær evne til å forklare kristendommens hovedtrekk for folket var tilstrekkelig for den lavere geistlighet. Den første tida etter reformasjonen ble ikke noe bedre. Overalt hørte en klager på de uopplyste nye prestene «... og de var ofte så blanke for kunnskaper at de gjorde klokest i å lese prekenen av en postille. Våget de seg videre, bar det galt av sted, ...» Hegna (1914:130).

På Ringerike var det på 1400- og 1500-tallet bare to prester, i Norderhov og Hole, der befolkningstettheten var størst. Sognepresten satt i hovedkirken i Norderhov, og hele Ringerike var ett prestegjeld. Sånn hadde det vært etter Svartedauen da mange av de mindre bygdekirkene mistet egne prester. Hole synes å ha hatt egen sogneprest på 1100- og 1200-tallet, men etter pesten kom Hole annekset eller kalls-kapellani under Norderhov. Haug, Viker og Lunder var også annekset til Norderhov da, men Haug og Lunder synes å ha hatt egne prester før Svartedauen. Etter pesten og utover på 1400- og 1500-tallet hadde ingen av dem egen prest. Da var det Hole-presten som hadde tjeneste i Lunder og Viker, mens Norderhov-presten selv tok seg av Haug. At Lunder og Viker ble tillagt Hole-presten, skyldtes rent praktisk at han hadde tid til å holde gudstjenester også i fjerntliggende bygdekirker.

Navnelister over lokale prester fra tida før reformasjonen finnes ikke, verken i kallsbøker eller andre kirkelige kilder, men prestene er nevnt i middelalderdiplomer, ofte fordi de var allmuens skrivere på tinget. Med *Diplomatarium Norvegicum* som kilde har Steinhamar (1914:304 ff.) satt opp en liste for Norderhov. I denne artikkelen er kun prester fra reformasjonsårhundret tatt med.

Prester i Norderhov

- Sira Bent (1511), bekrefter et eieendomssalg vedrørende Strande i Ådal. Sira Bent finnes ikke hos Steinhamar (1914), men hos Halvorsen og Rindal (2009:203).
- Amund Ellingssøn (til 1534), ble da forflyttet til Gran, seinere prost over Hadeland og Ringerike til sin død i 1573. Se nedenfor.
- Christian Hvidt (fra 1534), den siste katolske prest i Norderhov, skal ha gått over til lutherdommen, var med og vedtok kirkeordinansen i 1537, seinere prest i Ringsaker.
- Christopher Cloed (fra 1540-årene til 1551).
- Christiern Nilssøn (1551–1552). I 1551 «kalte» Norderhov menighet sin egen prest for første gang. Det vil si at allmuen utpekte seks menn til å foreta prestevalget, som deretter måtte godkjennes av biskopen og lensherren. Nilssøn døde etter ett år i embetet.
- Peder Clemmetssøn (1552–1570).
- Hans Pederssøn (1570–1594).
- Anders Larssøn (1594–1603), var biskop Jens Nilssøns vert under visitasjonen i 1594.

Prest avlet syv barn

På 1500-tallet var ikke alltid våre lokale katolske prester så nøye på å oppfylle kravet om å leve i sølibat. Amund Ellingssøn er et eksempel på dette. Han var prest i Norderhov til 1534, siden i Gran på Hadeland, hvor han gikk over fra å være katolsk til luthersk prest. I tida som sogneprest i Norderhov tok han «en enkes unge datter, Kristine Olsdatter, til sin 'nøklepige'. Ved flytningen til Gran tok han henne med sig som 'raadskvinde' og avlet med hende 7 barn som vokste op hos ham og som han forsørget paa det bedste; bl.a. gjorde han for sine døtre de flottest mulige bryllupper og hadde ved de anledninger endog meget 'høybyrdege' gjester til huse. Og sine barns mor giftet presten bort med bonden Peder Rolvssøn på Mørstad, 'med hvilken mand hun senere levede som en ærlig dannekvinde til sin dødsdag.» (Steinhamar 1914:309f). Etter magister Amunds død ble det avlagt flere tingsvitne-utsagn både i Norderhov og Gran angående Kristine Olsdatters forhold i den tid hun hadde vært hos presten, og hun fikk de beste skussmål. At en prest brøt sølibatet, synes altså ikke å ha hatt betydning for hans karriere i kirken.

Prester i Hole

- Peder Christensøn Schaaning (1572–1575), den første lutherske prest i Hole vi kjenner, synes avsatt 1575 på grunn av «legemsbeblandelse til ukyskhed med Ingrid Olsdatter» (Bakke 2013:757).
- Hans Hermanssøn (fra 1570-åra), sogneprest under biskop Jens Nilssøns visitas 1594 (Bakke 2013:757).

Kirkene på 1500-tallet

Fra gammelt var det lokale kirkeverger som sammen med sogneprestene hadde ansvar for vedlikehold av kirkene. Bøndene hadde plikt til å yte gratis tømmer og bistå med reparasjoner. Etter reformasjonen aner vi en økende likegyldighet fra bøndenes side når det gjelder kirkebygningenes skjebne. Av visitasberetninger og kirkeregnskaper ser vi at mange kirker var i dårlig forfatning. I reformasjonsårhundret hadde vi disse kirkebyggene på Ringerike:

Madonnaen i Bønsnes kirke er fra rundt 1250.



Norderhov kirke – hovedkirke, i bruk fra kristendommen ble innført i Norge som «tredjungskirke» for Hadafylket (Hadeland, Ringerike og Toten) som de andre sognekirkene stod i underordnet forhold til. En tredjingskirke var én av tre kirker i «fylket». Norderhov kirke er en steinkirke fra cirka 1170. Under kirken er det funnet rester av minst ett tidligere byggverk, kanskje både en tidligere trekirke og et gammelt hedensk bygg. Den gamle kirken var ingen liten kirke, skipets opprinnelige størrelse var cirka 16 x 11,3 m, og i tillegg kor 4,5 x 6,2 m og vesttårn.

Haug kirke – steinkirke fra 1100-tallet. I en rekke middelalder-diplomer mellom 1356 og 1510 blir gårder i Haugbygd beskrevet som liggende i «Haug sogn». Dette viser at det må ha vært egen prest i Haug før Svartedauen. Kirken var «oprindelig ganske trang».

Lunder kirke – den opprinnelige kirken på Kjerkehaugen nord for Lundesgården var en eldgammel stavkirke, trolig fra 1200-tallet, 9,5 x 5,5 m med kun fem stoler (benker) på hver side.

Viker kirke – nevnt første gang i 1462, antagelig en stavkirke, kanskje fra 1200-tallet, altfor «liden oc trang til Almuen», skriver biskop Jens Nilsson etter en visitasreise i 1590-årene.

Hole kirke – steinkirke fra 1100-tallet med skip på cirka 7 x 6 meter innvendig (står fortsatt). På 1700-tallet var kirken for liten med kun plass til seks-sju nattverdsgjester rundt alteret.

Stein kirke – steinkirke fra 1100-tallet, sognekirke for Stein sogn fra 1200-tallet, ikke i bruk etter Svartedauen. Stein var kongsgård, og kirken her var kongens «høgendeskirke», (privat kirke som en konge eller en storbonde i norsk middelalder bygde på sin egen gård).

Bønsnes kirke – steinkirke fra 1200-tallet. Gavekirke med drift og vedlikehold finansiert av gaver. Har aldri vært sognekirke med egen menighet. Ikke i bruk i 1594.

Dansk språk

Den lutherske kirken la mer vekt på kunnskap om kristendommen enn den katolske. Luther hevdet at Bibelen alene formidlet Guds ord, og nøkkelen til tro



Foto: Fra Christie og Christie (1986)

Krusifikset fra Haug kirke fra rundt 1225. I 1999 ønsket menighetsrådet å lage en kopi til bruk i kirken, men dette ble avvist av Riksantikvaren. Et foto av krusifikset ble imidlertid tillatt hengt opp som en prøveordning i november 2001.

og frelse var å gjøre seg kjent med dette budskapet. Danske bibeloversettelser, katekismer, salmebøker og prekensamlinger kom til landet i stigende antall.

Gjennom lensherrer og futer hadde dansk språk fått innpass i norsk administrasjon lenge før reformasjonen. Dansk ble skriftspråket i Norge. Christian 3.s danske bibel ble utgitt i 1550, og hver norske kirke ble pålagt å kjøpe ett eksemplar. Dette ble en viktig milepæl for innføringen av dansk skriftspråk i Norge. Mens både dansker, svensker, finner og islendinger fikk Bibelen på sitt eget språk, måtte nordmennene lese den på dansk. Det betydde et alvorlig slag for det gamle norske skriftspråket.

Reformasjonen førte også salmesangen inn i norsk litteratur. I 1569 ble den første salmeboka innført, men i begynnelsen måtte nok prest og klokker synges mye alene. Sognepresten i Jølster klaget i 1609 over at folk var stumme i kirken,

men i ølstuen «sjunger hver mann». Men i løpet av 1600-tallet ble salmebøker trykt opp i stort antall, og gamle og nye salmer ble folkeeie på en måte som moderne poeter bare kan drømme om. Salmesang ble den lutherske form for meditasjon, i fellesskap og alene.

Helgenbilder

Motstanden som de nye kirkeskikkene ble møtt med, ser ut til å være overvunnet først etter århundreskiftet. Da begynte den nye kirkens virkemidler for alvor å gjøre sin gjerning i norske sinn: hele gudstjenesten på et forståelig språk, katekismeopplæring ved prest og klokker og salmesang av menigheten selv.

Sakte, men sikkert ble nordmennene vant med sin nye kirke, men fortsatt holdt mange hardnakket fast ved katolisismen. Tilbedelsen av jomfru Maria er særlig viktig for katolikker, og for den lutherske øvrighet ble det nødvendig å

bekjempe nettopp Maria-dyrkelsen. I alt 219 Maria-legender er registrert i Norge. Disse legendene er folketro med katolsk islett som eksisterte i flere hundre år etter reformasjonen. Troen på jomfru Maria var i første rekke knyttet til frykten for uår og frost og håp om modne kornåkre og store bølinger.

Reformasjonen i Norge ble raskt innført i landets største byer, men på landet tok det mye lenger tid. Katolsk helgenkultus og bønner (som Ave Maria) var flere steder i bruk til langt ut på 1600-tallet. På uveisomme steder som Hedalen er kirkens unike romanske madonna og annen katolsk kirkekunst som ikke ble fjernet, konkrete eksempler på dette (Lien 2006).

«Bildestrid»

Mange protestanter mente at religiøse bilder førte til avgudsdyrkelse. Luther selv var imidlertid av den mening at bilder kunne formidle kunnskap om kristendommen bare de ikke ble tilbedt. Vi fikk likevel en «bildestrid» i kirken. I mange kirker sørget nidkjære troens voktere for å kaste ut helgenbilder og skulpturer, men de klarte ikke å trenge vekk bildetradisjonen helt. Fra begynnelsen av 1600-tallet slo det synet gjennom at kirkekunsten kunne øve tiltrekning på mennesker, og restene av den katolske kirkekunsten fikk stå. Samtidig gav ny luthersk kirkekunst støtet til mer utsmykning av kirkerommene, med altertavler, prekestoler og malerier.

I våre lokale kirker har vi i dag både Maria-skulpturer og flere krusifikser fra katolsk middelalder. De viktigste er:

Haug – krusifiks fra rundt 1225, som opp gjennom århundrene trolig har hengt på veggen over bue-åpningen som markerte skillet mellom koret og skipet. Krusifikset havnet på loftet etter en av kirkens restaureringer inntil det ble gjenfunnet i 1864 og sendt til Oldsaksamlingen. Tidfestingen til cirka 1225 er blant annet basert på at Kristus har kongekrone, mens det fra 1250 ble vanlig å framstille ham med tornekrone.

Viker – to krusifikser, ett fra den gamle stavkirken (1200-tallet), det andre trolig fra 1700-tallet.

Norderhov – krusifiks, røkelseskar og dørring, alle fra 1200-tallet (oppbevares

ved Oldsaksamlingen i Oslo). Kirken har også en klokke fra 1400-tallet, og en prekestol fra 1582, som regnes som en av Norges eldste bevarte prekestoler. Den ble opprinnelig fjernet som «verdløst skrap» under ombygging i 1881–82, men ble i 1953–56 restaurert og satt på plass igjen og er fortsatt i bruk.

Bønsnes – Madonna (Maria med barnet) fra rundt 1250, kirkens eldste og mest verdifulle. I kirken fins også et krusifiks fra andre halvdel av 1400-tallet.

Lunder – krusifiks fra cirka 1240 med tre runeinnskrifter (den yngre runerekke) som er utlagt som: «Jeg heter Jesus fra Nasaret. Jeg led den hårde død. Tomas.» På krusifikset kan ses røde blodsdråper. I Lunder var det også et krusifiks fra 1700-tallet og en messehagel fra cirka 1500 (med broderi av Madonna med barnet) som er «landets mest verdifulle messehagel i bruk» (riksantikvar Anders Bugge). Den ble solgt til Kunstindustrimuseet i 1931 for 1500 kroner, men en kopi finnes i dag i Lunder kirke.

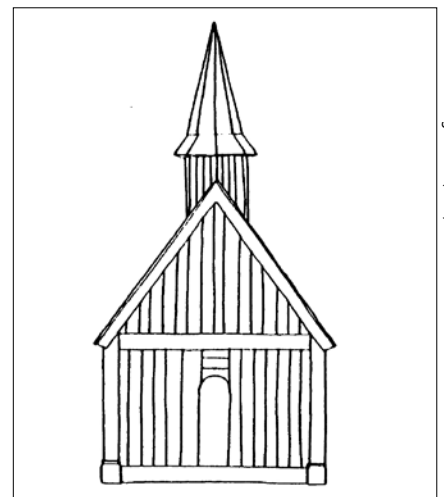
Men ingen av kirkene på Ringerike har bevart så mye vakker kirkekunst fra katolsk middelalder som **Hedalen stavkirke** fra 1165 (ombygd til korskirke i 1199). Her kan særlig nevnes Madonnafigur (Maria med Jesus-barnet fra 1230–40), trygt plassert i monter, men kirken har også en kopi, krusifiks (gotisk) også fra 1200-tallet, karakterisert som et av de vakreste eksemplene på kunst fra katolsk middelalder. Hedalen kirke har også et relikvieskrin fra 1200-tallet, lagd av tre og messing med bibelske motiver, et alterskap/helgenskap fra 1200-tallet (brukes som altertavle), og en døpefont i romansk kleberstein fra 1100-tallet med en konisk topp. Fortsatt i bruk. Kirken har også en vestportal som er en av de eldste, mest dekorerte og flotteste i landet.

Hva vet vi egentlig?

Kildene forteller ellers lite om reformasjonen på Ringerike. Lokalt vet vi at eieren av Vestre Berg i Haug, «Hallvord Bagges sønn», i 1557–58 ble anklaget for «kjetteri» (vranzlære). Hallvord Bagge synes å ha vært biskopens årmann på Ringerike før reformasjonen, og sønnen har kanskje ikke har vært «helt bekvem med å slutte seg til den lutherske tro»? (Halvorsen 1983:20). Mer vet vi ikke om hans kjetteri.



Madonna med barnet fra Hedalen stavkirke. Dette er kopien som befinner seg i kirken.



Den gamle kirken i Lunder lå på Kjerkehaugen nord for Lundesgården, og målte bare 9,5 x 5,5 m (med kun fem kirkebenker på hver side).

Ellers må nevnes sognepresten i Nes på Hedmarken fra 1608 til 1613. Han het Herman Hanssøn Ringius («fra Ringerike») og var sønn av Hans Hermanssøn, sogneprest i Hole fra 1570-årene. Herman Hanssøn hadde studert ved det jesuittiske akademiet i Braunsberg og falt derfor i unåde hos Christian 4. Han ble landsforvist og satt i flere år fengslet i Danmark. Likevel ble han i 1629 utnevnt til sorenskriver på Hadeland, men ble avsatt få år seinere (Høyendahl 2013).

At Herman Hanssøns studier ved et jesuittisk akademi ikke ble sett på med blide øyne, skyldtes at Jesuittordenen hadde vært drivkraften bak motreformasjonen som den katolske kirken startet i 1530-årene for å gjenvinne det tapte. I protestantiske land tok man sine forholdsregler. I Danmark-Norge ble de såkalte fremmed-artiklene vedtatt i 1569, og «skjulte» katolikker ble forfulgt. Først rundt 1650 synes undergrunns-katolisismen å være utryddet.

Langsiktige resultater

Det er i dag liten bevissthet om sammenhengen mellom reformasjonen og dagens velferdssamfunn. Mange av de verdier, goder og institusjoner vi i dag tar for gitt, har sitt utspring i reformasjonen og følgene av den: tidlig lese- og skrivekunnskap, offentlig helsevesen og demokratiske strukturer. Her ligger en grunnleggende erkjennelse av at vi ikke

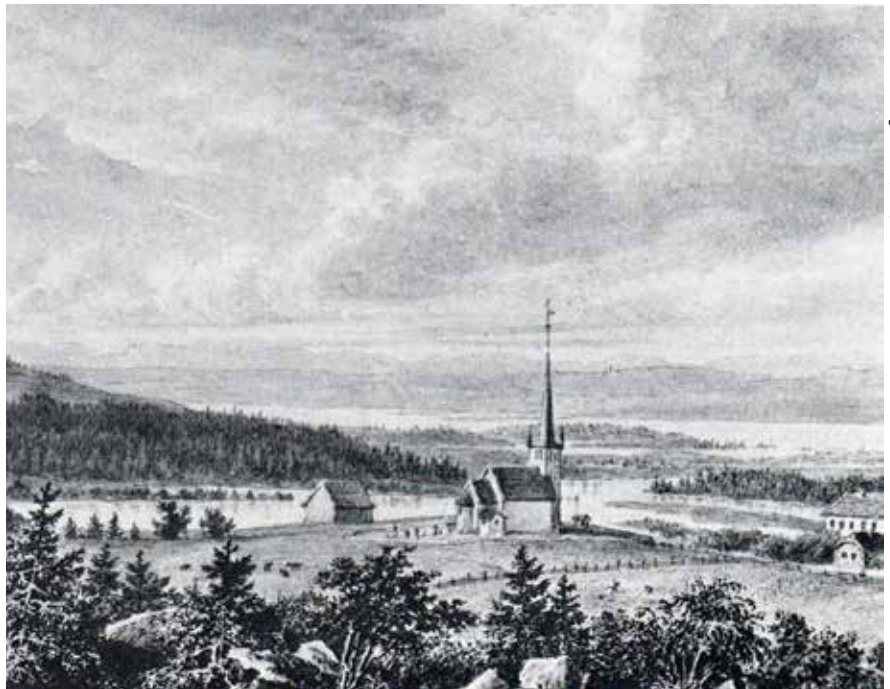


Foto: Fra Christie og Christie (1986)

Norderhov kirke har vært hovedkirken på Ringerike siden kristendommen ble innført. Slik så kirken ut før den i 1880–81 ble påbygd til korskirke i nåværende størrelse.

ukritisk skal bøye oss for religiøs autoritet, men SELV søke sannhetens kilde – Bibelen.

Etter reformasjonen ble altså lese- og skriveferdighetene i Norge kraftig forbedret, noe som fikk sitt tydelige uttrykk i konfirmasjonsloven i 1736, i

forbindelse med 200-årsjubileet for reformasjonens innføring. I lutherdommen er det den enkeltes samvittighet og bibellesning som er avgjørende for troen og læren. En direkte følge av dette er at nye menigheter med «avvikende» teologi til stadighet har oppstått, og slik har det fortsatt fram til i dag.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Aftenposten HISTORIE nr. 10 (2016).
- Bakke, Gudmund 2013: Historien om Hole. B.6: Det var her det begynte. Hole kommune.
- Christie, Sigrd og Håkon Christie 1986: Norges kirker : Buskerud: B.2. Utg. av Riksantikvaren. Land og folk, Oslo.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld: Diverse artikler om middelalderen i Heftet Ringerike 1954–85. Hønefoss.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld 1983: Skattemanntallet fra 1528. I: Heftet Ringerike 55: 15–23. Hønefoss.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld og Magnus Rindal 2009: Middelalderbrev fra Ringerike 1263–1570. Originaltekster med oversettelser til moderne norsk. Utg. av Ringerike Slekthistorielag ved Bjørn Geirr Harsson. Hønefoss.
- Hegna, Hans 1914: Ådal 1814–1914. Et hundreårs skrift. Ådal kommune. Opptrykk Fremtiden, Drammen 1957 og ved Per-Erik Berge 2009.
- Høyendahl, Sten 2013: Et brev fra 1340 om Hole prestegård og Helgeland. I: Hringariki 23, nr. 1: 50–62. Medlemsblad for Ringerike Slekthistorielag.
- Lien, Ragnvald 2006: Valfart mellom Ringerike og Valdres? I: Heftet Ringerike 78: 22–26.
- Norderhov prestegjeld i: https://lokalhistoriewiki/Norderhov_prestegjeld.
- Norges kulturhistorie 1979: B.2. Kaupang og katedral. Aschehoug, Oslo.
- Norske kirkeakademier: Notat om reformasjonsmarkeringen (oktober 2016).
- Oftestad, Bernt T., Tarald Rasmussen og Jan Schumacher 2005: Norsk kirkehistorie. 3. utgave. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ringerikes Blad (2017–2018).
- Schutter, H. K. 1961: Lunder kirke gjennom tidene. Lunder menighetsråd.
- Steinhamar, August (red.) 1914: Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914. I kommisjon hos Joh. E. Bye, Hønefoss
- Wikipedia.

FORFATTEROMTALE

Gudmund Bakke (født 1948) er cand.philol. med historie hovedfag. Han skrev i perioden 1996–2013 Holes nye bygdebøker i seks bind og har forfattet en rekke lokalhistoriske artikler i Heftet Ringerike (redaktør 1992–95). I tillegg har han skrevet «Vang skole 75 år – skolehistorie fra Haugsbygda 1742–1992» (1992), Åsbygda skoles historie (1993), Osvald-gruppas historie på Ringerike (2000), Åskameratene U & IL's 75 års jubileumsberetning (2010), «Steinsletta kulturlandskap – en rapport om virksomheten 2009–2014» samt flere gårds- og slekthistorier.



I 1898 ble gården Trøgstad i Norderhov innredet til et sanatorium. Sanatoriet ble i 1909 solgt til kommunene Norderhov, Hole, Hønefoss og Ådal og tatt i bruk som tuberkulosehjem beregnet for 32 pasienter.

Sykdommer og helsetilbud *i gamle dager*

Fastlegen og eks-journalisten har en nostalgisk og noe utvidet prat om doktorens vilkår på bygda i gamle dager og hva slags sykdommer og lidelser som var vanlige.

Steffen Steffensrud i samtale med Anders Skrataas

Det kan ikke ha vært lett å være doktor i gamle dager, hevder fastlegen. Arbeidsdagen kunne bli svært lang. Først full dag på kontoret, så hjemmebesøk, ofte til langt på kveld. Tilkalling på nattetid var også vanlig. Distriktene var ofte store, og legene hadde ikke mange hjelpemidler. Først da penicillin kom, kunne man føle seg som en god doktor. Før den tid var infeksjonsdødeligheten meget høy, og folk uten forutgående sykdom og svekkelse kunne dø av lungebetennelse i løpet av en ukes tid.

– Nåværende Ringerike besto av flere kommuner, og bortsett fra Hønefoss by var det typiske bygdesamfunn. Men det var også industriell virksomhet langs elvene med tilhørende arbeiderboliger. Rapportene tyder ikke på at det var mange epidemiske tilstander. Men behovet for Trøgstad tuberkulosehjem, hvor flere kommuner var medeiere, var reelt nok.

– Det må antas at legedistriktene til å begynne med ble inndelt på en praktisk måte uten å skjele altfor mye til herreds- eller amtsgrenser. For eksempel hadde Vikar, Nes, Begnadalen og Hedalen sogn fra 1874 avtale om å holde lege sammen. Stillingen ble lønnet av bønder og med bidrag fra sognekassene. Legen hadde tilhold på Nes, og plasseringen kom etter en heftig debatt hvor departementet hadde det avgjørende ord.

Hvilke helsetjenester var det snakk om?

Sanitetsforeninger ble dannet for omkring 100 år siden og fikk stor betydning i bygd og by da sanitetskvinnene ansatte og lønnet helsesøstre og jordmødre. Nevnes må også at det stedvis var skepsis til leger og annet «moderne» helsepersonell.

Jeg kjenner til at en av legene i Ådal kjørte Porsche når han skulle på visitt.

Det må vel ha hatt sine begrensninger, sier Steffensrud, som selv har sansen for litt spesielle biler. Det hevdes at henting av melk med tankbil, ble det som gjorde veiene kjørbare helt fram til gårdene. Men dette er historie, fordi hjemmebesøk hører med til sjeldenhetene i dag.

Hva med den fryktede tuberkulosen?

Det har slått meg at det var relativt lite «proletarsjuke» eller tuberkulose i distriktet, noe som kan skyldes spredt befolkning, men kanskje bidro også nøkternt levesett og bra kosthold. Men det kan ha vært underrapportering. Det var nemlig forbundet med skam å ha «tub», og mange dro nok sitt siste sukk på kammeret hjemme. Journalisten har hørt at en lokal prest skal ha sagt at det noen ganger gikk mistenkelig kort tid fra personer ble syke til de døde – trolig fordi det var skamfullt å gå til legen med tub. Men dette er ikke dokumentert.

Tuberkulose kan angripe alle kroppens organer, men angrep i lungene er mest alvorlig og først på 1940-tallet kom det medisin mot sykdommen. Sykdommen ble ansett som en fattigmannssykdom og de fleste kom fra arbeiderklassen. Der ble sykdommen kalt tæring. Men sykdommen angrep alle og i høyere sosiale lag het det at man var brystsyk.

Hvordan ble sinnslidelser behandlet?

Sinnslidelser var det en del av, og behandlingstilbudet var ikke godt. Elektrosjokk og lobotomi forekom i stor grad, og det ble brukt «skarpe» medisiner for å sløve forvirrede sinn. På 1930-tallet ble det utført «kunstig søvn» som var en enklere form for «kunstig koma». Pasientene ble vekket kun for tilførsel av næring og nødvendig stell. I dag benyttes dette som ledd i seriøs behandling, men det er ikke kjent at behandlingen den gang gav positivt resultat. Den kunne strekke seg over flere uker, og utfallet var noen ganger dødelig. Lier psykiatriske sykehus skal ha hatt syv dødsfall på grunn av denne behandlingsformen. Det kunne ikke være lett å være distriktslege og kjenne ansvaret for å ha sendt pasienter til Lier eller andre asyl.

Journalisten har kopi av et rundskriv fra Buskerud fylkeslegeembete datert januar 1958. Der står det blant annet: «Direktøren ved Lierasylet opplyser at det for tiden er forholdsvis rimelige plassforhold ved asylets kvinneavdeling, og anbefaler derfor undersøkt om det i privatpleien finnes sinnssyke kvinner som antas å ville ha nytte av moderne medikamentell behandling.» Det finnes historier om at det i ett tilfelle ble gitt 47 elektrosjokk uten at det hjalp. Det ble gjennomført forsøk med LSD, lobotomi og utprøving av nye medikamenter på Lier i perioden 1945 til 1974.

Hvilke hjelpemidler hadde doktoren til rådighet?

Jeg kan forestille meg at distriktslegene i mange situasjoner, må ha følt seg hjelpeløse. Det vi i dag ser på som



Gammeldoktoren på besøk.

en ganske harmløs infeksjon, kunne den gang være livstruende. Først på 50-tallet, da vi fikk antibiotika, kunne betennelser effektivt kureres. I et distrikt med mye jord- og skogbruk er det rimelig å anta at sårskader oppsto hyppig med blodforgiftning og stivkramper som følge. Vaksine var det ikke mye av; for eksempel kom stivkrampevaksine først på 1930-tallet. Stor skepsis til vaksine var heller ikke uvanlig. I dag har de fleste innsett at vaksine har meget stor betydning for folkehelsen. Legens rolle i gamle dager ble nok mange ganger å trøste, sier Steffensrud.

Ble Ringerike rammet av epidemier?

To epidemier kan nevnes. Spanske-syken, som var en influensa, herjet 1918–1920, og sparte heller ikke Ringerike. Den var ujevn i utbredelse, og det er kjent at tidligere Tyristrand kommune var hardt rammet. Smittsom som «spanska» var, kunne mange medlemmer i en og samme familie rammes, ofte med dødelig utfall.

Mange som ennå lever, kan huske poliomyelittens herjinger og uhyggen som fulgte. Det var en virussykdom som ga influensalignende symptom.

Sykdommen var svært smittsom og utbrudd kom med ujevne mellomrom og ujevn intensitet. Sykdommen er kjent fra 1820-tallet i Norge, og i første halvdel av 1900-tallet ble mer enn 20 000 rammet. Spesielt barn ble rammet, derav tilnavnet «barnelammelse». Den siste epidemien i Norge og på Ringerike var i 1950–1954, og legene hadde ingenting å stille opp med før man i 1956 fikk en effektiv vaksine. I løpet av kort tid var polio i praksis utryddet i Norge, selv om innvandring har ført med seg enkelttilfeller også senere. En svært fryktet sykdom, spedalskhet eller lepra, forekom nesten ikke på det indre Østlandet. Grunnen til at sykdommen var sjelden i indre deler av Sør- og Østlandet er trolig at man på kysten hadde mer kontakt med det store utland, hvorfra sykdommen kom.

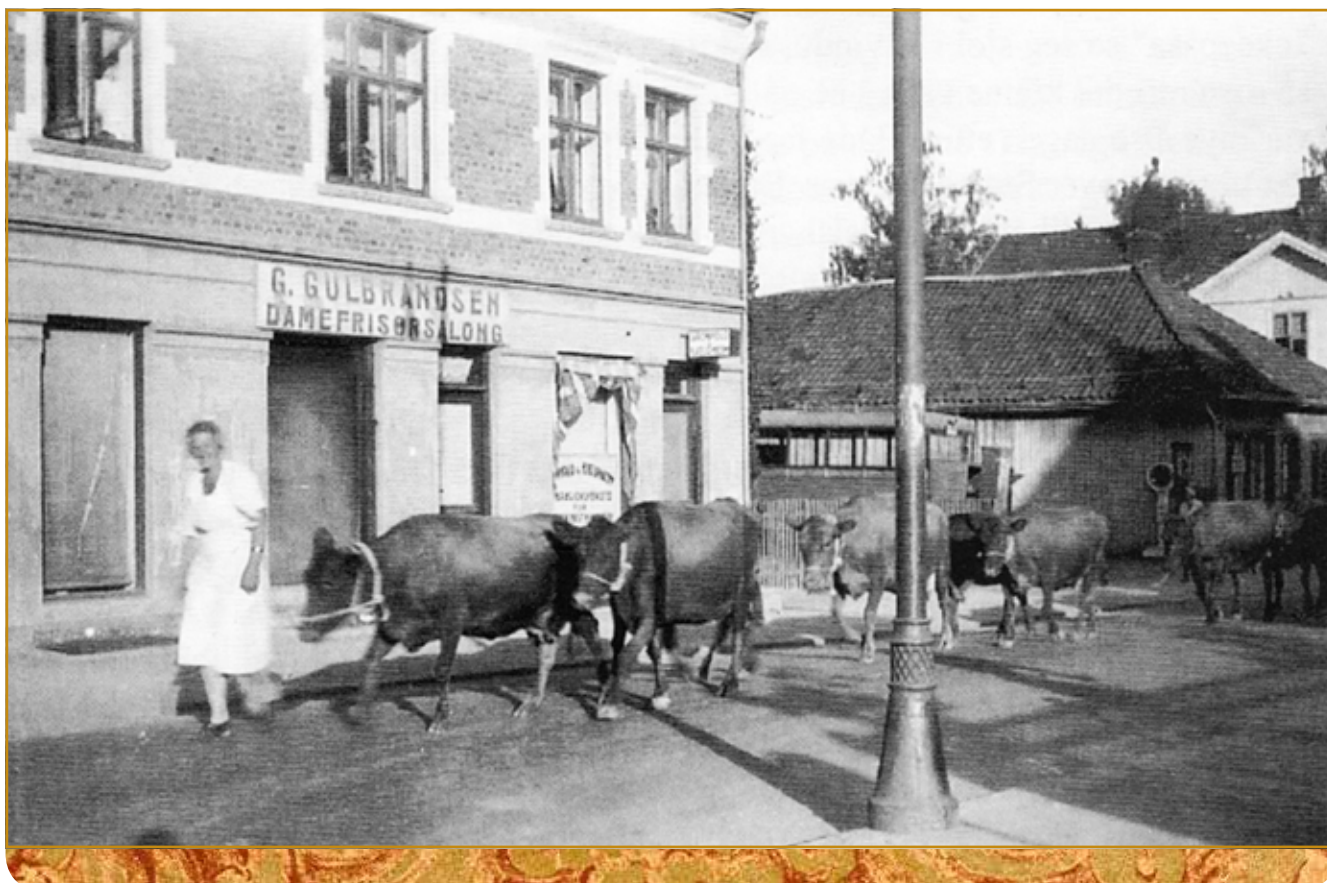
Fastlegens sluttrefleksjon

Det er rart å tenke på at vi i løpet av drøyt 100 år her i landet har gått fra fattigdomssykdommer til overflodslidelser. Litt flåsete sagt betyr det at mange nå spiser seg i hjel i stedet for å dø av sult og underernæring. Det er også et paradoks at den enkelte selv i stor grad kan bidra til å unngå livsstilsykdommer ved å leve sunt, konkluderer fastlegen.

FORFATTEROMTALE

Steffen Steffensrud, født 1952, har vært allmennlege i Hole og er nå fastlege på Hallingby i Ådal. I 2014 startet en artikkelserie i *Ringerikes Blad* under tittelen «Småprat med fastlegen». Artikkelen ovenfor er en utvidet prat for *Heftet Ringerike*.

Anders Skrataas, født 1941, er utdannet som typograf. Han har arbeidet i *Ringerikes Blad*, først som typograf fra 1966 og fra 1976 som journalist, til han gikk av som pensjonist i 2008. Han har engasjert seg ivrig i lokalhistorie og forfattet en rekke jubileumsskrifter, blant annet *Norderhov Sogneselskap 200 år* som ble utgitt i 2010.



Alfhild Oppen driver kuer gjennom Storgata i Hønefoss til fesjå på Benterud.

De gode henders gjerning

– Sognedalen Bygdekvinnelag i 80 år

Bygdekvinnes kjøreregler er å respektere hverandre og være åpne, ærlige og lojale mot avtaler og beslutninger. De er samtidig engasjerte og ønsker å skape trivsel og glede.

For å få inspirasjon, engasjement og utsyn er ringerikslagene medlemmer i Buskerud Bygdekvinnelag, Norges Bygdekvinnelag og den verdensomfattende organisasjonen *Associated Country Women of the World (ACWW)*.

Else Marie Abelgård

Sognedalen Bondekvinnelag startet 12. mai 1938 på Øvre Lundesgården. 45 kvinner tegnet seg som medlemmer, og Alfhild Oppen ble valgt til første formann. Alfhild fremhevet Gunda Hallingby som den store inspirator og som en klok og varm bondekvinne. Møter skulle ikke holdes for ofte. Det skulle være gode møter og gjerne med musikk. Kontingenten var to kroner per år. Den tids kvinner er beskrevet i en prolog fra Oppland Bondekvinnelag:

*Mor mi var bondekvinne
Mor mi hadde aldri jobb
Ho berre arbeidde lell,
utan løn, utan pengar.
Vi hadde heimesydde klee,
heimbaka brød
Vi hadde heimestrikka
strømper, heimelaga mat
Mor mi hadde husmorære,
vaska hus til helga
Stiva gardiner til jul
Mor mi var heime, alltid
Mor mi var bondekvinne.*

Det ble raskt satt i gang med kvinnemøter for å være forberedt på krig, og det ble skaffet sanitetsutstyr, sykesenger. Nesten til i dag har deltakelse i Kvinners Frivillige Beredskap stått på programmet. Rydding på Utøya ble en sterk opplevelse i 2011. Etter fem «passive» krigsåre var første store samling i 1946, og årene som fulgte sto i gjenreisningens og rasjonaliseringens tegn. Det ble arbeidet for et felles vaskeri, forslag om fryseri og modernisering av de gamle bondekjøkken.

I 1948 ble Ringerike Andelsvaskeri opprettet. Alfild Oppen hadde engasjert seg for å få startet et andelsvaskeri på Ringerike, og hun hadde vært på studietur til Sverige og var rundt i lagene for å fortelle om det. Norges Bondekvinnelag arbeidet for å få meieriene til å være med. Vaskeriet ble i 1948 plassert på Ringerike meieri med Marit Frøhaug som daglig leder fra 1949. Alfild var formann fra starten og i 38 år. Det var en viss skepsis blant kvinnene fordi man var redd for slitasje på vasken, men de ble fornøyd. De første årene krevde vasken mye arbeidskraft, men etter hvert kom flere vaskemaskiner og varmrulle. Prisen var 60 øre per kg vask og 50 øre i frakt per vaskerikasse med melkebil. Overskuddet, 21 722 kroner, ble fordelt på bondekvinnelagene ved vaskeriets opphør.

Dessuten må nevnes bondekvinnelagets flatbrødbakeri, studiekurs, kurs i arbeidsteknikk og traktorkurs, og selvsagt håndarbeids-, vev- og bunadskurs, samt medlemsmøter og hyggeturer. Feriuka var den eneste luksusen de kunne unne seg. Sol, snø, ski og «husmorgymnastikk» med Sol Myrvold og kulturelle bidrag ga verdifull avkobling fra 1950 og utover så lenge denne ferieformen var aktuell.

I februar 1953 ble Sognedalen Bondekvinnelag enige om å deles i 2, Ytre og Øvre Sognedalen Bondekvinnelag. Avstanden ble mindre og muligheten til å holde møtene privat ble enklere. Øvre Sognedalens Bondekvinnelag var en realitet. Utover på 1960-tallet endret verden seg og dermed kvinnesynet, kanskje uten at vi egentlig forstod det selv. Jentene fikk yrkesutdanning, tok seg jobb, sertifikat og flyttet til byen, men mødrene våre i bondekvinnelaget fortsatte å stelle til juletreff, familiesamlinger og holde møter og kurs.

Kursing

Studieringer har engasjert i alle år. Det var litterære kåserier og studieringer om Sigrid Undset og hennes Kristin, Falkberget, Hamsuns *Markens grøde*, Vera Henriksen og Herbjørg Wassmo og hennes Dina. *Jus for alle* var kjedelig, Helg- og høytidstradisjoner engasjerte mer. Dessuten var det studiering i lokalhistorie, og om *Din helse – ditt ansvar* med treningsdresser og om den mentale helse; *Oss mennesker imellom*.



Det var i 1951 tegnet 1 586 andelsbrev i Ringerike Andelsvaskeri fordelt på 518 husstander. I 1953 ble det vasket om lag 100 000 kg tøy. (Lundstad og Brænden 1954)

Det var praktiske kurs i søm, hekling, dans, husflidssaker, vask og stell av ull, hardangersøm, teppeknyting, billedvev med 12 deltakere og rosemaling ved Aamund Lunden med 20 deltakere. Et flittig lag har det vært med kurs i søm og flatbrød- og lefsebaking som gjengangere. I 1970 sto Odelsloven med røtter fra Magnus Lagabøte på programmet. Det var grundig orientering, og et arbeidsutvalg sendte inn lagets innstillinger. Selvsagt engasjerte EEC- og EU-debatter også.

Studieringene har ofte blitt fulgt opp med aktuelle foredragsholdere og turer. Alfild Oppen talte for Trygg Trafikk, refleks og gangvei langs riksvei 7 og

fortalte om stor oppslutning om Barnas trafikkklubb på 1970-tallet. Alle lagene på Ringerike har sluttet opp om Røde Kors fødehjem, Ringerike sykehus, kreftsaken, Hjertelia (hjem for mennesker med psykisk utviklingshemming), og arbeidet for å få barnehage ved Sokna skoles nybygg i 1959.

Laget har støttet Norges Bygdekvinnelags internasjonale arbeid i blant annet Abakaliki (i Nigeria), Koreaforeningens barnesykehus og hatt foredrag om fredskorpset i Uganda. Internasjonal var stilen i 1971 da 17 bunadskledte bondekvininner hilste ACWW-gjester velkommen til møte med norske tradisjoner, mat og gode senger.

Matnyttig

Mattilsynet har lovet at all mat som selges over disk er trygg mat. Bondekvinnelagene har alltid vært opptatt av trygg og sunn mat. Lagene har deltatt i matpakkeaksjon for skolebarn. Prosjektet Ringerikskost etterlyste lokale oppskrifter, og de fikk laget Elghefte, fru Eiklis lefseoppskrift, gammelsuppe og råmelksretter. Henry Notaker kåserte om norsk mathistorie. Bondekvinnelaget skrev protestbrev mot nedlegging av kjøkkenet på Soknaheimen. Gerd Åse Strand fortalte om hjemmesykepleien. Den skal være rask og gi riktig hjelp til rett tid på rett nivå og til rett person. Bevisst arbeid for liv i familien, både psykisk og fysisk, har også hatt fokus. Gode foredragsholdere har innledet til diskusjoner og tiltak med ideer til sunt kosthold, hvordan unngå farlig påvirkning av rusgifter eller spilleavhengighet og om kvinnens overgangsalder og benskjørhet. Hvordan skal vi holde kroppen ved like? Her har vi gjort mye, alt fra å ta en sparketur sammen til regelmessig trim, svømming og annen fysisk aktivitet.

De nesten 80 årlige tyttebærturer i Soknas skoger har vært avholdt både for å skaffe penger i lagskassa og som en sosial begivenhet på en vakker høstdag. Det lyder uhørt for oss i dag at laget i 1938 ba Norderhov kommune hjelpe til med å beskytte skogsbærene mot at utenbygds folk plukket våre bær. Begrunnelsen den gang var at bærplukking var en inntektskilde. Soppturer har i alle år vært på programmet, og vi har delt kunnskap om bruk av sopp til mat og plantefarging.

50-årsjubileum

«Oppe først og sist i seng», skrev Olav Aukrust om bondekona. Omtanken for mann og barn var med i alt hun gjorde, og hun var tjeneren som ikke klaget. Dette ble mottoet for den store utstillingen til 50-årsjubileet i 1988. Bjørg Haukedalen Saltnes var primus motor da Sokna skoles gymsal ble fylt av registrerte kulturgjenstander i en fin soveromsavdeling med brodert og hjemmevevet sengetøy, gammelt undertøy, barnetøy og seks dåpskjoler. Der var Martha Dalens broderier, håndarbeider fra Liv Strand og Ruth Hermansen og mange kursarbeider. Det var demonstrasjon av karding og spinning av ull og lin. Både kjøkken og stue med pent dekkede bord og melkerom med tilhørende utstyr som kinne og separator vakte interesse.



Foto: Sokna dalens bygdskrivningsalbum

Fra 50-årsjubileet i 1988.

*Foran fra venstre: Bjørg Haukedalen Saltnes, Martha Dalen og Alfhild Oppen.
Bak fra venstre: Gunhild Strømmen, Anne Marie Hovde, Halldis Roverud,
Kirsten Nyhus, Anne Marie Bekken Flathus og Giske Rokne Berg.*

*Fra
Ringerikes Andelsvaskeri.*

Husk!

Sorter skittentøyet samvittighetsfullt:

1. Legg ikke plagg som farger blant hvitvasken.
2. Tøm lommene for rusk.
3. Sørg for at putevar, dynetrekk o.l. er vendt med den siden ut som er enklest og tynneste i søm og fall — for at plagget skal skånes mest mulig i rullen.

Send nærmest mulig 10–20–40 kg hvitvask om gangen.

Svikt ikke medeierne i vaskeriet ved «å være snill» og ta med tøy for ikke andelshavere.

Ta takknemlig imot velvillig rettledning fra vårt faste personale. De har, og føler ansvar for vårt kostbare maskinelle utstyr — såvel som for Deres tøy.

Små klesvasker under 15 kg hvitvask, betales etter kr. 1,20 pr. kg.

Bestill time sammen med en eller flere bekjente — så dere kan hjelpes ad med rullingen.

Styret.

Regler for tøybehandling.



Foto: Soknedalens Bygdekvinnelegs album

Bondekvinner som stiftet Sognedalen Bondekvinnelag i 1938. Sittende fra venstre: Gudrun Fonkalsrud og Anna Johnsrud. Bak fra venstre: Olga Lurfaldet, Alfild Oppen, Marie Rognerud, Asta Omholt, Thea Johnsrud, Martha Dalen, Gunvor Berg og Torborg Hagen. Bildet er fra 40-årsjubileet i 1978.

Alle Soknas skolebarn besøkte utstillingen og ble servert kaker og yoghurt. Om kvelden var det åpent hus med kåseri av fotograf Johan Brun om bevaring av gamle fotografier. Alfild Oppen og Torborg Hagen fortalte om Ytre- og Øvre Sognedalens historie. Alt ble filmet. Selve 50-årsfesten var på Øvre Lundesgården 22. april 1988 med Alfild Oppen og Anne Marie Hovde som vertinner.

1990-tallet

Mye av lagsvirksomheten på 1990-tallet var konsentrert om bygda vår og samarbeid med andre lag og foreninger. Bjørg Haukedalen Saltnes døde i 1996, og det ble et stort savn etter henne. Hun var iderik, modig og arbeidsom og trakk oss andre med. Sokna skole- og ungdomskorps holdt Soknadag, og bondekvinnelaget stilte med grill og hamburgere, salat og hjemmebakte brød.

På Åpen gård hos Ragnar og Astrid Strømsodd på Sognemo solgte bondekvinnelagene hamburgere, pølser og

lapper med tilbehør til 250 gjester. Senere var det Åpen gård hos Anders og Sigrun Tronrud og årlige arrangement utover Ringerike og Hole. Til Drammensdistriktets Skogeierforenings familiedag i 1991 på Understryk i Strømsoddbygda ble det kokt 160 liter suppe, og oppskriftshefte med bygdas elgretter ble solgt. Deltakelse i Den store norske matdagen på Norsk Folkmuseum, arrangert av Statens Ernæringsråd, var populær. Buskerudlagene hadde stand på Numedalstunet med grønnsaker, dipp, eggedosis, kvikake, vafler, flatbrød og spekemat.

I strikkeåret kåserte og demonstrerte Ida Greve. Lagsmedlemmer underviste på Sokna skole i strikking og teknikken med hestetommer på trådsnelle. Laget besøkte blant annet Jordan fabrikk, Stortinget, Galleri Storøya, Ringnes gård og Villa Fridheim, Vatnås kirke fra 1660 og Olavskilden der. Medlemmene har sett malerier av Anders Zorn, Thorvald Moseids broderte livsfrise og Porsgrunnutstilling på Blaafarveværket. Det har

vært tur til Grinakervev og Hadeland der lin, bakerovn og søsterkirker stod på programmet. En sommertur gikk til Storløgård med urter og tørka blomster og Dalgård i Østfold, en slektsgård i 11. generasjon med gårdsturisme i ti år og 32 bygninger å holde ved like. Travle vertinner fortalte med glød, og de skulle løpe dobbelt så fort når de ble eldre for å rekke alt.

60-årsjubileum

Neste jubileum ble feiret på Rustad kafe i 1998 med 35 gjester, god mat og musikalske innslag. Hustavle ble tildelt Ingeborg Fagerås og Halldis Roverud for alt de har gjort for sine lag. Jubileringen fortsatte i august med en flott tur via OL-anleggene på Lillehammer og en fantastisk festforestilling med Peer Gynt på Gålå. Neste dag besøkte vi Søre Harildstad og Heidal stavkirke, så til Lom og gourmetmiddag hos Brimi og Hovland på Fossheim Turisthotell. Hjemturen gikk over Valdresflya og Ridderspranget. Ragnhild Stuves opplegg og Askeladdens elastisitet gjorde det hele til en opplevelse.

2000-tallet

Litt mer fra Oppland Bygdekvinnelag:
*Vi som nå er uten jord under neglene,
 uten fjøslukt i håret.
 Uten dyr på båsen, eller rundballer
 på jordet.
 Hva er da vitsen med oss?
 Jo, på grunn av oss er det lys i glasset
 og utelampa.
 Husene våre er malt og gjerdet likeså.
 Ungene våre har gått på vår skole.
 Vi er med på juletreffest, 17. mai-tog,
 og vi har tatt våre verv i idrettslag,
 historielag, foreldreråd, menighetsråd,
 speider og trimmen.*

Laget er blitt en gjeng med godt voksne damer som gjerne gjør en innsats for bygda. Medlemmene har siden 1968 hatt ansvar for pynting av kirken til høsttakkefest og kirkekaffe til konfirmanter og foreldre, laget hyggekveld på aldershjemmet i mange år og fra 2010 hatt 13. dags juletreffest på Soknatunet. Brød er bakt til Felleskjøpets Vårslepp, og inntektene har alle ringerikslagene delt ut til distriktets beste.

Vi har besøkt Slottet, Oslo middelalderpark, Blaafarveværket, Skredsvig-Hagan, Sigdal Museum, Theodor Kittelsens Lauvli, Kistefoss, Hedemarkens gårder med historie, Løitens akevisitt, Sigrid Undsets Bjerkebæk og Maihaugen, solobservatoriet på Harestua, Hanne Høne på Veikåker, Kvinnemuseet, Kongsvinger festning og Finnskogen, Gammel Vala med draktparade, Rottneros med *Gösta Berlings saga* og Eckstedska herregården. Vi har hatt befaring og orientering om ny riksvei 7, besøkt Norsk Bygdekvinnelags hovedkontor, 1814-utstilling på Eidsvold, Eplefestival i Lier og Nicolai Astrup-utstilling på Høvikodden. Dertil har vi fra 1970-tallet flere ganger årlig sett teaterforestillinger som var frodige, festlige, musikalske, dramatiske og iblant ganske grå.

Vi har latt oss samle til møter for stell av sølv, tinn og fotografier, nye rengjøringsmåter med miljøkluter og mopper fri for vaskemidler og fosfater. I flere år støpt trearmede lys, pyntet huden, fått aromaterapi og massasje. Bakt felles julebakst, laget gylné måltider, vært på kjøll med trivselskurs, ryddet og satt benk og blomster i Sokna sentrum, vasket kjøkkenet i samfunnshus, meldt Rustad Kafe på til Ganefart, besøkt kunst-

ALFHILD OPPEN

Spør du voksne folk på Sokna hvordan de minnes Alfhild Oppen, får du beskrivelse av ei høyreist kvinne, barfot i skoa, med flagrende hvitt år bak rattet i en åpen Citroen eller Kjerringbilen eller midt i en flokk av kuer eller hester.

Alfhild med en flokk kuer etter seg på vandring fra Hønefoss stasjon til Benterud er et vakkert bilde. Alfhild Holmboe Lie var født i 1903 på Vang gård på Jevnaker i en familie med mange personligheter. I 1928 giftet hun seg med Herman Oppen på Øvre Lundesgården på Sokna. Etter at Alfhild ble enke i 1960, innredet hun stabburet til bolig og drev gården med hjelp blant andre av Tor Hovde. Alfhild solgte Øvre Lundesgården til Tor og Anne Marie Hovde i 1981.

Alfhild var bondekone – og bonde. Hun var vant til å ha mange folk rundt seg til å gjøre gårdens arbeidsoppgaver. Det var kokke på kjøkkenet og mange utearbeidende. Kvinnfolkarbeid var beitepleie, lusing, tynning og opptak av potet og turnips som også skulle legges ned til vinterfor. Karfolka gjorde onne-

arbeidet. De fleste ansatte var der gjennom mange år. Alfhild var en skvær arbeidsgiver, men det var bare få som kunne si henne imot.

Alfhild var første formann i Sognedalen Bondekvinnelag og siden medlem på livstid. Hun stilte ofte stuene på Øvre Lundesgården til disposisjon og tok på seg vertinnerollen. I protokollene ser vi at Alfhild refererte fra utallige landsmøter. Hun følte at hennes innsats for laget ga henne glede og inspirasjon. Mange flotte kvinner hadde hun møtt, og mange fine reiser i inn og utland, helt til Paris, har hun hatt.

I Alfhilds formannstid 1956–58 som leder i Buskerud Bondekvinnelag ble det stiftet fire nye lag. Yrkesskader, ryggundersøkelser og arbeidet for å opprette skogsarbeiderskolen i Saggrenda var interessante oppgaver, har Alfhild uttalt. I 1964 ble hun og Martha Dalen æresmedlemmer i Øvre Sognedalen Bondekvinnelag. Inger Berger, Marta Sørsdal og Olga Tuft fikk diplom. 12. juli 1991 var det begravelse i Lunder kirke etter Alfhild. Bondekvinne sto æresvakt ved båren og fulgte den ut.



På tur til parken Rottneros i 2004.

maleren Morten Strømsodd, handlet Tupperware, laget filtblomster til TV-aksjonens teppe, kokt og stekt uten fett, jubilerer med Bergensbanen og Elling M. Solheim, støttet opp under Soknatunet,

aksjonert to ganger for å få beholde biblioteket på Sokna, likeså helsestasjon og Ringerike sykehus, hvordan takle livet med afasi og feiret 250-årsjubileum for Lunder kirke med dekkede festbord!



*De to æresmedlemmene
Martha Dalen og Alfhild Oppen.*

Møteinnhold

Vi har lært om bevaring og bruk av gammelt håndverk, om havrens og byggets goder, om søppel og søppelsortering, om drift med alpukka og bruk av ulla fra dem. Vi har vært hekta på røtter, trygge hjem og brannvern, kvinner og deres stemmerett i 100 år, vårbesøk på Svendsrud gartneri og deltatt i forfatterkvelder hos Tyrstrand Bygdekvinne- lag. Fra 2010 har vi markert kvinnedagen i Sokna natur- og gårdsbarnehage der initiativrike unge kvinner har presentert seg, erfart trivsel med å beskue et gammelt håndverk og lært om Krisesenteret og Fontenehuset.

Hustavle ble i 2002 gitt til Halldis Roverud, Sara Berg og Marie Rognrud. I 1997 ble det holdt avstemning om det skulle hete bondekvinne- lag eller bygdekvinne- lag, og bondekvinne- lag vant. I 2002 het det: «Hvis alle ledd i organisasjonen bytter navn, følger vi med, men vi vil helst være bondekvinne- lag». Øvre Sognedalen Bygdekvinne- lag ble navnet i 2003, og fra 2014 heter laget Sognedalen Bygdekvinne- lag.

MARTHA DALEN

Martha Grønvold ble født i 19.11.1894 på Aalde som eldste datter i en stor søskenflokk. Som 16-åring var hun tjenestejente hos onkelen i Sesserudplassen. Senere tjente hun hos Antonette Seilstad på Hovland. Der lærte hun å se etter om det var noe som skulle med (f. eks. vann) når hun gikk opp eller ned trappene. Hun tjente hos Berta Berg på Rud og var med henne til Kristiania. Her brukte hun tiden godt, lærte å brodere og ble abonnent på Mønstertidene.

Martha giftet seg med Herman Dalen. De startet som husmannsfolk i Sjurslykkje, ble forpaktere på Øvergård og fra 1937 selveiende bønder på gården Brekka. Martha knyttet kontakt med Husfliden og var den første som sydde Ringeriksdrakten for Husfliden i Oslo. Hun har sydd mange Grafferdrakter og bunader fra Gudbrandsdalen. Sammen med søstrene og svigerinnen strikket, vevet og broderte hun for Husfliden i mange år, selvsagt for å tjene. Datteren Gerd sydde austmannarenning som moren leverte som bridgesett. Betalingen til Gerd var 10 øre for meteren.

En festdrakt og en sommerbunad for Buskerud ble presentert sommeren 1939. Broderiet på festbunaden er tegnet av arkitekt Halvdan Arneberg, inspirert av rosemonster og farger brukt på kister i Nedre Buskerud omkring 1730. Bunadssaken ble en

gjenganger, men i 1950 ble de første Nedre-Buskeruddraktene brodert, hvit-sømmen på skjortene var kopiert fra gamle skjortelinninger på Fossesholm. Det er denne drakten Alfhild Oppen brukte som festdrakt på sin Amerikareise i 1952.

Innsamling av materiale og kunnskaper om alle bunadene i Buskerud kostet penger og stor frivillig innsats og fikk faglig støtte av Aagot Noss, Magni Karlberg og Folkedraktrådet. Gjennom årene ble det trykket brosjyrer med beskrivende tekst og fargebilder av alle bunadsdeler og av sølvet i Buskerud. Martha representerte Sognedalen Bondekvinne- lag i bunadnemnda.

I Lunder kirke ser vi håndarbeider av ypperst kvalitet. Astrid Berg, Martha Dalen og Elisa Bråtalen har kopiert Lunder kirkes eldgamle røde messe- hagl. Den gamle ble i 1880-årene solgt til Kunstindustrimuseet. Alterdukene i venetiansk søm og svartsøm med servietter til kalk og lysestaker, er sydd av Martha og Gerd Dalen.

Martha var laget instruktør i brode- ring, rosemaling og bildeveving for mange flere enn laget egne medlemmer. I 1964 ble Martha Dalen æresmedlem i Sognedalen Bonde- kvinne- lag. Bunadkledte bondekvin- ner stod æresvakt ved Martha Dalens begravelse i 1989.

*Vi har motet, latteren,
tålmodet, gleden og gnisten.
Alle vi bygdekvinne- skaper liv,
bygda stopper uten oss.
Når vi ser på bygda vår i det blå
kveldslyset,
de glitrende snøfonner med*

*levende unger,
hører fosseduren,
riktig nok uten
tømmer,
kjenner lukt av jord og spirende liv,
ser beitende dyr og lekende unger,
ja, da er bygda vår, i sjel og hjerte.*

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Lundstad, Martin og Ola Brænden 1954 (red.): Ringerikes Meieri 1879–1954. Snorre Boktrykkeri, Oslo.
- Sognedalen Bondekvinne- lag og Sognedalen Bygdekvinne- lags protokoller og arkiv.

FORFATTEROMTALE

Else Marie Abelgård er født i 1939 på Sokna. Etter examen artium i 1958 og Bodø lærerskole arbeidet hun som lærer i Bodø og på Sokna. Fra 1994 har Else Marie vært aktivt med i innsamling av lokalhistorie for Sognedalen, og hun var leder i Sognedalen lokalhistoriske forening til 2014. Abelgård ledet styringsgruppa for markeringen av dikteren Elling M. Solheims 100-årsdag i 2005. Hun var med i redaksjonen for *Heftet Ringerike* 2006–2010.



Flott festskrift *for en flott kirke*

Har man ikke besøkt den nye Hønefoss kirke ennå, kan man ikke la være å ta en tur når man har lest festskriftet til kirken! Det presenterer byens nye stolthet på en så interessant og fristende måte at folk bør valfarte for å ta nybygget i nærmere øyesyn.

Anne Sofie Hval

Festskriftet har hatt Per H. Stubbraaten som redaktør og vesentlig bidragsyter. De øvrige i redaksjonskomiteen er Atle Olav Ljåstad, Tor Magnus Amble og Frank Tverran med Roar Olsen konsultativt tilknyttet. Alle sammen med et varmt, bankende hjerte for Hønefoss kirke, noe som skinner igjennom i arbeidet. Det 112 sider store festskriftet gir en solid innsikt i den omfattende og kronglete prosessen fra kirkebrannen i 2010 fram til vigslingen av ny kirke. For oss som fulgte mer eller mindre interessert med fra sidelinjen, blir det en svært nyttig og opplysende gjennomgang.

Prosessten

Om man fortsatt skulle ha innvendinger mot valg som ble truffet, kan man hermed la dem ligge. Festskriftet gir både en grundig og saklig framstilling av hvordan alle avveininger ble vurdert, og at man tross alt klarte å holde på et frukt-

bart samarbeide om det altoverskygende målet: å bygge en ny kirke. Det er nesten som å lese en thriller. Så snart én sak er vedtatt og i orden, dukker det opp nye problemer man må ta tak i. Med så mange meninger og så mye engasjement er det utrolig gledelig at man kom så vellykket i mål, også når man tenker på at de involverte personene først og fremst er vant til å drive en kirke, ikke administrere bygg og anlegg.

Hønefoss kirke har en lang historie før brannen, og denne er heller ikke glemt. Stubbraaten forteller om den forrige kirken, som så mange var så glade i, fra den ble reist i 1862 og fram til den brant ned i 2010. Dette er viktig dokumentasjon for fremtiden.

Festskriftets presentasjon av prosessen gjør oss trygge på at det har blitt gjort et skikkelig arbeid, og at veldig mange har lagt mye godvilje til. Det er rørende

å se hvor mange som har bidratt også økonomisk. Festskriftet takker dem behørig, alle sammen. Tekstene er presentert i forskjellige kortere artikler, intervjuer og personlige innlegg, noe som gjør dem meget lettlesle. Samtidig er de brutt opp av mange mellomtitler og supplert med faktabokser. Blant annet er det nyttig med presentasjon av hvem som har sittet i de forskjellige råd, utvalg og komiteer.

Sentrale personers synspunkter

Festskriftet byr på mange personlige og følelsesfulle betraktninger fra mennesker som ble sterkt berørt av brannen og arbeidet etterpå. Ordfører Kjell B. Hansen forteller hvordan han selv så flammehavet fra øverste etasje i rådhuset. Han gikk til byen med tunge skritt, og akkurat idet han kom fram, falt tårnet ned i et regn av gnister. Brannen og de mange sorgtunge menneskene gjorde et uutslettelig inntrykk på ordføreren.

Andre som kommer til orde er prosjektleder og byggeleder, arkitekt og kunstnere, sogneprest, prost og biskop, og selvfølgelig frivillige i menighet, fellesråd og diverse arbeidskomiteer.

Den delen av festskriftet jeg personlig fant spesielt interessant, var hva slags tanker arkitekter og kunstnere har bak arbeidet sitt. Selve bygget, *Himmeltrærne*, er en fantastisk idé i seg selv, spesielt imponerende med tanke på at det skulle tilpasses den trange tomte etter gamlekirken. I et intervju med Atle Olav Ljåstad forteller arkitekten, René de Groot, om hvordan idéene måtte tilpasses mulighetene på tomte. De Groot er ansatt i Link Arkitektur AS.

Sogneprest Tor Magnus Amble skildrer hvordan praktbygget kan være symbol for, og gi assosiasjoner til, mange aspekter ved menighetslivet og det kristne budskap: Søylene kan minne om sennepsfrøet som vokser seg så stort at det blir til et tre, og himmelens fugler kommer og bygger rede i grenene. Kirketaket liksom bøyer seg ned til oss, slik Gud gjør. Takfliken med spissen mot himmelen kan illustrere åpenbaringen. Fra siden ligner takbuen bokstaven «J», som er den første bokstaven i Guds hellige navn, i Jesu navn og i ordet «jeg».

Innfelt i gulvet på kirketorget møter vi denne J-en igjen, i den samme italienske marmoren som de liturgiske møblene er laget av. Prekestolen, alteret og døpefonten er skåret ut av én og samme marmorblokk. Kunstneren Julia Vance sier så fint i skriftet at de tre liturgiske møblene nesten blir menneskelige når man tenker på at steinen en gang er dannet av organisk materiale. Kunstneren bak den spektakulære fondveggen, Peter Sutton, påpeker at hans verk *Forandring* ber om stillhet der man kan bevege seg introspektivt og åndelig.

Lyd og akustikk er viet god plass i skriftet og fortjener det. Spennende lesning om noe som de fleste kirkegjengere tar for gitt når det fungerer som det skal. Om undertegnede har forstått det riktig,



Foto: Anne Sofie Hval

Prekestolen, alteret og døpefonten er skåret ut av én og samme marmorblokk. Kunstneren Julia Vance sier så fint i skriftet at de tre liturgiske møblene hugget i materialet marmor, nesten blir menneskelige når man tenker på at steinen en gang er dannet av organisk materiale.

vil det gå en tid med justeringer underveis før man kommer fram til det optimale lydbildet.

Gode tekster og spennende lesning til tross; rosinen i pølsa for meg er fotografiene og layouten! Festskriftet er blitt et meget delikat og innbydende produkt, takket være utformingen på Idéverkstedet, og ikke minst de mange bildene. Samtidig har man vært rause med fotopresentasjonene. Hele og halve sider er dekket av bilder, og enkelte av de beste fotoene har fått breie seg over to helsider. For en fotojunker som meg er dette med på å heve festskriftet opp til store høyder.

Omslaget, som viser en detalj av innredningen, er beskrivende og smakfullt. Jeg ser at Frank Tverran i redaksjonskomiteen har vært en spesielt flittig

bidragsyter med bilder av fortreffelig kvalitet. Han har vært på plass med kamera og drone, helt fra brannen fram til ferdigstillingen av ny kirke.

Redaksjonen har gjort en strålende jobb med festskriftet, og jeg synes det burde være mye mer salgstilgjengelig enn det er i skrivende stund. Dette er lokalhistorie dokumentert på beste måte, og er spennende lesestoff for både menighetsmedlemmer og hele ringeriksbefolkningen. Ja, også utenfor regionen er boka en godbit for dem som er interessert i kirkeliv, arkitektur, kunst og historie. Hvis jeg skal ønske meg noe, må det være organiserte omvisninger i kirken. Det kan trekke folk langveis fra, så mye spennende man kan vise fram som her. Jeg skal i alle fall ta meg en tur og kikke nærmere på alt sammen, nå som jeg har lest festskriftet.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- *Festskrift til vigslingen av Hønefoss kirke 10. desember 2017*. Redaktør Per H. Stubbraaten. Utgitt av Hønefoss menighet, 2017.

FORFATTEROMTALE

Anne Sofie Hval er født i 1957, oppvokst på Nedre Vågård og bosatt i Haugsbygd. Hun er journalist og folklørist, er styreleder i Venneforeningen for Ringerikes Museum og har sammen med sin far Thorleif Solberg utgitt boka *Vågård og Marigårds historie*. Hval har holdt foredrag om eidsvollsmannen Helge Ellingsen Waagaard og har registrert stedsnavn i bygda. Fra og med 2016 er hun forretningsfører og redaksjonsmedlem i *Hefte Ringerike*.



Anders Castus Svarstad: Hyrdenes tilbedelse, ca. 1928. Olje på lerret, ca. 190 x 175 cm med ramme. Hole kirke.

Ett julenattmotiv i to kirker i Hole

Maleriet *Interiør fra Bønsnes kirke*, malt av Anders Castus Svarstad, gjengir et stort bilde ved siden av prekestolen. Bildet med julenattmotiv og rammeverk med inskripsjon ble gitt til Bønsnes kirke i 1779. I Hole kirke finnes en kopi etter julenattmotivet, malt av Anders Castus Svarstad. Bildet ble gitt til Hole kirke i 1986, og motivet fører oss langt tilbake i tid.

Bodil Gusgaard

Kunstmaler Anders Castus Svarstad (1869–1943) har separatutstilling i Kristiania Kunstforening i 1924. Maleriet *Interiør fra Bønsnes kirke* [Fig. 1] blir stilt ut. Motivet av kirkerommet er sett fra inngangen mot alteret i koret. Det er malt på lerret og er 100 cm høyt og 127 cm bredt. I utstillingskatalogen er det presisert at maleriet er uferdig. I 1926 var maleriet fullført.

Siste gang maleriet ble utstilt, var i Stockholm våren 1940, og det finnes et fotografi av det i utstillingskatalogen. Da maleriet ikke har vært stilt ut senere for offentligheten og i dag er på ukjent sted, har fotografiet kulturhistorisk interesse. Det dokumenterer et høyst respektabelt kunstverk.

Avisutsagn om *Interiør fra Bønsnes kirke*

I forbindelse med utstillingen i Kristiania Kunstforening i 1924 uttaler flere kunstanmeldere seg om det uferdige interiørmaleriet fra Bønsnes kirke. Kunstkritiker Kristian Haug i Aftenposten skriver 4.9.1924: «Her vilde jeg sagt noget om det herlige interiør fra Bønsnes kirke. Jeg vilde pekt paa nogen utmerkede ting, prækestolen f.eks., koret bak den, alterbilledet og bænkeradene til venstre. Men billedet er betegnet som uferdig. Jeg vilde kanskje ogsaa nævnt noget om perspektivet og om det blaa taket og figurene. Nu faar jeg nøie mig med at konstatere, at fuldendes det som begyndt, blir det kunstnerens skjønneste verk.» Arkitekt J. Jervell Grimelund, kunstanmelder i Trondhjems Adresseavis, omtaler bildet 19.11.1924: «Med sine rene og klangfulde farver er det koloristisk set et av utstillingens bedste». Videre mener han: «Solstreifene stopper op i vindusnischerne. Der er ingen tung og indelukket kirkeluft de faar spille ind i, og de faar ikke lov til at sløre ind i vage lysninger på de bakenforliggende interiørbestanddele, som er like haardt og paaatrængende detaljert som forgrunden.» Svarstad må ha bitt seg merke i denne ytringen, for i det ferdige maleriet fra 1926 ser vi lyset stråle inn fra syd

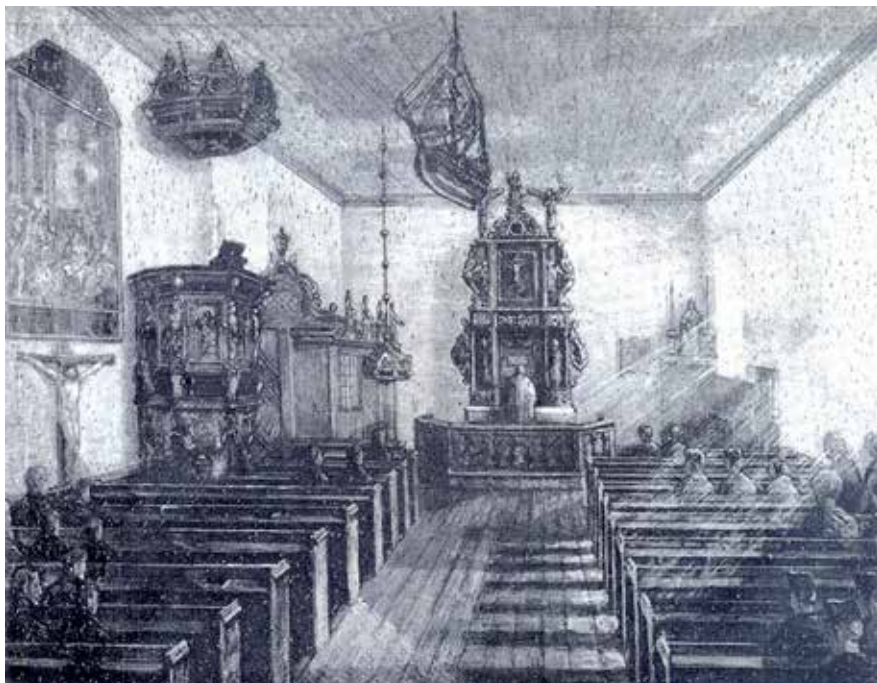


Foto: Privat eie

Fig. 1: Anders Castus Svarstad: *Sort/hvitt foto av Interiør fra Bønsnes kirke, 1924/1926. Olje på lerret, 100 x 127 cm. Ukjent sted.*

inn i det dunkle kirkerommet. Kunstanmelderen avrunder med dette utsagnet: «Detaljene er vakkert gjengit, epitafiet til venstre er et litet kunstverk for sig, og man har glæde av at gaa hver enkelt detalj nær ind paa livet.»

Hyrdenes tilbedelse i Bønsnes kirke

Og det er nettopp dette 'epitafiet' vi skal se nærmere på. På nordveggen i Bønsnes kirke, ved siden av prekestolen, henger kunstverket med julenattmotiv på det sted Svarstad malte det inn i sitt kirkeinteriørmaleri. Og som bildet viser, er *Hyrdenes tilbedelse*, ofte omtalt som *Julenatt*, av stort format: 147 cm høyt og 143 cm bredt [Fig. 2]. Det er omgitt av et sortmalt rammeverk med gullstaffering, dedikasjonsinnskrift og innskrift med bibelsted. Lik epitafier er kunstverket med ramme av stort format, 212 cm høyt og 150 cm bredt, og det har høy kunstnerisk kvalitet. Bildet viser hyrdenes tilbedelse ved Jesu fødsel, som innskriften med gullskrift i det trapesformete toppstykket refererer til: «Luc:2: C:1: 14 v: Christi: Fødsel: i Betlehem.» (Christie & Christie 1986:116). På rammens fot-

stykke er det skrevet med gullskrift: «Denne Tafle er Foræret til Bønsnes Kierke af Procurator Jørgen Nack Schou og Hans Hustru Karen Sophie Sehested Anno 1779.» (ibid.)

Procurator Jørgen Nachschow var en rik og mektig mann. Som sønn av prokurator Anders Christensen og Tabitha Thomasdatter hadde Jørgen Nachschow en nær tilknytning til Bønsnes kirke. Familien som var en av bygdas kondisjonerte, hadde lukket stol i kirken, og hans far, prokurator Anders Christensen, hadde forært det meste av kirkens viktige inventar. Jørgen Nachschow døde 1779 og fikk trolig minnetavlen laget til seg. Motivasjonen bak ektepar Nachschows gave kan ha vært den samme som med epitafiene: Gud til ære og kirken til pryd og kanskje først og fremst giveren til minne. Dedikasjonsinnskriften på rammeverket minnes giverne, samtidig som bildets motiv, *Hyrdenes tilbedelse*, ærer Gud i det høyeste. Tavlen form og dimensjon, anbrakt på en kirkevegg, og maleriets høye kunstneriske kvalitet gir indikasjon på at dette kan være et epitafium.

Julenattmotivet Hyrdenes tilbedelse

Motivet med hyrdenes tilbedelse ved Jesu fødsel er hentet fra Lukasevangeliet kapittel 2, vers 16, som forteller: *Og de [hyrdene] skyndte seg av sted og fant Maria og Josef og det lille barnet som lå i krybben.* I bildets forgrunn [Fig. 2] ligger barnet på svøpskledet i en krybbe. Maria som sitter ved krybben, har trukket det hvite svøpet til side for å vise barnet frem for hyrdene, tilskuere og for oss betraktere. Hyrdene kneler ved barnet, mens Maria gir bryst til sitt nyfødte barn. Barnet løfter hånden mot Marias bryst. Hver av hyrdene viser med gester og ansiktsuttrykk sin ærefrykt ved synet av barnet. Den nærmest knelende hyrden er i ferd med å stryke hodeplagget av i ærbødighet. Josef sitter med grå kjortel og rød kappe – tankefull og noe tilbaketrukket fra familiescenen. Den klassiske arkitekturkulissens midtstilte buegang i mellomgrunnen åpner seg mot Betlehemsmarken, der engelen forkynte Jesu fødsel for hyrdene. Og over og rundt krybben lovpriser den musiserende engleskare sitt *Gloria in excelsis Deo* (Ære være Gud i det høyeste). Inn fra venstre kommer en ung mann som bærer et slaktet lam. Oksen og eselet, nede i høyre hjørne, betrakter rolig scenen foran seg.

Handlingen foregår fremst i billedplanet, så tett ved betrakteren som mulig, noe som gir nærhet til figurene. Bruk av varme farger i forgrunnen mot kalde farger i bakgrunnen fremhever figurgruppen og forsterker betrakterens følelse av å være tett på motivet. Det er som handlingen foregår på en scene. Alles blikk er rettet mot barnet – hyrdene, Maria, Josef, tilskuerne, englene, oksen, eselet og blikket til den unge mannen som kommer med slaktelammet. Alle fungerer som vitner til hendelsen. Den eneste som vender seg utover, er barnet. Men han ser ikke på oss betraktere, men vi er som betraktere invitert til å delta i bildets begivenhet. En av tilskuerne peker mot barnet i krybben, mens en engel peker mot himmelen og forsikrer oss om at det er en høyere guddommelig vilje bak denne fødsel.

Staven som ligger ved barnet i krybben, viser til Den gode hyrde og er i kristen tradisjon en betegnelse på Kristus. Maria bærer hvitt hodelin som er lagt over skuldrene. Hun er iført rød kjole og blå kappe. I kirkekunsten er rødt



Foto: Børn Geir Hansson

Fig. 2: Ukjent mester: Hyrdenes tilbedelse. Olje på lerret, 147 cm x 143 cm. Bønsnes kirke.

og blått Marias spesielle farger som symboliserer henholdsvis det jordiske og det himmelske ved henne. Hun ser omtentksomt ned på barnet som ligger naken på det hvite svøpskledet, for å anskueliggjøre uskyld og fullkommenhet. Når Maria har blottet sitt bryst, ble hun i middelalderen tolket som *alma mater*, den nærende mor som gir alle sine barn næring gjennom alterets sakrament – Maria som symbol på Kirken (Danbolt 1998:233). Den ammende Maria, *Maria lactans*, finnes så tidlig som i katekombemalerier fra 200-tallet og er den eldste madonnaframstilling vi kjenner. Motivet ble veldig populært i senmiddelalderen. Den ammende Maria forsvant fra kirkekunsten etter konsilet i Trient (1545–63) som forbød nakenhet i framstillingen av bibelske figurer.

I renessansen skildres gjerne den ammende Maria som en ung kvinne av denne verden uten glorie eller andre

hellige attributter – som maleriet i Bønsnes kirke viser. Figurene i maleriet er vist i et menneskelig lys og har stor kroppslighet – de er klassiske både i ansiktstype og kropp. Den klassiske arkitekturkulissen er likeledes naturalistisk utformet. Oksen og eselet stikker kun hodene sine inn i motivet – et typisk venetiansk renessansetrekk. Oksen og eselet er ikke nevnt i Lukasevangeliet, men er med i julenattmotivet. Da ble det oppfylt som er sagt hos profeten Jesaia, kapittel 1, vers 3: *Oksen kjenner sin herre, og eselet sin herres krybbe* (Danbolt 1998:19). Symbolsk står oksen for det jødiske folket, mens eselet betegner hedningene. Oksen og eselet representerer slik hele menneskeheten. Et slaktet lam bæres inn på scenen. Lammet er en gave til barnet, samtidig som det symboliserer Kristus selv – *Agnus Dei* – Guds lam, offerlammet. Lammet peker fremover mot Kristi offer og soningsdød på korset (Danbolt 1998:161). Som



Foto: Berenson (1957)

Fig. 3: Girolamo di Tommaso da Treviso: Hyrdenes tilbedelse, 1529–35. Maleri, 84,3 x 118,5 cm. Christ Church Picture Gallery, Oxford.

vi ser, er *Hyrdenes tilbedelse* bærer av et sett referanser og er organisert som en flerleddet fortelling. Foruten gjengivelse av tilbedelsesseremonien foregripes Kristi egen rolle som offerlam for menneskeheten. *Hyrdenes tilbedelse* er en synliggjøring av julens mysterium.

Julenattmotivets opprinnelse

Kunsthistoriker Sigrid Christie har gitt oss to ledetråder til mesteren av dette spesielle julenattmotivet, *Hyrdenes tilbedelse*, i Bønsnes kirke. For det første viser hun til et kobberstikk fra 1600-årene av Stefano Scolari [Fig. 4], og for det andre viser hun til et renessansemaleri i Oxford, tilskrevet Girolamo di Tommaso da Treviso [Fig. 3] (Christie 1973:53).

Går vi til kobberstikket *Hyrdenes tilbedelse* [Fig. 4], ser vi at det er signert i platen nede midt på: *Steffano scolari forma in venetia*. Men museet «Fine



Foto: Fine Arts Museums of San Francisco

Fig. 4: Petrus Del Po/Stefano Scolari: Hyrdenes tilbedelse, 1630–92. Kobberstikk, 44,7 x 59,6 cm. Fine Arts Museums of San Francisco.

Arts Museums of San Francisco» klargjør på sine nettsider at Stefano Scolari var utgiver av kobberstikket, mens Petrus Del Po var den som risset inn julenattmotivet i trykkplaten etter et maleri antatt tilskrevet re-

nessansemaleren Andrea Schiavone (Andrea Meldolla). I dag vet vi for øvrig at dette spesielle julenattmotivet også er stukket av Cornelis Bloemaert d.y., en hollandsk kobberstikker på 1600-tallet [Fig. 5]. Det interessante

er at begge kobberstikkene angir at originalmaleriet er skapt av Rafael, en av høyrenessansens store mestere: På søylebasisen, bak Josef, er det skrevet «Raphael Urbin pinxit». Begrepet *pinxit* brukes særlig på kobberstikk-gjengivelser, hvor *pinxit* betegner motivets opphavsmann. Den trykte teksten under motivene, der det blant annet står «pingebat Raphael Urbinas», som betyr «Rafael fra Urbino malte det», viser ytterligere at kobberstikkene er basert på et maleri av Rafael.

Kunsthistoriker Corinna Höper (2001) forklarer hvorfor det er henvist til Rafael i kobberstikkene: En uønsket konsekvens av kobberstikkteknikken var at et kunstverks opphavsmann kunne forfalskes. Ikke bare reproduserte kobberstikkere andre kunstneres verk og lot som om de hadde skapt dem selv, men det forekom også at de utga kobberstikk for å være skapt av berømte kunstnere for på den måten å øke verkets verdi. Slik kunne de selge verk lukrativt, selv om angjeldende bilde i virkeligheten stammet fra en annen langt mer kjent kunstner.

Ut fra ovennevnte fakta belyser Corinna Höper opprinnelsen til Cornelis Bloemaerts julenattmotiv: Maleriet *Hyrdenes tilbedelse* [Fig. 3], malt i tidsrommet 1529–35 av renessansemaleren Girolamo di Tommaso da Treviso d.y. (1497/98–1544), er speilvendt av Bloemaerts kobberstikk og er tydeligvis julenattmotivets opphav. Maleriet er nå i Christ Church Picture Gallery, Oxford, men tilhørte en gang venezianeren Giambattista Franceschi. Han ga Cornelis Bloemaert i oppdrag å lage et kobberstikk av maleriets julenattmotiv, som da var i hans eie. Det er trolig Franceschis portrett som vises i medaljongen som henger på søylen bak Josef. I kobberstikket blir det henvist to ganger til at det er basert på et maleri av Rafael, selv om maleriet i virkeligheten stammer fra en annen langt mer kjent kunstner enn Rafael – renessansemaleren Girolamo di Tommaso da Treviso d.y. «Det er lite sannsynlig at det var en feiltakelse fra Franceschis side – langt sannsynligere er det at han gjennom utbredelsen av kobberstikk ville øke verdien av sitt maleri. Dette lykkedes han også med i første omgang, for hundre år senere gjaldt maleriet som et verk av Rafael», kommenterer Corinna Höper.



Fig. 5: Cornelis Bloemaert: Hyrdenes tilbedelse, etter 1633. Kobberstikk, 33 x 60 cm. Privat eie.



Fig. 6: Giovanni Battista Castello: Hyrdenes tilbedelse, 1600-tallet. Tempera på papir, 33 x 60 cm.

Julenattmotivets som forlegg

Men uansett, dette julenattmotiv er blitt forlegg for flere kobberstikk og malerier – blant annet maleriet i Bønsnes kirke. Sammenligner vi ovennevnte kobberstikk med maleriene *Hyrdenes tilbedelse* i Oxford og Bønsnes kirke, ser vi at det er samme motiv både hva figur- og arkitekturskildring angår. Og Betlehemsmarken vises gjennom arkitekturkulisens midtstilte buegang i alle motivene. Men det er enkelte ulikheter. Teksten

med referanse til Rafael og portrettmaljongen på søylen er ikke tatt med i maleriene. I Oxford-maleriet og begge kobberstikkene slynger bladranker seg rundt søyler og arkitekturkulisens midtstilte buegang, og det sees et landskapsgløtt bak den unge mannen med lammet. I Oxford-maleriet og Bloemaerts kobberstikk har Maria, barnet og Josef glorie over hodet. Glorie forlattes mot slutten av 1400-tallet da virkelighetstroskap ble et krav. Kobberstikkene og



Foto: ArtcoAntico.

Fig. 7: Ukjent italiensk mester: Hyrdenes tilbedelse, 1600-tallet.
Olje på lerret, 97 x 133 cm.

maleriet i Oxford er i breddeformat, mens maleriet i Bønsnes kirke er i høydeformat. Bønsnes-maleriets høydeformat betyr redusert scenerom i bredden slik at oxen og eselet i forgrunnen, nede til høyre, og den ytterste hunden, nede til venstre, er plassert mer mot midten i motivet. Både motivet, komposisjonen og de glødende fargene i Bønsnes-maleriet viser hen til de sydlige breddegrader – og er tuftet på renessansens billedspråk.

Flere verk er laget med kobberstikkmotivet *Hyrdenes tilbedelse* som forlegg: Fra 1600-tallet kjenner vi en tempera av Giovanni Battista Castello [Fig. 6] og et oljemaleri av en ukjent italiensk maler [Fig. 7] som i større grad er tuftet på barokkens billedspråk: I begge julenattmotivene åpner det seg et himmelrom med skyformasjoner, svevende engler, nakne engleputtier og bevingede englehoder som synger *Gloria in excelsis Deo*. I Castelløs motiv er figurgruppen økt med flere tilskuere, og oxen og eselet er plassert mellom Maria og Josef. I motivet til den ukjente italienske mesteren er figur-

gruppen økt med en tilskuer, og oxen og eselet stikker her hodene sine inn i motivet bak Josef ved høyre billedkant.

Fra 1700-tallet er vi kjent med en rødkrittegning [Fig. 8] og et kobberstikk i British Museum [Fig. 9]. Rødkrittegningen fra rundt 1720-tallet er tydelig en tegnet kopi etter Bloemaerts kobberstikk. Kobberstikket i British Museum er speilvendt, har redusert scenerom som Bønsnes-maleriet, men kan ikke være forlegg til Bønsnes-maleriet da både den midtstilte hyrden i komposisjonen og den unge mannen med slaktelammet er fjernet. Motivets viser kun tilbedelsesseremonien, mens motivet i Bønsnes-maleriet også er en synliggjøring av julens mysterium.

Hvor mange verk som er kopiert etter renessanseforlegget *Hyrdenes tilbedelse*, vet vi ikke. Men ett har funnet veien til Norge – til Bønsnes kirke – der det har hengt siden 1779. Hvem som har malt bildet, er ikke kjent. Høydeformatet gir motivet en stram komposisjon, og male-

riets høye kvalitet viser at det er utført av en dreven maler. Arkeolog og kunsthistoriker Eivind S. Engelstad (1930:26) karakteriserer oljemaleriet som et meget godt utført bilde og er av de betydeligste gaver Bønsnes kirke har fått.

Reproduksjonsgrafisk gjengivelse

Stiftelsen Lillehammer museum, Bjerkebæk, eier en fotomekanisk reproduksjon som er en direkte gjengivelse etter *Hyrdenes tilbedelse* i Bønsnes kirke [Fig. 10]. Innskriften er også gjengitt, men teksten er utydelig på grunn av slitasje. Innskriften en kan se er: «..uc ..Christi Fødsel i Betlehem ..Bønsnes ..Procurator Jørgen N ..Karen Sophie Sehested Anno 1779.» Fargetonen i den raderte utgaven av julenattmotiv er i sort-hvitt. Reproduksjonen er limt på en gammel treplate av gran eller furu som er 41,5 cm høy og 29 cm bred og oppbevares i magasinet på Maihaugen. Da reproduksjoner ble laget etter verk en anså å være av høy kunstnerisk kvalitet, synes det korrekt å mene at tavlen i Bønsnes kirke må være et betydningsfullt verk.

Hyrdenes tilbedelse i Hole kirke

Holeværingen og kunstmaleren Anders Castus Svarstad har malt en direkte kopi etter *Hyrdenes tilbedelse* i Bønsnes kirke [oppslagsbildet]. Svarstads oljemaleri er malt på lerret og er cirka 170 cm høyt og 155 cm bredt. Det er signert nede til høyre A.C. SVARSTAD, og har en bred, forgylt ramme. Med rammen måler maleriet om lag 190 x 175 cm. Svarstad hadde maleriet i sin atelierleilighet i Gabels gate 7 i Oslo til sin død i 1943.

Lokalhistoriker Jon Guldal skrev i 1942 om Svarstads julenattmaleri: «Alle som har sett Svarstads gjengivelse er begeistret for hans arbeid, og det må være å håpe at Svarstads kopi måtte bli innkjøpt til en av kirkene her.» På minneutstillingen i Ringerikes Kunstforening 1947 var maleriet dattert til rundt 1928 av kunstnerens barn. Maleriet var til salgs for kr 27 500,-. I 1986 ble maleriet gitt som gave til Hole av Gunhild Svarstad Andreassen, Svarstads yngste datter fra første ekteskap. Sogneprest Raymond Berge uttalte i 1986: «Nå er det gledelige hendt at Svarstads maleri er kommet tilbake til Hole, [...]. Det vil passe vel inn i Hole kirke sammen med altertavlen og dåpsmaleriet i koret.»

Svarstads maleri *Hyrdenes tilbedelse* er i Hole kirke, men har fått en beskjeden posisjon i den gamle delen av kirken. Det er vanskelig forstå denne tilbaketrukne plassering av maleriet. Det å eie to malerier av julenattmotivet, maleriet i Bønsnes kirke og Svarstad-maleriet i Hole, hviler på opplevelsesverdier. Begge er kopier med rotfeste i samme europeiske renessanseforlegg. Det vil være fortjent om Svarstads maleri ble omplassert – for eksempel på nordveggen over døren vis-a-vis hoveddøren i Hole kirke. Hvis en da ikke følger tidligere sogneprest Berges forslag om maleriets plassering. Maleriet vil kunne bli en berikelse i kirkerommet, en hyllest til holemaleren Anders Castus Svarstad – og jeg vil tro – en glede for menigheten. Motivet som viser fremstillingen av julenatten med hyrdenes tilbedelse, barnet i krybben, engleskaren og Guds lam, offerlammet, gir begreper om det guddommelige og er en del av den kristne billedtradisjon med iboende ressurser for kunnskap og opplevelse.



Foto: Höper (2001)

Fig. 8: Ukjent italiensk mester: Hyrdenes tilbedelse, ca. 1720. Rødkrittegning. Privat eie.



Foto: British Museum

Fig. 9: Ukjent mester: Hyrdenes tilbedelse, 1655–1706. Kobberstikk, 39 x 40,6 cm.

Fig. 10: Hyrdenes tilbedelse.
Reproduksjon, 41,5 x 29 cm.
Stiftelsen Lillehammer museum,
Bjerkebak.

Foto: Audbjørn Rønning, Bjerkebak

ORDFORKLARINGER

- *Epitafium*, minnetavle over en avdød satt opp i kirken.
- *Forlegg*, bilder som helt eller delvis kunne kopieres.
- *Putto* (plur. *putti*), en naken, bevinget barnefigur; symbol hentet fra antikkens eroter og ført inn i den kristne kunst fra renessansens begynnelse.
- *Tempera*, betegnelse for maleteknikk med temperafarger som består av pigment og egg eller kasein som bindemiddel.
- *Kobberstikk*, grafisk dyptrykks-teknikk der bilder blir risset inn i en trykkplate for hånd med gravørredskap, før den blir påført trykksverte og overført som avtrykk til et papir.



KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- AnticoAntico. Foto hentet mars 2018 http://www.anticoantico.com/scheda_articolo_main.asp?ID=136394&
- Berenson, Bernard 1957: Italian pictures of the Renaissance. A list of the principal artists and their works with an index of places. Vol.2: Venetian school plates 629-1333. Phaidon press, London.
- Berge, Raymond 1986: Jule-maleriet på Bønsnes. I: Hole menighetsblad årg.14, nr. 4. Utg.av Hole menighetsråd.
- British Museum. Foto hentet mars 2018 <http://www.britishmuseum.org/research/collection>
- Christie, Sigrid 1973: Norges kirker. B.2: Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800. Riksantikvaren/Land og kirke, Oslo.
- Christie, Sigrid og Håkon Christie 1986: Norges kirker. Bind 2, Buskerud. Riksantikvaren/Land og kirke, Oslo.
- Danbolt, Gunnar og Henning Laugerud 1998: Jesu fødsel. Bildet og beretningen. Andresen & Butenschøn, Oslo.
- Engelstad, Eivind S. 1930: Fortidsminner på Ringerike. Utg.i anledning Olavsjubileet av Ringeriksavdelingen av Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring. Oslo.
- Fine Arts Museums of San Francisco. Hentet mars 2018: <https://art.famsf.org/petrus-del-po/adoration-shepherds-after-il-schiavone-19633036370>
- Guldal, Jon 1942: Bønsnes kirke, Ringerike. Noen historiske opplysninger om den gamle lovekirke. Villvoll skrivestuggu, Røyse.
- Höper, Corinna 2001: Raffael und die Folgen. Ausstellungskatalog der Graphischen Sammlung der Staatsgalerie Stuttgart, 26. mai bis 22. juli 2001. Ostfildern. Universitetet i Heidelberg. Hentet mars 2018: <http://www.ub.uni-heidelberg.de/ausstellungen/fake2016/sektion2.html>
- Riksantikvaren. Restaureringsrapport. Arkiv nr. A-53 Bønsnes kirke – Hole kommune.

FORFATTEROMTALE

Bodil Gusgaard (født 1943) var ansatt som førstelektor i kunsthøgskolen i Østfold i 38 år. Der foreleste hun blant annet i kunsthistorie. Hun har skrevet flere artikler om kunst- og kulturhistoriske emner.



Klasse 1B ved Ringerike middelskole skoleåret 1938–39.

Klassebilde fra Ringerikes høyere skole

Det var en spennende tid for elevene i klasse 1B i 1938–39 da de som 13–14 år gamle unge damer og herrer, begynte ved middelskolen i Hønefoss. Mange kom fra små bygdeskoler, og noen måtte flytte på hybel i «storbyen».

Thorleif Solberg

Hønefoss kommunale høyere almen skole (middelskole) ble i 1923 slått sammen med Hønefoss og Opplands kommunale gymnasium under navnet Ringerikes høyere skole. Middelskolen som var skoleslaget mellom folkeskolen og gymnaset, ble i 1935 erstattet av realskolen i lovverket (Ness 1989:201, 208), men endringen på Ringerike skjedde noen år senere. Elevene på bildet var blant de siste som tok middelskoleeksamen her. Alle de 32 i klasse 3 B besto eksamen i 1941, det siste året med middelskoleeksamen ved Ringerikes høyere skole (Syvertsen 1984:23). Tilsvarende antall elever var det i klasse 3 A, og dessuten tok 21 privatister eksamen (Fonnum 1949:76). Bak navnet til elevene står fødselsåret i parentes og hovedforsørgers navn.

På bildet bak fra venstre:

Kari Ambjørg Evenstad (1924), datter av boktrykker A. Evenstad, Hønefoss.

Rolf Hansen, sønn av fabrikkarbeider Joh. Hansen, Hønefoss.

Johan Bollingmo (1925), sønn av gårdbruker Jon Bollingmo, Sørums Norderhov. Johan ble bokhandler i Hønefoss.

Tom Christoffer Langerud (1924), sønn av gårdbruker Lars Wilhelm Langerud på Sundvollen gård i Hole. Tom Christoffer var eldste sønn, men overtok ikke Sundvollen gård (Bakke 2009:125).

Arne Skaugerud (1923), sønn av bakermester O. M. Skaugerud, Åsbygda, Jevnaker. Arne drev siden bakeri.

Arvid Berglind (1924), sønn av fyrbøter Aksel Berglind, Hønefoss. Arvid var jernbanearbeider og politiker og ble fylkesordfører i Buskerud 1972–1979.

Engebret Moe (1923), sønn av gårdbruker Engebret Moe på Mo gård i Hole. Han bosatte seg i Danmark og jobbet hos Ford.

Anton Martin Omholt (1924), sønn av lærer Alf Omholt på Veme. Anton Martin var lektor på Ringerike gymnas 1959–1990.

Wilhelm Meyn (1923), sønn av forhen-
værende skipskaptein Meyn, Jevnaker.
Wilhelm Meyn gikk over på gymnaset
før avsluttende middelskoleeksamen og
tok realartium i 1943.

Ivar Christiansen, sønn av enkefru
Hilda Christiansen, Hønefoss.

Ragnar Karlsen, sønn av overmontør
Reidar Karlsen, Hønefoss.

Per Erik Finnevolden (1924), sønn av
banksekretær Einar Finnevolden,
Norderhov. Han jobbet hos urmaker
Nøkleby i Hønefoss.

Egil Sverre Gudim (1924), sønn av
skogs-bestyrer Harald Gudim, Ringen i
Ådal, opprinnelig fra Rakkestad.

Thorleif Solberg (1924), sønn av gård-
bruker Hans Solberg, Vågård i Norder-
hov. Han ble veterinær på Ringerike.
Thorleif Solberg på Vågård har kunnet
sette navn og hjemsted på alle sammen.

Lars Tokerud (1924), sønn av gård-
bruker Bent Tokerud, Bjonerua. Han
døde av et vådeskudd under øvelse
med hjemmestyrkene ved Røvtjerns-
hytta 8. april 1945. Lars var sambands-
mann og ordonnans i hjemmestyrkene
(Sagengen 2017).

Kjell Krogsrud (1924), sønn av lærer
Torvald Krogsrud, Norderhov. Kjell
ble lærer på Kirkeskolen.

Ivar Gusgaard (1924), sønn av fru
Gusgaard, Vegårdsfjordingen,
Norderhov.

Jan Ragnar Moe (1924), sønn av
pensjonist Lasse Moe, Hønefoss.
Han tok realartium 1944, ble sivil-
økonom og bosatte seg i Oslo.

Liv Bøvre (1924), datter av hoved-
bokholder Anton Bøvre, Hønefoss.
Hun var en av de flinkeste i klassen,
ble det sagt.

Foran fra venstre:

Ellen Oulie Hansen, datter av arkitekt
G. Oulie Hansen, Libakke i Hole. Hun
ble bosatt i Oslo.

Gerd (Vesla) Knutsson (1925), datter
av enkefru Marie Knutsson, Hønefoss.

Johanne Bergsund (1923), datter av
gårdbruker Johan Bergsund, Borger
gård i Haug. Hun ble bosatt i Lunner.

Kristi Skinnes, yngste datter av gods-
eier Nils Skinnes, Egge gård. Hun ble
bosatt i Oslo.

Ruth Gjerdrum (1924), datter av
allmeningsbestyrer Chr. Gjerdrum,
Jevnaker.

Lektor Ragnar Nikolai Andenæs,
født 1899, var ansatt ved skolen
1935–1941.

Ruth Engebretsen (1924), datter av
smed Andreas Engebretsen, Ask.

Gerd Thorshaug (1924), datter av
mekaniker Botolf Thorshaug,
Hønefoss.

Bodil Hæhre, datter av fru Gudbjør
Hæhre, Hønefoss.

Gunhild Bekken (1926), datter av
byggmester Olaf Bækken, Sokna.
Gunhild giftet seg med Gudbrand
Strømmen (1925), Ådal, som tok
engelskartium i 1944.

Randi Nielsen, datter av fru Signe
Nielsen, Hønefoss.

I skoleprotokollen står det flere personer oppført som ikke er med på klassebildet:

Alf Kaare Gjeitsund (1924), sønn av
baneformann Olaf Gjeitsund, Lunder
på Sokna.

Ivar Moe, sønn av pensjonist
Lasse Moe, Hønefoss. Han var
Jan Moes ett år yngre bror og ble
ingeniør på Hønefoss Karosseri-
fabrikk, HØKA.

Kristian Uggen (1924), sønn av gård-
bruker Sigurd Uggen, Sokna.

Astri Aslaksrud, datter av kontordame
fru Harriet R. Aslaksrud, Hønefoss.

Kirsten Haugerud (1924), datter
av residerende kapellan Anders
Haugerud, Sokna.

Mary Kristoffersen, datter av typograf
Gulbrand Kristoffersen, Hønefoss.

Gunhild Lundesgaard (1924),
datter av gårdbruker og bankmann
Eilif Lundesgaard, Sokna. Gunhild
tok realartium 1944 og ble gift med
Rolf Sukkestad, Hønefoss.

Helge Nøklebye (1923), sønn av
gårdbruker Karl Nøklebye, Jevnaker.

Vigdis Jervell Marstrander (1924),
datter av Rolf Marstrander og Astrid
Jervell Marstrander, Lore i Hole.
Vigdis og hennes mann Ola Opdal
ble senere eier og bruker av Nordre
Lore (Bakke 2002:421).

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

- Bakke, Gudmund 2002: Bygda og folket. Bosettingshistorie i Steinsfjordingen. Hole bygdebok B. II. Hole kommune.
- Bakke, Gudmund 2009: Bygda og folket. Bosettingshistorie for østsida av fjorden og Krokskogen. Hole bygdebok B. V. Hole kommune.
- Fonnum, Helge 1949: Ringerikes høyere skole gjennom 25 år. Hønefoss.
- Ness, Einar 1989: Det var en gang – Norsk skole gjennom tidene. Universitetsforlaget.
- Syvertsen, Arnfinn 1984 (red.): Den høyere skolen i Hønefoss 1884–1984.
- Sagengen, Ellen 2017: Andre verdenskrig i Bjonerua. Lokal krigshistorie 1940–1945. <https://prezi.com/iu5ref9bjp7n/andre-verdenskrig-i-bjonerua/>
- Skoleprotokollen, som befinner seg på IKA Kongsberg; Interkommunalt arkiv for Buskerud, Vestfold og Telemark IKS.
- Muntlige kilder: Ellen Hafnor Sundgaard og Valgerd Moe.

FORFATTEROMTALE

Thorleif Solberg er født på Vågård i 1924. Han tok examen artium ved Ringerikes høyere skole i 1944, og utdannet seg så ved Norges veterinærhøgskole. Etter noen års praksis i Vestfold begynte han som dyrlege på Ringerike, Hole og Jevnaker, og bosatte seg med familien på hjemgården Vågård. Han er kjent for sin store og nøyaktige kunnskap om slektshistorie og lokalhistorie, og det er utallige mennesker som har fått hjelp av ham til å oppspore sine aner. Han var en pådriver til oppstarten av Ringerike slektshistorielag og deres tidsskrift Hringariki, og var flere år i redaksjonen for *Heftet Ringerike*. Han har skrevet utallige artikler, spesielt i førstnevnte publikasjon. Ved sin 90 års-dag ga han ut boka *Vågårds og Marigårds historie*, der han hadde samlet sin kunnskap om hjemstedet.



Bibelen som er trykket i 1632 (M.DC.XXXII), har en sentral plassering i Svenskestua på Ringerikes Museum.

Gjenstand fra
Ringerikes Museum



På Ringerikes Museum ligger en gedigen og praktfull bibel utstilt. På bibelen står det: «Prentet i Kiøbenhafn ved Melchior Martzan. Anno M. DC. XXX II.» Altså trykket i København i 1632. Hva slags bibel er dette?

Anna Colbjørnsdatters bibel fra 1632

Preben L. Johannessen

Anna Colbjørnsdatter (ca. 1667–1736) var gift med soknepresten Jonas Ramus (1649–1718) og hadde naturlig nok både lese- og skriveferdigheter, prestekone som hun var. De flyttet inn i Norderhov gamle prestegård i 1690 og bodde der i mange år fremover. Og blant de bøker som naturligvis fantes i en prestegård, var selvsagt bibelen. Anna Colbjørnsdatters bibel fra 1632 omtales gjerne også som Christian IVs bibel, etter kong Christian IV. Han som var konge i Danmark-Norge 1588–1648 på den tid ovennevnte bibel utkom.

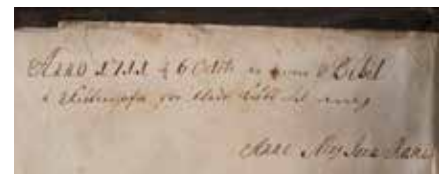
Trykkekunsten

På tidlig 1600-tallet var det fortsatt utkommet svært få trykte bibler i Danmark-Norge. Trykkekunsten var fremdeles ung i Europa, og man regner med at den første masseproduserte boken Johan Gutenberg (ca. 1400–1468) fikk trykket, var Bibelen. Den utkom omkring 1455, og ikke overraskende kom den på latin. Men reformasjonen på tidlig 1500-tallet – da deler av Nord-Europa gikk over fra katolsk til protestantisk tro – la også vekt på at Bibelen skulle

være tilgjengelig på folks eget språk, og med fokus på folks personlige bibellesning har dette vært med på å utbre Bibelen i Norge. Skriftspråket her i landet var på den tiden dansk, men det var forståelig for de aller fleste nordmenn.

Bibel på dansk

Kong Christian III var den som sto bak den aller første utgaven der hele Bibelen ble oversatt til dansk. Den kom ut i 1550, og det var en hel kommisjon av teologer som jobbet fram den utgaven. Denne bibelen kalles gjerne Reformasjonsbibelen, og den ble svært utbredt i Danmark-Norge. Utgaven er i hovedsak oversatt fra tysk. Man la vekt på et godt og flytende språk, samtidig som man ville ligge tett opp til grunntekstene. Og resultatet ble regnet som meget godt. Fredrik IIs bibel fra 1589 – som vi også har her på Ringerikes Museum – er en lett revidert utgave av ovennevnte bibel fra 1550. 1589-utgaven inneholder Luthers fortaler, hans kapitellsammenheng for hvert kapittel samt en liten bibelordbok. Og Anna Colbjørnsdatters bibel fra 1632 er igjen en noe revidert versjon av 1589-utgaven.



Bibelen ble kjøpt til Anna Colbjørnsdatter 6. oktober 1711 for 18 riksdaler. For på første side står det skrevet med sirlig håndskrift: «Anno 1711 d 6: Octobr er denne Bibel i Kiøbenhafn for 18 rdr kjøbt til mig». Og den er underskrevet med «Anne Mag: Jonæ Rami». Altså Anne, som er gift med magister Jonas Ramus.

Slik ser man hvordan den ene bibelutgaven gjerne bygger på den forrige, og som dermed i sin samtid forhåpentligvis ble ansett som enda litt bedre. Og slik ser vi hvordan store, internasjonale kulturelle og åndelige hendelser også får direkte innflytelse på våre liv her i landet. Kulturimpulser fra den store verden har alltid, før eller senere, nådd fram til hver eneste lille by og bygd her i Norge. Også til oss her i Hole og Ringerike.

FORFATTEROMTALE

Preben L. Johannessen (f. 1957) er utdannet etnolog. Han arbeider som konservator på Ringerikes Museum og har skrevet flere artikler om forskjellige kulturhistoriske emner. Tidligere har Johannessen arbeidet på Bogstad gård, Norsk Folkemuseum og hos Byantikvaren i Oslo.

Abonnér på Heftet Ringerike!

SOM ABONNENT får du heftet rett i postkassen samtidig med den offisielle lanseringen og blir dermed blant de aller første som får den ferske utgivelsen.

IDEELT FOR DEG som bor utenfor Ringerike og Hole, men som likevel er interessert i lokalhistorien.

HEFTET RINGERIKE kan feire 100 års-jubileum om fire år. Heftet har kommet ut nesten hvert eneste år bortsett fra under andre verdenskrig.

HISTORIE går aldri ut på dato, og nå er de tidligere utgivelsene blitt scannet på nytt og gjort søkbare på stikkord. Så slå opp på vår hjemmeside og bla i vårt rikholdige arkiv.



BESTILL DITT ABONNEMENT – ELLER TIDLIGERE UTGIVELSER HER:

www.heftet-ringerike.com

eller på epost: heftringerike@gmail.com

Som abonnent betaler du porto i tillegg til prisen på heftet, som er kr. 100.

www.heftet-ringerike.com

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

Pris kr. 100,-

Vipps-nummer: 112700

ISBN 978-82-93113-13-3



9 788293 113133